

BOHEMICA OLOMUCENSIA

2/2025
—— LINGUISTICA

Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky finanční podpoře, udělené roku 2025 Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR v rámci Institucionálního rozvojového plánu, Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci.

OBSAH

- 7 **Editorial**
Michaela Kopečková
- 12 **Výraz cože v mluvených a psaných rozhovorech: otázky pravé vs. nepravé podivové**
Jana Hoffmannová – Lucie Jílková
- 30 **Nepůvodní předložkové a spojkové výrazy v mluveném dorozumívání**
Miloslav Vondráček
- 52 **Modální částice s imperativem v mluvené češtině**
Jana Bílková
- 64 **How Much Do You Gain and Lose in Blending?**
Adam Bajza
- 88 **Frazémy s koloronymy bílý – černý v češtině a italštině**
Maria Caruso
- 106 **Přízvukování v doudlebském nářečí u čtyř různých generací**
Karel Jirovec
- 124 **Realizace rázu a protetických hlásek v dialozích mluvčích z různých nářečních oblastí**
Michaela Kopečková
- 140 **Mluvený projev mezi technikou a kulturou aneb od postury k ortoepii**
Jana Vlčková-Mejvaldová
- 154 **Příčiny problematických jevů v české výslovnosti polských bohemistů**
Jitka Bieleń

- 174 **Slovosled zájmen v nominální frázi v česky psaných traktátech Jana Husa**
Olga Navrátilová
- 196 **The Converging Paradigms of Slavic Linguistics: Insights from the 20th Annual Meeting of the Slavic Linguistics Society (SLS-20)**
Božena Bednaříková
-

EDITORIAL

MICHAELA KOPEČKOVÁ

Časopis *Bohemica Olomucensia* přináší, stejně jako v letech minulých, poznatky z oblasti české i zahraniční filologie, často s interdisciplinárním přesahem. Hlavním tématem nového lingvistického čísla je mluvený jazyk. Ten považujeme za základní a dominantní formu komunikace, a to v jeho různých podobách: od standardní, vhodné pro neutrální sdělení či oficiální komunikační situace, po nestandardní, užívanou především v řeči neformální. Většina z příspěvků zde prezentovaných byla rovněž přednesena na 9. ročníku konference *Komárkova jazykovědná Olomouc*, která byla věnována tématu „Mluvená čeština v současném lingvistickém výzkumu“.

Prvním textem v oddílu Studie je příspěvek Jany Hoffmannové a Lucie Jílkové „Výraz *cože* v mluvených a psaných rozhovorech: otázky pravé vs. nepravé podivové“. V něm autorky zjišťují nejen zastoupení obou variant otázek v psané a mluvené češtině, ale řeší také intonační průběh, který dle zjištění poměrně zřetelně typ otázky reflektuje. Ve studii „Nepůvodní předložkové a spojkové výrazy v mluveném dorozumívání“ zkoumá Miloslav Vondráček přechod vybraných výrazů směrem od psaného do mluveného jazyka. Z analýzy dat vyplývá, že oproti předložkovým výrazům jsou v mluvené komunikaci frekventovaněji užívány ty spojkové.

Jana Bílková se v textu s názvem „Modální částice s imperativem v mluvené češtině“ zaměřuje na možné posuny částic od jejich primární funkce – jistotně modalitní. Autorka zjišťuje, že modální částice získávají při jejich užití v imperativu spíše funkci modifikační, jež se může mj. podílet na zdvořilostních strategiích v komunikaci. V ang-

licky psaném a spíše teoreticky zaměřeném příspěvku „How much do you gain and lose in blending?“ se Adam Bajza zabývá otázkou jazykové ekonomie související s tzv. lexikálním křížením v angličtině a slovenštině. V sondě mj. detekuje strukturní typy, jež tvoří pro tato slova základ, a sleduje, která tímto způsobem utvořená slova jsou srozumitelná, či naopak obtížně dešifrovatelná.

Posledním lexikálním příspěvkem je studie Marii Caruso „Frazémy s koloronymy bílý – černý v češtině a italštině“, v níž autorka zkoumá strategie užití základních barev v českých a italských frazeologismech. Dle jejích zjištění obě barvy představují ve sledovaných jazycích základní opozici reflektující univerzální lidské zkušenosti, ale také kulturní, geografické a historické aspekty, jež dokládají, že frazeologie je spojena nejen s jazykem, ale rovněž přispívá k povědomí o hodnotách společnosti.

Ve druhé části oddílu jsou zastoupeny příspěvky, které se věnují především zvukové rovině jazyka. Dva z nich pojednávají o nářečních prvcích v češtině. V textu Karla Jirovce „Přízvukování v doudlebském nářečí u čtyř různých generací“ můžeme sledovat tendence ke klade-ní slovního přízvuku na předposlední slabiku ve tří- a víceslabičných slovech v promluvách obyvatel jihozápadočeské nářeční podskupiny. Autor zde dokládá, že se jedná o jev stále živý (zejména ve vícesla-bičných slovech a v promluvách doprovázených emfází), jeho výskyt však postupně u mladší generace klesá. Michaela Kopečková se v pří-spěvku „Realizace rázu a protetických hlásek v dialogích mluvčích z různých nářečních oblastí“ zaměřuje na regionální tendence k vá-zání slov v neformální komunikaci. Výsledná data naznačují, že vliv nářeční oblasti je v případě sledovaných složek stále patrný, mluvčí žijící na území Moravy a Slezska častěji neužívají ráz, naopak u re-spondentů z Čech se na vázání slov významně podílí realizace proteze.

Text „Mluvený projev mezi technikou a kulturou aneb od postury k ortoepii“ Jany Vlčkové-Mejvaldové propojuje ortoepii a hlasovou techniku s psychologickými aspekty komunikace. Autorka upozorňu-je na důležitost komplexní péče o mluvený projev, přičemž zdůraz-

ňuje, že kromě samotné artikulační aktivity je potřebná také fyzická příprava a uvolněnost. Správná technika pak může zabránit vzniku případných hlasových indispozic či dysfonií. Od českých mluvčích se s Jitkou Bieleň přesuneme k bohemistům z Polska. V příspěvku „Příčiny problematických jevů v české výslovnosti polských bohemistů“ prezentuje autorka výslovnostní prvky, jež mohou být pro studenty s mateřským jazykem polštinou komplikované. Zaměřuje se na složky segmentální i suprasegmentální roviny, kromě detekování a interpretace obtížných hlásek tedy upozorňuje i na problémy spojené s nenáležitým přízvukováním a intonací, jež jsou v mnohém ovlivněny negativním transferem z mateřského jazyka.

Poslední studie pojednává o historických textech, konkrétně Husových dílech. Olga Navrátilová v textu „Slovosled zájmen v nominální frázi v česky psaných traktátech Jana Husa“ pozoruje slovoslednou variabilitu posesivních zájmen. Zjišťuje, že oproti česky psaným textům se v Husových traktátech ve slovosledu pronomin vyskytují odlišnosti. Při svém výzkumu neopomíjí možný vliv biblických citací či parafrází, faktor i míru stylizace v daném žánru apod.

Lingvistické číslo časopisu *Bohemica Olomucensia* uzavírá oddíl Různé, kde Božena Bednaříková prezentuje činnost a směřování organizace Slavic Linguistics Society (SLS) a shrnuje hlavní obsah 20. výročního setkání (SLS-20), které se konalo v roce 2025 na Univerzitě ve Veroně. Tato již tradiční konference představuje současné trendy ve slovanské lingvistice: na jedné straně rostoucí důraz na kognitivní a funkční přístupy, na straně druhé pokračující význam formální, generativní a počítačové lingvistiky.

STUDIE

BOHEMICA
OLOMUCENSIA

2/2025

LINGUISTICA

VÝRAZ COŽE V MLUVENÝCH A PSANÝCH ROZHOVORECH: OTÁZKY PRAVÉ VS. NEPRAVÉ PODIVOVÉ⁽¹⁾

JANA HOFFMANNOVÁ – LUCIE JÍLKOVÁ

THE EXPRESSION COŽE IN SPOKEN AND WRITTEN DIALOGUE

The paper examines reactive questions with the expression *cože* and divides them into a) questions by which the speaker asks the interlocutor to repeat his/her previous turn or part of a turn which the speaker did not understand; b) pragmatically stressed questions which perform the function of the so-called “newsmarks” and express the speaker’s amazement, surprise at new information that he or she did not expect, or even his/her doubt, disbelief, disagreement. The research methodology is based on functional-stylistic and pragma-linguistic analysis, the questions with *cože* were taken from corpora of spoken and written Czech. It was possible to confirm the hypothesis that in spoken everyday conversations the questions aimed at eliminating misunderstanding prevail, while in written texts (especially in fiction) the questions of amazement prevail. We also studied prosodic aspects in spoken discourse: it turns out that “genuine” questions are mostly associated with rising intonation, while questions of amazement with falling intonation.

Keywords: newsmarks; the expression *cože*; questions aimed at eliminating misunderstanding; questions of amazement; falling and rising intonation

ÚVOD

Fenomén otázky je dlouhodobě předmětem zájmu českých lingvistů (shrnutí dosavadních výkladů viz např. ZEMAN, HOFFMANNOVÁ A JÍLKOVÁ 2019); a zájem vyvolávají mj. různé možnosti klasifikace otázek. Vedle tradičních přístupů (např. dělení otázek na zjišťovací a doplňovací) vystoupily – zejména s rozvojem výzkumu mluvených

1 Článek vznikl s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

projevů – do popředí možnosti další, jako je rozlišování otázek pravých a nepravých. Zároveň vzbuzují pozornost i symptomatické výrazy, kterými jsou některé typy otázek obsazovány nebo uvozovány; například ve výše zmíněné práci jsme rozebírali otázky s výrazy *jak* a *až tak*. Nyní se chceme zaměřit na otázky tvořené výrazem *cože*. Zaujalo nás, že tento výraz může obsazovat dva druhy otázek:

- a) Pravé otázky, které mají klasickou tázací (interogativní) komunikační funkci: tazatel žádá partnera, aby mu pomohl odstranit určitý vědomostní deficit. V tomto případě je deficit způsoben tím, že tazatel neporozuměl předchozímu sdělení partnera, něco přeslechl, nepochopil apod. Zdvořilejším exponentem této funkce je výraz *prosím*.
- b) Nepravé otázky podivové, které mají výrazně pragmatické pozadí; vyjadřují údiv, překvapení mluvčího nad něčím, co neočekával, případně i pochybnosti, nedůvěru, nesouhlas (k tomuto termínu srov. MÜLLEROVÁ 1982 či GREPL A KARLÍK 1998, 243–246).

Inspirací pro nás byly současné výzkumy Florence Oloffové;⁽²⁾ autorka srovnává fungování signalizátorů *jo*, *fakt* a *cože* v této funkci na počátku repliky a používá pro ně termín „newsmarks“.

Při jeho užívání odkazuje na studii Johna Heritage (1984), která se zabývá sekvenčním průběhem běžného rozhovoru. Termínem „newsmark“ autor označil slovo nebo slovní spojení, kterým mluvčí dává najevo, že obsah předchozí repliky je pro něj novinkou, nikoli pouhou informací. Jako příklady „newsmarks“ Heritage uvedl například *You are? Do they? It is? I do?* a zejména spojení výrazu *oh* s dalšími slovy: *oh did she?* Za zvláště příznačné pro angličtinu považuje spojení *oh really*, které bývá součástí pravidelné sekvenční struktury:

A: informace

B: *oh really?*

A: potvrzení informace, opakování

B: zhodnocení informace (HERITAGE 1984, 340)

2 Osobní konzultace.

Podobně bylo zjištěno (viz GUBINA A BETZ 2021), že v němčině v běžných a institucionálních rozhovorech jako „newsmark“ funguje výraz *echt*; často sám obsazuje celou repliku a mluvčí jeho prostřednictvím vyžaduje a) prosté potvrzení informace partnera z předchozí repliky; b) tematické rozpracování předchozí repliky; c) vysvětlení, které uvede v soulad odlišná očekávání účastníků rozhovoru. Dále můžeme z nejnovější literatury k tomuto tématu uvést studii, jež srovnává, jak se uplatňují jako „newsmarks“ anglické *really* a arabský výraz *wallāhi*, doslova „u Boha“ (MARMORSTEIN A SZCZEPEK REED 2023) – u obou autoři shledávají, že mluvčí jimi reaguje na novou nebo pozoruhodnou informaci, vyjadřuje pochybnost, požaduje potvrzení překvapivé informace, případně otvírá prostor pro další promluvu.

Všechny tyto studie potvrdily náš předpoklad, že výraz *cože* nemusí být pouze otázkou na něco, čemu mluvčí nerozuměl, ale že se často uplatňuje i jako „newsmark“ v otázkách podivových. Naším cílem je ověřit hypotézu, že v mluvených projevech převažují otázky pravé zaměřené na eliminaci nepochopení, zatímco v projevech psaných otázky nepravé, které zejména v uměleckých textech zvyšují dramatickost dialogů. Metodologie našeho výzkumu je založena a) na analýze funkčněstylistické a pragmalingvistické; b) na využití psaných a mluvených korpusů ČNK; c) v mluvených projevech na sledování aspektů prozodických; ukázalo se totiž, že intonační průběh otázkového *cože* se u pravých a nepravých (podivových) otázek markantně liší.

1 COŽE V MLUVENÝCH PROJEVECH

Vyhledáváním v korpusu ORTOFON v3 (LUKEŠ ET AL. 2024) jsme zachytily 319 výskytů *cože*.

Z toho připadá podle naší analýzy 196 na otázky pravé při nepochopení a 114 na otázky nepravé vyjadřující údiv, překvapení. Nepatrný zbytek (9 výskytů) pak připadá na otázky, kde bylo spojení tázacího zájmena *co* a spojky *že* nesprávně přepsáno bez mezery (typ *Cože chceš?*; mělo by být přepsáno *Co že chceš?*).

Nejprve uvedeme příklady na otázky pravé, jimiž mluvčí žádá o zopakování toho, čemu nerozuměl, ev. o upřesnění.

(1)

A: počkej na koliks to pek teda?

B: *cože?*

A: na koliks to pek?⁽³⁾

(2)

A: se . se na to blbě připravuje vole mě nebaví běhat vole a tohle .. to je hrozný

B: no a musíš mít takhle přípravy na to jo?

A: *cože?*

B: musíš mít takhle přípravu na to jo?

V příkladech (1) a (2) po tázacím *cože?* následuje doslovné (nebo téměř doslovné) opakování první repliky, které tazatel neporozuměl.

(3)

A: budem do Sukulomi ještě něco ?

B: *cože ještě jednou?*

A: *jestli* do Sukulomi ještě něco berem jako

Žádost o zopakování je v některých případech maximálně explicitní – kromě výrazu *cože* obsahuje navíc například spojení *ještě jednou* (př. 3) nebo *znova*: *cože znova? to jsem nepochopila...*

(4)

A: pročs tam nenechal tu olympiádu?

B: *cože?*

A: *říkám* proč jsi tam nenechal tu olympiádu

3 V ukázkách zachováváme grafiku korpusových transkriptů.

(5)

A: mi to chutná fakt ale

B: *cože*

A: *že* mi to chutná

B: jo .. to jsem ráda

(6)

A: a chutnaly? .. povedly se ti?

B: *cože?*

A: *jestli* se ti povedly

V ukázkách (4)–(6), ale už také v ukázce (3), mluvčí na žádost partnera v reakci na *cože?* svou repliku zopakuje a navíc dává najevo, že toto opakování chápe jako reprodukci své vlastní řeči; proto vyžádané zopakování repliky uvozuje výrazy *říkám, že* nebo *jestli*.

(7)

A: a sestry jsou taky hodný? sestry ..

B: *cože?*

A: nebo s* . pečovatelky

B: tak ten . personál je tady dá se říct dobřej

Pokud partner svým *cože?* dává najevo nepochopení, resp. nejistotu, *jestli* vůbec dobře rozuměl, první mluvčí se někdy nespokojí s tím, že pouze zopakuje řečené, ale pokusí se své vyjádření upřesnit, najít výstižnější výraz: tak v ukázce (7) místo *sestry* volí *pečovatelky*.

(8)

A: jaký to bylo vůbec?

B: *cože?*

A: jaký to bylo *ty jízdy*

(9)

A: co ty budeš mít někdy zápas?

B: *cože?*

A: budeš mít nějaký zápas *ted'ka?*

Mluvčí, který na žádost partnera opakuje svou repliku, vychází tazateli vstříc nejen volbou výstižnějšího výrazu (jako v př. 7), ale někdy upřesňuje své vyjádření i doplněním své původní repliky, přidáním dalšího výrazu: v př. (8) *ty jízdy*, v př. (9) *ted'ka*.

Uvedme příklady z mluvených dialogů na otázky nepravé podivové.

(10)

A: kolik stojí novej kotel?

B: to nevím tak .. mezi pade a sto

A: *cože?* .. tolik?

B: si myslím . ale nejsem si úplně jistej

(11)

A: čtyřicet šest kontaktů tak to by mohlo být všechno že?

B: *cože co?*

C: ty máš tak málo?

A: máš víc?

(12)

A: no vás bude zkoušet ta učitelka nejspíš vaše .. ale ta vás nebude hodnotit bude vás .. hodnotit ta co sedí vedle ní

B: *cože?* .. *to si děláš prdel ne?* . vždyť ta co .. ta co nás zkouší ta co nás má tak ta by nás tam měla mít největší .. tu tu

Ukázky (10)–(12) svědčí o tom, že sdělená informace je pro partnera nová, překvapivá; svým *cože?* už nedává najevo nepochopení, ale údiv, někdy i šok, proto je *cože?* někdy doprovázeno i expresivními výrazy (12).

(13)

A: a má dvě přítelkyně

B: cože?

A: jo jednu na Slovensku a jednu v Česku

Podivové *cože?* může nejen vyjadřovat překvapení, ale může zároveň implikovat žádost o vysvětlení informace, která tazatele šokovala. V př. (13) se mu také vysvětlení dostává.

(14) ona úplně *cože?* takoví lidi to snad není prostě možné ne ?

(15) čau Kačo .. a já říkám *cože* vodkud se známe nebo jsem bo na něj úplně zapomněla

(16) jako volal mi Míra .. pojď dolů a já říkám *cože?* .. a tak jsem šel dolů na tady máš burger a já říkám *cože*

Rovněž otázka založená na „newsmark“ *cože?* může být reprodukována. V př. (14) mluvčí reprodukuje cizí řeč – řeč partnerky, která projevila výrazný údiv, reagovala na informaci, které nemůže uvěřit. V příkladech (15) a (16) mluvčí reprodukuje řeč vlastní (*já říkám*): dialog, který proběhl dříve a ve kterém sám reagoval na informaci partnera překvapeným *cože?* V př. (16) jde také o údiv, ale zároveň o situační nedorozumění: svým *cože?* mluvčí možná míní spíše „o co jde?“.

(17)

A: pak .. pak to je už úplná jako . taková ta šou . jako těch mas* . mama* . @ masek .. @ *cože?* jak se to řekne?

B: @@ . přetvářka

A: maškaráda .. nebo takový to . karneval . jsem chtěla říct karneval

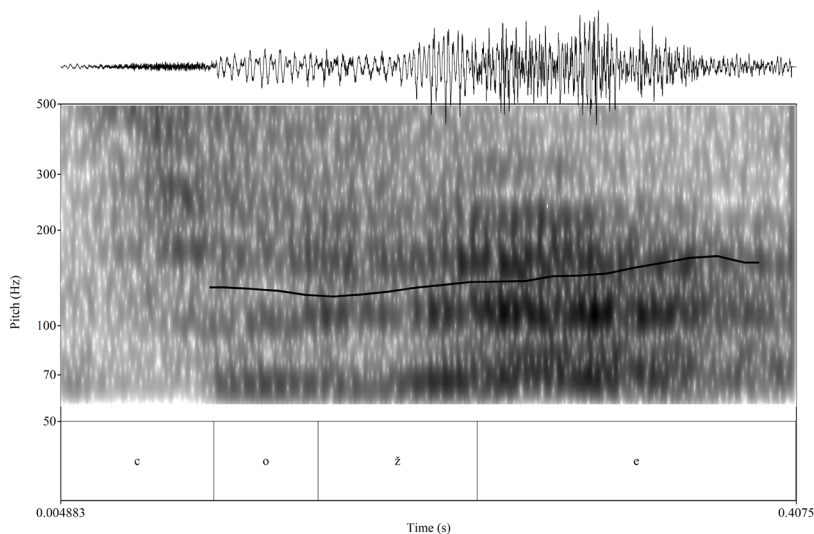
Ukázka (17) představuje mezi našimi vyhledávkami zvláštní případ: mluvčí nemůže najít vhodný výraz, svým *cože?* se obrací na partnera

se žádostí o pomoc, připojí ještě dotaz *jak se to řekne?* Partner se pokusí napovědět, ale původní mluvčí nakonec sám najde výraz *karneval*.

Rozlišení otázek pravých a otázek nepravých podivových s *cože?* bylo potvrzeno také analýzou jejich intonačního průběhu: u otázek pravých výrazně převažuje intonace stoupavá, u otázek podivových byla zjištěna intonace klesavá, případně stoupavě klesavá.

Stoupavou intonaci, realizovanou na slově *cože*, které reprezentuje otázku pravou, otázku, již mluvčí požaduje zopakování, případně upřesnění toho, co řekl jeho komunikační partner, ilustruje obr. 1.⁽⁴⁾

Zachycuje intonační průběh slova *cože* v příkladu (9); pro připomenutí kratší kontext příkladu: *A: co ty budeš mít někdy zápas? B: cože?*

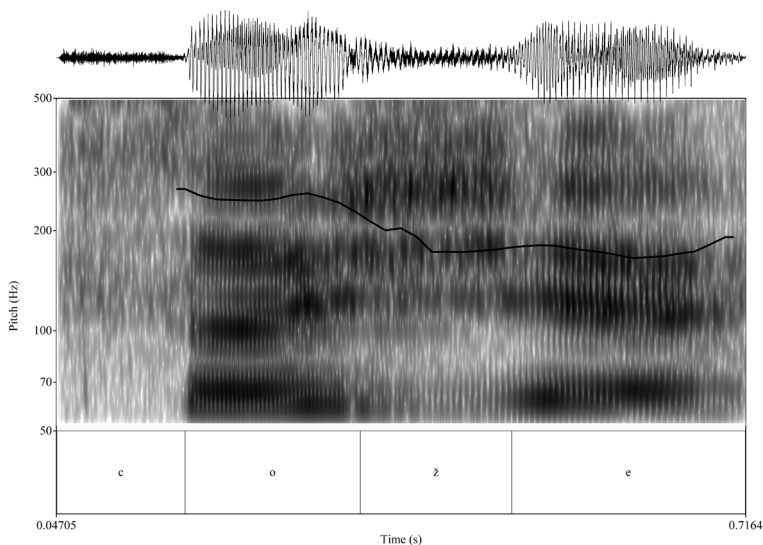

Obr. 1 Stoupavá intonace slova *cože* v otázce pravé

Intonaci klesavou představuje obr. 2. Podivové *cože* pochází z příkladu (12) (*A: no vás bude zkoušet ta učitelka nejspíš vaše .. ale ta*

4 Za vyhotovení obrázků děkujeme kolegovi Martinu Havlíkovi. Obrázky vznikly prostřednictvím programu Praat (BOERSMA A WEENINK 2020) s využitím skriptu, jehož autorkou je Wendy Elvira-García (Wendyvelviragarcia, n.d.).

vás nebude hodnotit bude vás .. hodnotit ta co sedí vedle ní, B: cože?) a bylo realizováno s intonací klesavou. Mluvčí B jím vyjadřuje překvapení, údiv nad obsahem slov pronesených jejím komunikačním partnerem. Opakovaný poslech jednotlivých dokladů slova *cože* ve funkci nepravé podivové otázky dále ukázal, že zkoumané slovo může být vysloveno také s intonací stoupavě klesavou.

Obr. 2. Klesavá intonace slova *cože* v otázce podivové

Pro doplnění lze ještě uvést, že jsme si všimaly i výslovnosti sledovaného výrazu *cože* [tsoʒɛ]. Zachytily jsme případy, kdy byla prozodicky prodloužena jedna ze slabik: [tsoʒɛ:], [tso:ʒɛ], dále případy vynechání samohlásky v první slabice, takže se slovo *cože* stalo jednoslabičným: [tʃɛ]. Slabičná redukce může být ještě doprovázena ztrátou znělosti souhlásky, ž [ʒ] → š [ʃ], výsledná výslovnost tedy může být také [tʃɛ]. Objevila se také změna kvality samohlásky v první slabice, [ɛ] → [ə], slovo *cože* tedy bylo vysloveno [təʒɛ]. Konečně byl zachycen případ, kdy došlo k úplné elizi samohlásek a ztrátě znělosti souhlásky ž [ʒ], takže výsledná výslovnost byla pouhá neznělá souhlásková skupina

cš [tʃ].⁽⁵⁾ Posledně uvedená výslovnost demonstruje zároveň výslovnost šeptanou, jež byla, společně ještě s výslovností třepenou, při výslovnosti slova *cože* opakovaně zachycena.⁽⁶⁾

V několika málo případech se vyskytlo *cože* na počátku otázky, která nebyla motivována ani neporozuměním, ani údivem.

(18)

cože von dělá?

cože tam zas máš ? .. jo ty tam máš tohle .. plastelínu jo

a *cože* jste to ještě dneska měli za předměty?

(19)

A: ale .. je to fakt hrozně

B: *cože* to je?

A: nic to není .. je to dokonalý

Jde o případy chybné transkripce mluveného projevu, kdy spojení zájmena *co* a spojky *že* bylo zapsáno dohromady, bez mezery mezi slovy. Většinou je však tato konstelace zapsána správně s mezerou; vyskytla se v korpusu ORTOFON 119krát, zájmeno *co* tu může být v různých tvarech:

(20)

šest tejdnu už mě uhánijou *co že* s tím je

co že to vaříš vlastně ? .. za dobroty

a *co že* ti dala uklízet?

počkej a z *čeho že* je?

o *co že* se tam nic nenatáčelo

a *na co že* to šli jsi říkala?

v *čem že* je? v Autocontu

počkej *na čem že* jste to byli teda?

5 Viz k tomu případně článek Čermákové et al. (2017), v němž autorky ukazují velmi bohatou výslovnostní variabilitu slova *protože*.

6 K třepené výslovnosti viz článek Skarnitzla (2017).

Ze 119 výskytů spojkově-zájmenného *co že* připadá ovšem většina (70) na spojení *víš co že*, kde spojce *že* předchází kontaktné spojení *víš co* (21). Daleko menší už je počet případů, kdy před *že* stojí neurčitý, „do ztracena“ vyznívající závěr klauze typu *nebo co*, *ev. já nevím co* (22).

(21)

no tak on .. se tam pak asi vracel *víš co že* měl jako nějaké volné hodiny nebo tak a... takový ten typ přednášky *víš co že* to nemáš každéj tejden ale třeba myslím jednou za tři tejdny

(22)

myslím koncem roku *nebo co že* si tam vychovával nějakýho ředitele jako nástupce ... a že ho pak musel vyhodit
ona říkala že ten nábytek je drahej a *já nevím co že* neví jak to tam bude zařizovat

2 COŽE V PSANÝCH TEXTECH

Výraz *cože* obsazující otázkové repliky jsme dále vyhledávaly v korpusu psané češtiny SYN2020 (KŘEN ET AL. 2020). Jde o korpus mnohonásobně většího rozsahu, proto v něm byl zaznamenán větší počet výskytů (2599), převážně v ukázkách z beletrie. Pracovaly jsme s náhodným vzorkem 320 výskytů, který přinesl 119 otázek pravých, motivovaných neporozuměním, a 177 otázek nepravých, motivovaných údivem; podle očekávání jde ve srovnání s korpusem mluvené češtiny o zhruba opačný poměr. Nepatrný zbytek opět připadá na spojení zájmena *co* a spojky *že*, zapsané chybně dohromady.

Opět nejprve uvedeme několik příkladů na otázky pravé; je jich méně, protože k situacím, kdy někdo přeslechne nebo nerozumí, *co* partner řekl, a žádá o zopakování repliky nebo její části, nedochází v dialogu literárních postav tak často jako v běžných, neformálních mluvených rozhovorech.

(23)

„Tetičko , není ti zima ? “ zeptala se Alysa . „ Cože ? Ne . “ „ Mně trochu je . Dojdu si pro šál,“ řekla .

(24)

„No, za pokus to stálo,“ *zamumlala tak nezřetelně, že jí nerozuměl.* „Cože?“ zeptal se tedy. Povzdechla si. „Ale nic...“

„*Promiňte, cože?* Chci říct, *neslyšela jsem vás moc dobře*, možná je to u mě.“

(25)

Afdera si s trochou stesku připomněla svá vlastní univerzitní léta. „Schází ti?“ zeptal se Max.

„Cože?“ „*Jestli ti schází. Univerzita.*“ „Ach tak ... ano, snad.“

Jak je zřejmé z ukázek v (24), neporozumění nebo přeslechnutí, motivující otázku *cože?*, bývá v psaných textech i explicitně komentováno (*zamumlala tak nezřetelně, že jí nerozuměl; promiňte, neslyšela jsem vás moc dobře...*). A na příkladu (25) je opět patrné, že mluvčí reagující na otázku chápe své opakování toho, čemu partner nerozuměl, jako reprodukci své vlastní řeči (viz uvození výrazem *jestli*).

Nyní přejdeme k vyhledaným otázkám podivovým; projevy údivu, překvapení, šokované reakce nejsou v krásné literatuře nijak vzácné.

(26)

„To je tvůj manžel?“ zeptá se Erik a ukáže na muže. „Cože?“ Daniela se zatváří pobaveně i *překvapeně* .

„Ale vlastně jsem si vzala ještě pár služeb navíc.“ *Údivem* mu málem vypadl kartáč z ruky. „Cože?“ „Já vím, že to zní jako kravina a nemám na to čas , ale — slib mi , že se nebudeš smát — připadá mi , že tohle je první pořádná práce , co jsem kdy měla .“ „ O kolik lidí by se mělo jednat?“ „ Zatím o dvacet osm. Ale může jich být víc.“ „Cože?! *Zbláznili jste se?*“

„A teď to zkusíme obráceně...“ „ Cože? Ono to vážně funguje?
Ten matlák to opravdu dokázal?!“

(27)

„Cože?“ *užasl* Ron.

„Cože?“ *vytřeští oči* Mark.

„Cože?“ *Nechápavě na ni zíral.*

„Cože?“ Byla jsem *v šoku*.

Řeč vypravěče doprovázející dialogy postav tu opět nezřídka obsahuje i explicitní komentáře typu *překvapeně, s údivem* apod. (26). Specifickou melodii podivových *cože* supluje v psaných rozhovorech rámcové segmenty s typickými slovesy jako *divil se, podivil se, vyjekl, vyhrkl, vykřikla...* (27).

(28)

„Brennere, vaše přítelkyně potvrdila , že vy a vaše paní jste její nejbližší příbuzní.“ „ Cože ?“

Jedna z mála věcí , co se Brenner naučil na policejní škole , bylo říkat jak prosím? místo *cože?*

A teď mu něco takového ujede zrovna před vysokým diplomatem! To všechno z rozčilení .

Ukázka (28) má metatextový charakter: literární postava zde uvažuje o svém situačně nevhodném užití *cože?* místo korektnějšího *prosím? jak prosím?*

(29)

„A jestli tě zajímá, co tam bylo o tvém otci, tak šlo o to, že esté-báci chtěli mít v orchestru nějakýho kontakta.“ „ Cože ? Kontakta?“ „Jo, kontakta.“ Příčinu mého údivu Vlado nepochopil .

Ukázka (29) dokumentuje, že v některých případech je značně obtížné rozlišit otázku pravou a nepravou podivovou. Zřejmě lze někdy vyjádřit neporozumění i údiv zároveň (sdělení nás tak překvapuje, že se nám zdá, že jsme špatně rozuměli).

I z korpusu psané češtiny SYN2020 můžeme uvést několik příkladů na užití *cože*, které není motivováno neporozuměním ani údivem (30); opět jde o spojení zájmena a spojky, které by mělo být zapsáno s mezerou mezi oběma výrazy:

(30)

Pár lidí na chodníku , bezvýznamný hlouček jednohlasně promluvil . *Cože* to říkají ? Kam mám jít ?

Každý pracovník marketingu by si měl alespoň občas položit otázku „ *cože* to vlastně vyrábíme ?“

Kdybyste se v té době představitelů MMF zeptali , *cože* to vlastně dělají , byli by odpověděli , že vše je součástí procesu budování důvěry .

Pro úplnost ještě předkládáme výsledek vyhledávání odděleného *co* že v korpusu SYN2020. Ze 376 výskytů jsme opět vybraly vzorek o velikosti 120. Naprostá většina, 93 výskytů, představuje korektní užití, tj. oddělené zapsání zájmena *co* (různých tvarů) a spojky *že*:

(31)

Co že mám v tom kufru , doráží na mě můj vlčák...

Co že je to za vizi? Reálná!

A o *čem že* se tedy psalo v červnovém Automobilu roku 1958?

Kvůli flámování si občas ráno nedokázal vybavit, v *čem že* to večer vystupuje.

Začal pomalu chápat, *k čemu že* tam takové zařízení je.

Zbývá ještě zmínit se o specifickém typu otázek s *cože*, které si netroufáme jednoznačně zařadit mezi otázky „podivové“. V těchto

případech *cože?* (ať už psané dohromady, nebo odděleně) znamená spíše „jako, že“, „proč?“ „co to má znamenat, že...?“, resp. „co to, že...?“ Například *Co že sis najednou vzpomněl?* = *Co to, že sis najednou vzpomněl?* – *Cože nespíš?* = *Proč nespíš?* *Jako, že nespíš?*⁽⁷⁾ Otázka na důvod (příčinu) je tu ale evidentně doprovázena určitým údivem, překvapením. SYN2020 obsahuje několik desítek takových otázek, některé uvádíme v (32); pod (33) pak otázku tohoto typu zachycenou v mluveném korpusu ORTOFON v3.

(32)

„Nazdar Heiko , *cože* ses tu taky ukázal ? “

Ve dvě třicet textovka : Na co myslíš , *cože* nespíš ?

„ Co že se tady tak plížíš po domě ? “

„Trest ti končí až za tři roky , co že*s* najednou upadl do takovýhó zoufalství ? “

„Co že tak brzy?“ – „Došly mi prachy.“

(33)

A ten Jirka .. *co že* nepřišel?

ZÁVĚR

Analýza potvrdila naši hypotézu, že v mluvených projevech převažují otázky pravé (zaměřené na eliminaci neporozumění, nepochopení), kdežto v psaných otázky nepravé podivové. V příbězích vyprávěných beletristy a v dialogu jejich postav jistě nedochází tak často jako v běžných rozhovorech k tomu, že někdo něco přeslechne, nepochopí; častěji tu postavy projevují právě údiv, překvapení, šok z nějaké neočekávané informace. *Cože?* psané dohromady se vyskytuje hlavně ve sledovaných otázkách pravých nebo podivových, jen výjimečně (a chybně) je takto zapsáno spojení zájmena a spojky. Pro spojení

7 Dohromady psané tázací *jako* je možná kandidátem na další podobnou analýzu.

zájmena *co* a spojky *že* je náležitý zápis s mezerou mezi slovy; ale někdy se spojení *co + že* (výjimečně i *cože*) objevuje i u otázek, kde údiv nebo překvapení doprovází dotaz po příčině či důvodu. Svůj výzkum jsme zaměřily na uvedené typy otázek, ale lze předpokládat, že výraz *cože* v mluvených i psaných projevech plní i další funkce a je exponentem dalších hodnot pragmatického charakteru.⁽⁸⁾

Pokud jde o zvukovou realizaci sledovaného výrazu, lze vysledovat jednoznačnou korelaci mezi intonačním průběhem a funkcí slova *cože*. Pokud slovo *cože* vyjadřuje pravou otázku (přeptání na něco, prosba o zopakování, upřesnění), pak je realizováno s intonací stoupavou. Pokud je slovo *cože* ve funkci nepravé otázky podivové (vyjádření překvapení, údivu, novosti informace), pak je realizováno s intonací klesavou nebo stoupavě klesavou, včetně případů reprodukce řeči vlastní nebo cizí. Klesnutí může být doprovázeno třepenou fonací. V obou funkcích lze dále sledovat různé redukce slova *cože*, případně naopak prozodické prodlužování samohlásek.

prof. PhDr. Jana Hoffmannová, DrSc.

Oddělení stylistiky a sociolingvistiky

Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i.

Letenská 123/4

118 00 Praha 1

hoffmannova@ujc.cas.cz

Mgr. Lucie Jílková, Ph.D.

Oddělení stylistiky a sociolingvistiky

Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i.

Letenská 123/4

118 00 Praha 1

jilkova@ujc.cas.cz

8 Záměrně necháváme stranou problém slovnědruhové příslušnosti výrazu *cože*; naše data a jejich analýza však směřují poměrně jednoznačně k jeho zařazení mezi tázací zájmena.

LITERATURA

- ČERMÁKOVÁ, Anna, KOMRSKOVÁ, Zuzana, KOPŘIVOVÁ, Marie a POUKAROVÁ, Petra. 2017. „Between syntax and pragmatics: The causal conjunction *protože* in spoken and written Czech.“ *Corpus Pragmatics* 1, s. 1–22.
- GREPL, Miroslav a KARLÍK, Petr. 1998. *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia.
- GUBINA, Alexandra a BETZ, Emma M. 2021. „What do newsmark-type responses invite? The response space after German *echt*.“ *Research on Language and Social Interaction* 54(4), s. 374–396.
- HERITAGE, John. 1984. „A change-of-state token and aspects of its sequential placement.“ In *Structures of Social Action. Studies of Conversational Analysis*. Eds. J. Maxwell Atkinson a John Heritage. Cambridge: Cambridge University Press.
- KŘEN, Michal et al. 2020. *SYN2020: reprezentativní korpus psané češtiny*. Ústav českého národního korpusu FF UK, Praha, <http://www.korpus.cz>.
- LUKEŠ, David et al. 2024. *Ortofon v3: korpus neformální mluvené češtiny s víceúrovňovým přepisem*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha, <http://www.korpus.cz>.
- MARMORSTEIN, Michal a SZCZEPEK REED, Beatrice. 2023. „Newsmarks as an international resource for indexing remarkability: A qualitative analysis of Arabic *wa//āhi* and English *really*.“ *Contrastive Pragmatics* 5(1–2), s. 238–273.
- MÜLLEROVÁ, Olga. 1982. „Otázka a odpověď v dialogu.“ *Slovo a slovesnost* 43(3), s. 200–212.
- SKARNITZL, Radek. 2017. „Co dokáže náš hlas? Fonetický pohled na variabilitu řečové produkce.“ *Slovo a smysl* 26, s. 97–115.
- ZEMAN, Jiří, HOFFMANNOVÁ, Jana a JÍLKOVÁ, Lucie. 2019. „Otázky v mluvené češtině.“ In *Syntax mluvené češtiny*. Eds. Jana Hoffmannová, Jiří Homoláč a Kamila Mrázková. Praha: Academia, s. 198–217.

PROGRAM

- BOERSMA, P. a WEENINK, D. 2020. *Praat: doing phonetics by computer* [Computer program]. Version 6.1.20beta, <http://www.praat.org/> (přístup 28. 4. 2025).
- ELVIRA-GARCÍA, Wendy. 2017. *Wendyelviragarcia.create_pictures*, https://github.com/wendyelviragarcia/create_pictures#credits (přístup 28. 4. 2025).

NEPŮVODNÍ PŘEDLOŽKOVÉ A SPOJKOVÉ VÝRAZY V MLUVENÉM DOROZUMÍVÁNÍ

MILOSLAV VONDRÁČEK

SECONDARY PREPOSITIONAL AND CONJUNCTIVE FORMS IN SPOKEN COMMUNICATION

The paper focuses on the occurrence of functional-semantic shifts from full-meaning means to non-full-meaning grammatical means in the spoken communication. The author notes the penetration of desemantized analytical structures into speech. This mainly concerns the functional transposition of fixed forms of nouns, verbs, and adverbs to prepositional and conjunctive expressions and their appropriate description in new functions. The text takes into account secondary forms that are neutralized (*kvůli, mimoto*), not fully anchored in terms of part of speech (*formou, eventuálně*), and multi-word forms with a written language feature (*na základě, po stránce, počítaje v to*). The author notes the penetration of extensive analytical phrases typical of written texts in factual styles into everyday spoken communication. He notes the oversight of the fact that many fixed prepositional expressions (*vzhledem k, nehledně na, ohledně*) are regularly part of complex conjunctive expressions (*vzhledem k tomu(,) že, nehledně na to(,) co, ohledně toho(,) jak*). He also raises the difficult question of which reduced forms of textual connectors should be included in the newly emerging dictionary (*poněvadž – páč*).

Keywords: transposition of parts of speech; preposition; conjunction; particle; spoken language

ÚVOD

Téma této studie nespočívá v otázce, zda jsou, či nejsou v mluvené podobě dorozumívání zastoupeny nepůvodní předložkové a spojkové výrazy (příznačné jinak pro komunikaci psanou, zejm. pro věcné styly, komunikační sféru odbornou a administrativní). V tom směru je odpověď předem známa a víceméně zřejmé jsou i okolnosti vmíšení

těchto příznakových prostředků⁽¹⁾ do mluvené češtiny (podrobněji viz též VONDRÁČEK 2023, 211–221).

Dílem jde o mimovolné přenášení vyjadřovacích modelů, schémat, šablon z jedné oblasti a podoby uplatnění jazyka do druhé, dílem jde o prostředek oživení, cílené vtažení nepůvodních prostředků do mluvy jako projev intelektualizace, estetizace nebo jazykové hry. Právě tak má podíl i překrývání obou forem dorozumívání vlivem technologií uplatněných při vzniku jazykového projevu (ve výsledku se pak dosti pregnantně hovoří o tzv. mluvené psanosti).⁽²⁾ Posun sledovaných prostředků do mluvené podoby dorozumívání v každém případě vnímám jako podstatné potvrzení jejich významového oslabení či vyprázdnění.

Tématem nejen pro mne je, zda výrazy, k jejichž popisu směřuji, adekvátně hodnotíme⁽³⁾ (i proto, že sama jejich slovnědruhová příslušnost vypovídá o vývojových tendencích mluveného dorozumívání). Tato otázka opakovaně vyvstává mým zapojením do popisu jazykového systému v gramatikách – a současně ve vznikajícím slovníku. Upozorňuji-li dále na protiřečivost stávajících popisů, netematizuji nedostatky či omyly jiných, ale zhusta i vlastní složité cesty dobírání se podstaty jevů. Výsledkem mé snahy nechť je zpřehlednění hodnotících nástrojů pro ty, již se zabývají strukturou celků vyšších.

1 Téměř pomijím systemizované, neutralizované sekundární předložky a spojky typu *kvůli, mimoto*. Mám zde na mysli slovnědruhově ne zcela vyhraněné výrazy jako *formou, eventuálně* či sporně řazené *versus, à la*, ale především víceslovné předložkové, spojkové a podobně hodnocené výrazy typu *po stránce, počítaje v to, s ohledem na to, že; v zájmu toho, aby* apod.

2 Termínů a pojmů psaná mluvenost a mluvená psanost užívám jen mírně jinak než autority (TANNEN 1982; ONG 2006; HOFFMANNOVÁ 2017), a to ve smyslu více či méně záměrného, uvědomovaného prolínání textových znaků (psaná mluvenost – „rysy mluvenosti v psaném textu“, např. řeč postav v próze, mluvená psanost – „rysy psanosti v textu mluveném“, např. úmyslná intelektualizace dialogu, třeba i v nadsázce). V tom duchu i zde považuji vnášení zejm. víceslovných předložkových a spojkových výrazů, typických pro psanou formální věcnou komunikaci, do komunikace mluvené (zejm. neformální, neoficiální, emotivní) za prvek mluvené psanosti. (U Hoffmannové jde fakticky o významy „psané mluvení“ vs. „mluvené psaní“.) Dějová verba *psaní, mluvení* ale slovotvorným významem nekorespondují s abstrakty *psanost, mluvenost*, odtud mé pojmové přehodnocení.

3 Mnohé problémy nastiňuje mj. Renata Blatná (2006).

Zmínka o vznikajícím slovníku⁽⁴⁾ má i druhou souvislost: nepůvodní gramatické výrazy jsou často velmi variabilní po stránce formální. Z korpusů mluvené češtiny je zřejmé, že plnohodnotná ortoepická podoba některých z nich netvoří dominantu normy. Otázkou je, zda, popř. které z forem ve slovníku s příslušným komentářem ještě zohlednit (*poněvadž* – *páč*; *pokud* – *pokaď* – *pokavad'*; *protože* – *prže* – *pže*).

1 PŘEDLOŽKY, SPOJKY, ČÁSTICE, VZTAŽNÁ ZÁJMENA A VZTAŽNÁ PŘÍSLOVCE

Ne náhodou dostávám jako gramatik ve slovníku ke zpracování především tzv. slova neplnovýznamová, synsémantika. Abych zde věrohodně pojednal slovnědruhovou třídu předložek a spojek, musím vzít v potaz další třídy, jež s předchozími mohou splývat. Ve všech případech jde o slovní prostředky s převažující gramatickosémantickou působností; podílejí se na soudržnosti textu v široce chápané roli textových konektorů, relátorů, operátorů, orientátorů. Vzájemně se odlišují jemnými odstíny okolností, za nichž tyto úlohy plní:⁽⁵⁾

1.1 PŘEDLOŽKA – souvisí s mluvnickým pádem jména: morfosyntakticky jej spoluurčuje nebo spoluvyjadřuje (viz i VESELÝ 2024), syntakticky spoluurčuje větněčlenskou platnost jména (a vztah k jinému jménu, ke slovesu nebo příslovci); tak či onak je s omezením pádové vazby spjata (*šla díky_D bratrovi_D*; *šel kvůli_D mně_D*; *nešla vinou_G bratra_G*).

Uvažujeme-li o slovnědruhovém sestupu příslovci slovesného původu mezi předložky (a připustíme-li, že předložka nemusí stát ne-

4 Na mysli mám *Akademický slovník současné češtiny* vznikající úsilím oddělení současné lexikologie a lexikografie Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. V titulu má specifikaci „současné češtiny“, nikoli „spisovné“ nebo „psané“. Vzniká na základně propracované metodologie, v níž důležitou roli hraje frekvence a rovnoměrnost rozložení lexikálních forem v korpusech psaných textů. Mluvené podoby se do slovníku dostávají prostřednictvím psaných textů jako stylizace mluvy, a to zpravidla jen tehdy, překročí-li dané frekvenční a distribuční limity.

5 Neusiluji zde o definice slovních druhů, jen stručně vyzvedám diferenční rysy, případně upozorňuji na možné překryvy a zdroje nejasností.

zbytně před jménem, jak by mohl napovídat termín nikoli nezbytně popisný; viz i SLÁMA A ŠTĚPÁNKOVÁ 2023), vyvstane otázka, zda pád neplyne z původní slovesné valence: *navzdory_D tomu_D*; *zpíval mně_D navzdory_D* (*vdorovat čemu_D*). (Právě tak ale může být dativní vazba předchozích víceméně systemizovaných předložek *díky*, *kvůli* – akceptovaných tak gramatiky – pozůstatkem původního pádu bene-/malficientu a genitiv pádem původního neshodného přívlastku; viz též VONDRÁČEK 2018, 67–84.)

1.2 SPOJKA – nemá přímý vliv na mluvnický pád, nevylučuje ale jeho souměrné zrcadlení ve zmnožených souřadných spojeních; vyjadřuje vztah vět v souvětí nebo vztah větných členů téže platnosti, zakládá vztah přiřazování (koordinace) nebo podřazování (subordinace) formálně ztvárněný jako souřadnost (parataxe) nebo podřadnost (hypotaxe), ten dále sémanticky specifikuje. Spojky nejsou jediným prostředkem spojování složek textu.

Zavedení významového vztahu vysvětlovacího vneslo do inventáře spojek řadu prostředků nepůvodních: *totiž*, *respektive*, *to je(st)*, *to znamená* ap. Ty podstatně rozvolňují hranici mezi spojkami a dalšími textovými operátory se spektrem funkcí podobných – rektifikátorů, explikátorů aj., jež je snad vhodnější pojímat jako částice (resp. jejich podtyp – částice strukturující text; viz i VONDRÁČEK 2018, 85–91).

1.3 ČÁSTICE – v širokém smyslu modifikuje výpověď nebo její část; nese pragmatickou informaci o vztahu mluvčího ke komunikační situaci, k adresátovi, ke sdělovaným obsahům. Částice strukturující text, o něž tu jde především, jsou pragmaticky modifikujícím komentářem struktury komunikátu nebo funkcí jeho složek: naznačují začátek textu, textový předěl, shrnutí (*jednoduše*, *konečně*, *krátce*, *prostě*, *zkrátka*), povahu členění textu (*zprvė – zadruhé – zatřetí*, *například*, *řekněme*) a vzájemné vztahy textových jednotek (*naopak*, *navíc*, *popřípadě*, *především*, *přesněji*, *případně*, *přitom*, *respektive*, *to znamená*, *zároveň*), odkazují k složkám textu (*ad*, *viz*, *srov.*). Je

zřejmé, že některé z příkladů se překrývají nebo mohou překrývat se spojkami nebo se spojovacími prostředky zájmenného typu.

Částice strukturující text jsou textotvorným prostředkem napomáhajícím adresátovi orientovat se v jeho uspořádání, současně rozptýleným zastoupením v textu díky své slovnědruhovému a stylové charakteristice zajišťují stylovou soudružnost textu (viz i VONDRÁČEK 2018, 91–95).

1.4 VZTAŽNÉ ZÁJMENO, VZTAŽNÉ ZÁJMENNÉ PŘÍSLOVCE – působí textotvorně svou odkazující zástupností jako prostředek střídání jmen v širokém smyslu (včetně příslovčí) a jiných způsobů vyjádření syntaktických rolí prvotně zastávaných jmény, včetně větných obsahů, složek dorozumívací situace či kontextu. Příslovce (i významově oslabené) je definičně spojeno se sémantickogramatickým vyjádřením okolnosti příznaku substance (děje nebo vlastnosti).

Zdá se vhodné připomenout nikoli zbytečné školské odlišování vět spojkových a vztažných. Jinak vítaný příklon k funkčnímu popisu jazyka vedl k hojnému přehodnocení textových konektorů vztažného typu ve spojky – tu podřadící, tu souřadící, mnohdy bez jasné argumentace, jen s tušenou oporou v možných výrazech zaměnitelných – což nakonec relativizuje pomezí všech textotvorných prostředků.

2 KRITÉRIA SLOVNĚDRUHOVÉHO TŘÍDĚNÍ, NÁSTROJE OVĚŘOVÁNÍ SLOVNĚDRUHOVÉ PŘÍSLUŠNOSTI

Obvyklá trojice hodnoticích hledisek (významového, tvaroslovného a skladebného) je u neplnovýznamových slovních druhů podstatně zploštěná: významové kritérium se omezuje na postižení jemných odstínů gramatickosémantických a pragmatickosémantických (spíše než lexikálnėsémantických, věcnévýznamových, jejichž oslabení sleduje), tvaroslovné hledisko spočívá v ověření a konstatování neohebnosti, syntaktické hledisko ustupuje ze sledování větněčlenské platnosti ve prospěch zachycení skladebných funkcí na úrovni věty, souvětí a textu.

Tradiční metodou ověření náležitosti slovnědruhového zařazení nepůvodního jazykového prostředku je jeho náhrada výrazem již hodnověrně zařazeným. Tak se zjevně v minulosti dospělo k závěru, že přejímky *kontra*, *versus* jsou v češtině předložkami – analogií s výrazem *proti*. Ten ovšem předpokládá bezvýhradně následující dativní pozici, zatímco ani jedna z přejímek s sebou pádové omezení nenese: přehodnocujeme je po desetiletích na spojky souřadící (viz např. VONDRÁČEK 2024, 274–276).

Podobně např. Svoboda (1972, 170–171) upozorňuje na podstatné sémantické odlišnosti souvětí s *že*, *když* a *jak* a ve výsledku pak zpochybňuje jednoznačnost univerzálního řazení výrazu *když* ke spojkám.⁽⁶⁾ Shrnutí: Dojem zaměnitelnosti (bez dopadu na význam, resp. smysl výpovědi včetně hodnot pragmatických) může být zavádějící; veškerá hlediska je třeba bedlivě sledovat.

3 ZDROJE A POVAHA ANALYZOVANÝCH TEXTŮ MLUVENÉ ČEŠTINY, METAINFOURACE

Jazykový materiál čerpám z korpusů neformální mluvené češtiny, přednostně z korpusu ORALv1,⁽⁷⁾ podle potřeby dále z korpusu ORTOFONv3, ev. kontrolně z formálnějšího monologického mluveného korpusu ORATORv2. Opět pro srovnání vybraných statistických údajů nahlížím i do korpusů psaných textů SYN2020 a SYNv13.

6 „O následnosti děje věty s *když* můžeme mluvit 1. v neobvyklé konstrukci typu *Když se vrátil domů, matka už byt uklidila* [...], a 2. v konstrukci typu *Již měsíc nad černými lesy dávno byl vyšel, když se odebral na lůžko* [...]. V druhém případě však nejde o příslovečnou větu časovou, nýbrž o vztažnou větu časovou (*když* – *v kteréžto době*). Právě věty vztažné s *když* mohou vyjadřovat děj následný“ (SVOBODA 1972, 170).

7 Korpus ORALv1 v sobě sdružuje mj. korpusy ORAL2008 a ORAL2013 (Výzkumný záměr MŠMT 0021620823 Český národní korpus a korpusy dalších jazyků, nositel Ústav Českého národního korpusu FF UK Praha). Na těch mi bylo dáno podílet se mezi roky 2005–2011 se studenty Univerzity Hradec Králové – společným úsilím jsme vytvořili přes 200 zhruba půlhodinových sond do mluvené neoficiální komunikace. Zkušenosti mimořádně cenné pro studenty i pro mne jsem shrnul v příspěvku pro konferenci Čeština v mluveném korpusu, Praha 12.–14. 9. 2007 (VONDRÁČEK 2008). Neuvádím-li v textu jiný zdroj, jazykové doklady přebírám právě z korpusu ORALv1; cituji zpravidla celé repliky bez explicitního vyznačení návaznosti na kontext.

Všechny tři zmíněné mluvené korpusy jsou morfologicky značkovány a lematizovány. V prvních dvou nelze vytvořit pokročilý dotaz, ačkoli nabídka se v prvním kroku otvírá. Na dotaz sestavený v jiném korpusu vyhledávač reaguje.

Mluvené korpusy tohoto typu neuvádějí interpunkce způsobem obvyklým v textech psaných, zaznamenávají jen krátkou pauzu (.) a delší pauzu (...). Odpadá tak formální vyznačení např. spojek vícedílných, kde se složky nacházejí v různých syntaktických frázích nebo větách.

V následném průzkumu sleduji jednak výskyt předmětu zájmu v mluvených korpusech, jednak vývoj odborného názoru autorů metainformací.

4 NEPŮVODNÍ PŘEDLOŽKOVÉ VÝRAZY V KORPUSECH MLUVENÉ ČEŠTINY

Nástroj pro tvorbu dotazu umožňuje filtrovat podle morfologické značky právě a pouze předložky – dotazem [tag="R.*"]. Pro porovnání uvedu zastoupení předložek na milion všech slov příslušného korpusu v třech různých typech textů (srovnávat absolutní výskyt není přínosné pro nesouměřitelnou velikost uvedených korpusů):

Korpus	Typ korpusu	Frekvence na milion slov (i. p. m.)
ORALv1	neformální mluvené dialogy	48 078,76
ORATORv2	připravené mluvené monology	60 425,27
SYN2020	psané texty	87 822,47

Tabulka 1 – Frekvence předložek ve vybraných korpusech mluvených a psaných textů (dotaz [tag="R.*"])

Podíl předložek vůči ostatním slovním druhům lze chápat jako výraz složitosti výstavby textu (resp. úsilí o přesnější vyjádření mezi-slovních vztahů) a vztáhnout jej k ose mluvenost–psanost. Především se ale v podílu předložek projevuje převaha jmen (jejich předložko-

vých vazeb) nad slovesy v psaných textech věcných stylů. Mluvené monology s možností přípravy stojí uprostřed – srov. pojmy psaná mluvenost, mluvená psanost v úvodu.

Tabulka 2 předkládá k úvaze některé z výrazů zbylých po odmazání primárních a systemizovaných sekundárních předložek z celkového výsledku hledání. Co řádek, to podnět k bližšímu zkoumání (překračujícímu možnosti článku):

Řádek	Lexikální forma	Absolutní frekvence	Frekvence na milion slov (i. p. m.)
32	<i>vzhledem</i>	162	25,47
33	<i>oproti/voproti</i>	97	15,25
38	<i>ohledně/vohledně</i>	54	8,49
39	<i>narozdíl</i>	53	8,33
40	<i>nehledě</i>	39	6,13
44	<i>pomocí</i>	22	3,46
49	<i>versus</i>	11	1,7
54	<i>stran</i>	6	0,94
72	<i>kontra</i>	1	0,16
73	<i>ad</i>	1	0,16

Tabulka 2 – Frekvence vybraných nepůvodních předložek
v korpusu ORALv1 (dotaz [tag="R.*"])

Na první pohled zaujme výraz *vzhledem*. Nástroj pro tvorbu dotazu nabízí i možnost blíže specifikovat slovní druh druhou pozicí tagu, v tomto případě požadavkem: R – předložka, obyčejná, V – předložka vokalizovaná („ve“, „pode“, „ku“), F – součást předložky, která nikdy nestojí samostatně („narozdíl“, „vzhledem“). (Kombinovaný dotaz pak zní např.: [tag="RF.*"]). Počítá se tedy předem s nedělitelnými víceslovnými spojkovými výrazy, jejich typ je v pokynech doplněn příklady. Lemmata a morfologické značky výrazů pak vypadají následovně: *vzhledem*/RF----- *k*/RR--3----- (značka má patnáct pozic), *narozdíl*/RF----- *od*/RR--2-----, *nehledě*/RF-----
--- *na*/RR--4----- . Obě části jsou považovány za předložku, druhá

část za předložku dativní/genitivní/akuzativní (číslice 3, 2, 4 na páté pozici tagu).

Přehlédnutím nalezených dokladů ovšem zjistíme, že ve většině případů (111 ze 162, tedy téměř v 70 %) se v textech naplňuje předložková funkce víceslovného výrazu – *vzhledem k okolnostem* (← *kvůli okolnostem* ← *pro okolnosti*), srov. (1), ale celek má podobu *vzhledem k tomu(,)* že (...) a funkci jinou, nepředložkovou, srov. (2):

- (1) ano nemluvě o tom že prostě budu mít nechutnou odpornou odpornou výhodu . a *vzhledem k . k vzhledem k* různým jako okolnostem (zde *vzhledem k* jako víceslovný předložkový výraz; v mluvených projevech užití okrajové, v psaných naopak);
- (2) fakt nevím . to záleží jako na tom co to bylo za koncert že jo . ale *vzhledem k tomu že* to nevím tak to nemůžu posoudit (zde *vzhledem k tomu že* jako víceslovný spojkový výraz s korelátem; v mluvě významně převažující, v psaných textech méně častý).

Reálně tedy sledujeme nikoli jen složený předložkový výraz, ale víceslovný spojkový výraz (se zájmenným korelátem) *vzhledem k tomu(,)* že, jehož je víceslovná předložka součástí. Podobné případy jsem zmiňoval již v Olomouci roku 2003,⁽⁸⁾ hovoře o dekompozičních limitech, jež nelze překročit, nemá-li být narušen sémantickofunkční celek (VONDRÁČEK 2005). Zmiňovat v kontextu víceslovného spojkového výrazu samostatně korelát má smysl pouze tehdy, pokud bychom měli řešit mezivětný předěl (nekoncovou kadenci v mluvené podobě, interpunkci v písmu) – který se zde ovšem podle přepisu i podle dostupných zvukových záznamů neuplatňuje.⁽⁹⁾

8 *Jazyky v kontaktu – jazyky v konfliktu a evropský jazykový prostor. 4. mezinárodní konference Setkání mladých lingvistů*, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, 12.–14. května 2003.

9 Ve slovníku by se řešil variantní mezivětný předěl ve víceslovném výrazu právě náznamem možné, v normě kolísající interpunkce.

Spojkovou platnost výrazu *vzhledem k tomu(,)* že ověřuji (jako obvykle u víceslovných výrazů) možností záměny spojkou sekundární – zde alespoň v některých z kontextů *protože*¹⁰ – a ideálně i spojkou primární – zde snad poněkud archaicky vyznívajícím samostatným (*a/ale*) že (vždy ovšem s významovým ochuzením). Pokud bychom jako střídnici místo primární spojky užili významně redukovaný výraz mluvené neoficiální češtiny místně vázaný, mohlo by jím být spojkové *páč* – haplologie z *poněvadž* (samo o sobě mimořádně zajímavé). Získali bychom tak kontrastní řadu, na jejíž jedné straně je multiverbizované intelektualizující *vzhledem k tomu(,)* že, na druhé mimořádně úsporné nedbalé *páč*.

Ještě výraznější je v mluveném dorozumívání spojkové vytižení (jinak též předložkového) výrazu *nehledě*, resp. *nehledě na*. V korpusu ORALv1 se uplatňuje výhradně ve složeném výrazu *nehledě na to(,)* že (21×) / *nehledě k tomu(,)* že (4×) / *nehledě na to* (4×); v psaných projevech je toto spojkové užití zhruba třetinové.

Vedle složeného spojkového výrazu souřadícího důvodového („neboť“) lze uvažovat o tom, že souvětí je fakticky bezespoječné, přičemž připojovaná věta začíná modifikátorem – částicí strukturující text a současně předznamenávající argumentaci („vždyť“).

- (3) já prostě odmítám dřít jako magor . na to abych vůbec tady mohla žít . *nehledě na to že* už teď mám díry v ponožce . a co příští rok . (zde *nehledě na to že* jako víceslovný spojkový výraz; v mluvených projevech dominantní);
- (4) přesně jo ty jogurty když teda Pepa má rád mlíko vid' ten vypije denně půl litru mlíka nákej jogurt a to že si myslím že to úplně jako musí stačit *nehledě k tomu že* zase zlatá střední cesta (zde *nehledě k tomu že* jako víceslovný spojkový výraz);

¹⁰ Ve skutečnosti jde opět o spojení předložky, odkazovacího zájmena a spojky *pro to(,)* že, jež v průběhu jazykového vývoje splynulo ve složenou spojkou *protože*.

- (5) může počítat ve třech . *nehledě na to* já to teď vidím v tom bytě . tři lidi . na jednu koupelnu a jeden záchod je maximum co se dá podle mě zvládnout . přže ve chvíli kdy vstáváš ve stejnou dobu ráno . tak tě tam (zde *nehledě na to* jako spojkový důvodový výraz hraničící s částicí strukturující text, předpolím následné argumentační podpory předchozího soudu);
- (6) reakce tam nejsou žádný, pánbůh dej, *nehledě na to* už je mi pětasedumdesát tak co, zaplaťpánbůh, sem nejstarší z rodiny vlastně, z našeho rodu sem nejstarší, a nikdo se nedožil delšího věku než pětaasedumdesát (zde *nehledě na to* nejbližší částicové platnosti; reálně ani neuvozuje argument, jen vyznačuje předěl a volné rozvíjení tématu).

Proti tomu korpusy psané češtiny dokládají významně četnější využití předložkové: *šel na led nehledě na zranění; je oslovován, na cenu nehledě*. Druhého dokladu se týká poznámka o možné postpozici předložky v kap. 1.1 i s odvoláním na stať J. Slámy a B. Štěpánkové o ambipozicích. Současně zůstává možnost (zdejší) akuzativní předložkovou vazbu odvozovat od valence slovesa *hledět*, resp. přechodníku *nehledě*.

- (7) Jsme totiž obcí, kde je sjezd z dálnice, a tak šoféři u nás často šlápnou na plyn *nehledě na* povolenou padesátku. (zde *nehledě na* víceslovný předložkový výraz);
- (8) Parták se studeným čumákem. Co by byl policajt bez svého psa. Inu, ve dvou se to lépe táhne. *Na* pohlaví *nehledě*. (zde *na ... nehledě* potenciální víceslovný předložkový výraz, ambipozice).

Ne plně srovnatelné je užití výrazů *ohledně/vohledně*. V psaných textech je samostatný výraz *ohledně* vázán krom publicistiky na profesní a populárně naučnou literaturu, funkci má předložkovou. Sty-

lové omezení zřejmě souvisí s rozporuplným příznakem uváděným v SSJČ: hovorově a zastarale (paradoxně SSČ neuvádí žádný příznak).

V mluvených korpusech na rozdíl od předchozích výrazů nespěje k multiverbizované spojkové formě a funkci, převažuje funkce předložková. Analytické spojkové užití je spíše okrajové:

- (9) ale říkal něco že si myslí že je to *ohledně slučáku* a Maru-
na říkala že si myslí že jako pojede že i dyby síkli že si že
si čas udělá, stejně je to vod vosmi ne? (zde *ohledně* jako
předložka);
- (10) já sem potřeboval jestli s váma mluvila Martina *ohledně*
toho vlastně že by měla zájem v budoucnu tady na katedře
setrvat (zde *ohledně toho* že jako spojka podřadicí pro závis-
lou větu obsahovou);
- (11) to víš jak sem měl ten konflikt s tou kolegyní před Vánoce-
ma ? *ohledně toho jak* prostě vona mě furt jako jebala za to
že jí nezdravím (zde *ohledně toho jak* jako spojka podřadicí
pro závislou větu obsahovou).

Tak je možno znovu posoudit vnitřní strukturu dalších lemmat, jež mají (mohou) podle morfologické značky (a podle slovníků) představovat předložky, ale přinejmenším variantně plní i funkce jiných slovních druhů:

- (12) dokonce sem měla známou která toho musela *stran* těhle
důvodů nechat protože prostě vůbec nebyla schopná zvlád-
nout tu psychiku by si řekla vo nic nejde (*stran* – zde před-
ložka, v mluvených projevech v této funkci nevzácná, ačkoli
ji SSČ charakterizuje jako knižní a SSJČ jako knižní a zasta-
ralou. Ještě důsledněji než výraz *ohledně* v mluvě nesměruje
k analytické spojkové formě a funkci *stran toho(,)* že);
- (13) na internetu sem si našla knihy o psychologii .. to je schi-
zofrenie *versus* mystika .. jo . čili mystické zážitky . jak sem

řekla schizofrenie a mystika .. (*versus* nikoli jako předložka, ale jako spojka, potvrzená nejen následným přeformulováním v téže replice; v případě výrazu *versus* je to noremní kontext a noremní jazykové chování);

- (14) protože to co já řeknu tak to prostě vy . jste úplně *kontra* i když je to nesmysl tak uděláte naschvál vobráceně .. fakt .. (*kontra* – zde příslovce nebo neohebné přídavné jméno ve slovesně-jmenném přísudku; předložka jediné za předpokladu elipsy – a ten je při slovnědruhové klasifikaci slepou cestou, zde navíc znemožňuje identifikovat pád případného jména: **kontra všemu/všem* jako *proti všemu/všem*? Touto alternací se zdůvodňovalo dnes snad nepřijatelné řazení právě k předložkám.)
- (15) pokud šlo o spokojenost rodiny *kontra* tátova přání .. byl vítěz jasný (*kontra* – zde spojka, jako ve většině dalších případech; patrně následuje neutrální nominativ, méně pravděpodobně akuzativ);
- (16) voblíká se jinak protože teda móda i v té době teda určitě byla a razila teda nákej styl voblečení . byť třeba ne natolik rozdílný jako třeba normální dnešní voblečení *kontra* panáči a podobně (*kontra* – spojka, jako ve většině dalších případech; podle následného nominativu lze předpokládat i první člen koordinačního spojení nominativní, v případě spojky *kontra* je to její noremní okolí);
- (17) oni totiž někteří lidé mají tendenci se bát tuku jako čert kříže + hmm + ale *ad a* .. tuk je největší zásobárna energie . díky tukům se chrání orgány reguluje tělesná teplota a skladují vitamíny (zde patrně celé *ad a* – v pretextu se bod odkazu *a* nenachází a v posttextu nenásleduje *b* – jako částice strukturující text, tj. vyjadřující vnitrotextový předěl, uvozující argumentaci).

Pokus o odůvodnění, proč výrazy *ad*, *kontra*, *versus* „spíše nejsou“ či nejsou předložky, byl předložen vícekrát (např. v článku VOND-RÁČEK 2020). Zde je podstatnější, že zejména výraz *ad*, resp. *ad* a s funkcí výrazně vertikálně hierarchizovat text je příznačný pro psanou formální komunikaci a do mluveného komunikátu se dostává právě pro tyto své aktualizující rysy.

5 NEPŮVODNÍ SPOJKOVÉ VÝRAZY V KORPUSECH MLUVENÉ ČEŠTINY

Dotaz pro filtrování spojek má podobu [tag="J.*"], pro spojky podřadící pak [tag="J.*"], pro souřadící [tag="J^.*"], pro spojku „krát“ (sic!) [tag="J*.*"].

Korpus	Typ korpusu	Frekvence na milion slov (i. p. m.)
ORALv1	neformální mluvené dialogy	97 810,7
ORATORv2	přípravené mluvené monology	82 632,82
SYN2020	psané texty	66 796,23

Tabulka 3 – Frekvence předložek ve vybraných korpusech mluvených
a psaných textů (dotaz [tag="R.*"])

Poměrné zastoupení předložek k ostatním slovním druhům stoupalo s osou mluvenost–psanost, viz kap. 4 výše. V opačném směru – s úsilím o glutinaci (MISTRÍK 1985, 307–311) – stoupá poměrné zastoupení spojek směrem k nepřipraveným mluveným komunikátům.

Tabulka 4 opět jako podnět k úvaze představuje výběr z dokladů po odstranění neproblematických spojek primárních a systemizovaných spojek sekundárních:

Řádek	Lexikální forma	Absolutní frekvence	Frekvence na milion slov (i. p. m.)
17	<i>prtože</i>	3 068	482,26
28	<i>šak</i>	1 529	240,34
57	<i>mínus</i>	170	26,72
68	<i>páč</i>	112	17,61
130	<i>pakliže</i>	9	1,42
131	<i>pokaď</i>	9	1,42
140	<i>druhak</i>	7	1,1
142	<i>krat</i>	6	0,94
154	<i>děleno</i>	3	0,47
155	<i>tedová</i>	3	0,47
174	<i>anžto</i>	1	0,16

Tabulka 4 – Frekvence vybraných nepřívodních spojek v korpusu ORALv1
(dotaz [tag="J.*"])

Výrazy *prtože*, *páč* (v jedné z forem přepisu pro korpus) nejsou sporné z pohledu slovnědruhového. V soustavě druhotných spojek (či jejich modifikovaných podob) patří mezi starobylé, plně systémově adaptované. Zmiňuji je proto, že zde uvedené zachycení mluvené realizace se zdá být přesvědčivé, haplologická forma frekventovaná – a povstává otázka, zda a jak se s ní případně vyrovnat v novém slovníku (který je dle názvu slovníkem současné, nikoli jen spisovné nebo jen psané češtiny). Tlak mluvenosti na slovní formu je značný, synsémantika mu podléhá snadněji. Projevuje se redukcí, zjednodušováním hláskových skupin, haplogiemi, nebo naopak rozšiřováním sylabického vzorce pro dosažení přirozeného daktylotrochejského spádu. Do slovníku se zatím tyto formy dostávají jako varianty kodifikovaných podob prostřednictvím publicistických a beletristických textů, zastoupených v korpusech psaného jazyka.

- (18) to až si budeš dělat děti tak si nedělej aby se ti narodili
v lednu jo . *prtože prtože* kdyby se narodil v říjnu . tak ho
v září vemou

(19) tohle kyselo z kvasu nám uvařili i tam jako polívku jednou,
nebylo teda tolik hub v tom jako my dáváme houby a cibule
jo ale bylo to z kvásku dělaný *páč* to já poznám

Forma	Frekvence	Forma	Frekvence
<i>protože</i>	12 208	<i>pře</i>	146
<i>prtože</i>	3 068	<i>proe</i>	63
<i>prže</i>	1 780	<i>protže</i>	59
<i>pže</i>	491	<i>poče</i>	32
<i>prče</i>	441	<i>přže</i>	7

Tabulka 5 – Frekvence forem užitých pro přepis mluvené podoby spojky *protože* v korpusu ORALv1 (částečný výčet)

Korpus	Forma	Absolutní frekvence	Frekvence na milion slov (i. p. m.)
ORALv1	<i>poněvač</i>	347	55
	<i>páč</i>	112	18
	<i>pač</i>	90	14
SYNv13	<i>poněvadž</i>	46 435	7
	<i>páč</i>	985	0
	<i>pač</i>	136	0

Tabulka 6 – Frekvence forem užitých pro přepis mluvené podoby spojky *poněvadž* v korpusu ORALv1 (částečný výčet)

Výraz *však* je v plné podobě v přepisech korpusu ORALv1 zastoupen třetinově proti redukovaným formám *šak*; v absolutním počtu jde o frekvenční poměr 525 : 1529, poměr i. p. m. činí 82,53 : 240,34 ve prospěch zjednodušené částicové podoby.

(20) no a a .. takže sem zkoušel a dostal se do toho no . *šak* teďka
dyž sme byli na horách vlastně s tou naší partií . tak celej

týden .. sem vařil já že snídaně (*šak* – zde ve funkci částice, zaznamenané již v SSČ; jako spojka se pro výraznou archaičnost v mluvené komunikaci neobjevuje);

- (21) a *šak* je to její strýc rozhodně ten NP že . *šak* druhý nevím kdo by to . poá takový menší (zde první *šak* částicové; s největší pravděpodobností i druhé nemá význam odporovacího „ale“, nýbrž stereotypně přejímá členicí – částečně zdůrazňovací – funkci prvního užití);
- (22) tím že sem měl . v bance *minus* jedna koruna .. tak mám zpoplatněnej kontokorent kterej sem tam měl asi pět litrů (zde *minus* jistě ne jako spojka; chybí podmínky pro parataktické vyjádření koordinace. Nutno vrátit se ke staršímu hodnocení, zde odpovídajícímu.)
- (23) sto padesát *minus* deset je sto čtyřcet (*minus* dříve hodnoceno jako příslovce nebo podstatné jméno; zde *minus* skutečně jako spojka souřadící, možný přístup osvětluje např. SLÁMA 2022; VONDRÁČEK 2018, 85–91);
- (24) budou dávat na tácek jednadvacet koláčů sedum *krát* tři . tři *krát* sedum tak (zde *krát* skutečně jako spojka souřadící, možný přístup opět osvětluje např. SLÁMA 2022; VONDRÁČEK 2018, 85–91);
- (25) a babi dycky . tam . *jednak* tam prala a *druhak* tam dycky barvila tam prádlo . (výraz *druhak* uvádí nově a záslužně, s příznakem kolokviálnosti, teprve ASSČ, a to jako součást víceslovného spojkového výrazu *jednak* – *druhak*, jak je přítomen i zde);
- (26) a ani člověk nemusí moc sledovat ty fundamentální podstaty vědění a *stejnak* ze života běžného jako vysleduje množství změn *pokavaď* hledá věci nový že jo (zde a *stejnak* skutečně ve funkci víceslovné souřadící spojky odporovací – v korpusu SYNv13 pro *stejnak* 313 dokladů téměř výhradně částicové funkce; též pro *pokavaď* – rozšířené o komponent (a)*vaď*/(a)*vaď* jako u noremního ovšem *poněvaďž* – platí komentář

jako pro *prže*, *páč*, nakonec i *druhak*, *stejnak* a další – otázka popisu mluvených variant v ASSČ).

ZÁVĚR

Mnohé ze sekundárních předložek a spojek, jednoslovných i víceslovných, podle předpokladu pronikají do mluvené formy komunikace, ať už jako projev interference (omezené schopnosti přepínání kódů), nebo v důsledku přirozeného oslabování kontrastu rysů psanosti a mluvenosti vlivem užívaných komunikačních technologií. Jiným podstatným motivem pro zapojení prvotně psaných prostředků do mluvené komunikace je potřeba aktualizovat – intelektualizovat, estetizovat mluvený projev.

Zatímco předložkových výrazů směrem od psané k neoficiální mluvené komunikaci ubývá, spojek v tomtéž směru přibývá (při vši relativitě slovnědruhového hodnocení prostřednictvím morfologických značek korpusu a téhož hodnocení stávajícími příručkami). Poměrně zastoupení předložek a spojek v různých typech textu je dáno především zastoupením jmenné složky v předložkových vazbách (psané texty věcných formálních stylů) a potřebou vyšší glutinace textů mluvených. Pro samu charakteristiku textu a stylu tedy není stanovení povahy konektoru, relátoru či operátoru v širokém smyslu nepodstatné.

Právě na úskalí slovnědruhového hodnocení vybraných předložek a spojek je příspěvek zaměřen. Zejména víceslovné sekundární předložky mající původ v plnovýznamových slovních družích a textech psaných (*vzhledem k*, *s ohledem na*, *nehledě na*) vstupují v mluvené komunikaci do rozsáhlejších frází s výslednou funkcí spojkovou: *vzhledem k tomu (,) že*; *s ohledem na to (,) že*; *nehleděna na to (,) že* ap. Při chybějícím intonačním předělu (polokadenci) se spojka s korelátem řídící věty dostává do téhož složeného spojovacího výrazu. K této multiverbizaci snad dochází kromě dříve uvedených mechanismů i z potřeby získat čas pro dostatečnou výpovědní perspektivu.

Naopak (a překvapivě) jiné typy nepůvodních předložkových výrazů s původem v psaných textech k multiverbizaci v mluvě směřují jen omezeně (*ohledně* – *ohledně toho* (,) *že*) nebo nesměřují vůbec (*stran kolena* – *stran toho* (,) *že mě bolí koleno*).

U další skupiny je problematická hranice mezi předložkou a částicí strukturující text (*ad; ad a*), resp. mezi předložkou a spojkou (*versus, kontra*), popř. i příslovcem.

U sekundárních spojek zmiňuji opět hranici mezi spojkou a částicí (strukturující text) – *šak/však*, zejména ale otázku slovníkového zpracování mluvených variant (*prže, páč, pokavaď*) a jejich rozporuplných pragmatických příznaků knižnosti či zastaralosti a hovorovosti. Samostatnou kapitolu (pro příště) představuje pomezí spojek a vztažných zájmen spolu se vztažnými příslovci, resp. obecněji funkčně motivovaný, ovšem při bližším zkoumání těžko udržitelný hromadný přesun textových konektorů různé povahy ke spojkám.

doc. PhDr. PaedDr. Miloslav Vondráček, Ph.D.

Oddělení současné lexikologie a lexikografie; Oddělení gramatiky

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

Letenská 123/4

118 00 Praha 1

vondracek@ujc.cas.cz

Publikace vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje

Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

Práce používá data a nástroje, které poskytuje výzkumná

infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>)

podporovaná Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy

České republiky (projekt č. LM2023062).

LITERATURA

- BLATNÁ, Renata. 2006. *Víceslovné předložky v současné češtině*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- HOFFMANNOVÁ, Jana. 2017. „Projevy mluvené a psané.“ In *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Eds. Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová, <https://www.czechency.org/slovník/> (přístup: 28. 4. 2025).
- MISTRÍK, Jozef. 1985. *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- ONG, Walter J. 2006. *Technologizace slova: mluvená a psaná řeč*. Praha: Karolinum.
- SLÁMA, Jakub. 2022. „Operátor lomeno koordinátor lomeno adordinátor: K funkcím slova lomeno.“ *Naše řeč* 105(1), s. 49–55.
- SLÁMA, Jakub a ŠTĚPÁNKOVÁ, Barbora. 2023. „Postavení ambipozic v češtině.“ *Slovo a slovesnost* 84(2), s. 91–121.
- SVOBODA, Karel. 1972. *Souvětí spisovné češtiny*. Praha: Univerzita Karlova.
- TANNEN, Deborah. 1982. „The Oral/Literate Continuum in Discourse.“ In *Spoken and Written Language: Exploring Orality and Literacy*. Ed. D. Tannen. Norwood, NJ: Ablex, XVII, 267, s. 1–16.
- VESELÝ, Luboš. 2024. „Udělují české předložky pád?“ *Bohemica Olomucensia* 16(2), s. 74–93.
- VONDRÁČEK, Miloslav. 2005. „Hodnota výrazu v dekompoziční perspektivě.“ In *Jazyky v kontaktu / jazyky v konfliktu a evropský jazykový prostor. Sborník příspěvků ze 4. mezinárodní konference*. Eds. Petr Pořízka a Vladimír Polách. Olomouc: Univerzita Palackého, s. 353–354.
- VONDRÁČEK, Miloslav. 2008. „Diskrétnost řečových jednotek.“ In *Čeština v mluveném korpusu*. Eds. Marie Kopřivová a Martina Wacławicová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny / Ústav českého národního korpusu, s. 255–261.
- VONDRÁČEK, Miloslav. 2018. „Prepozice (předložka),“ „Konjunkce (spojka),“ „Partikule (částice).“ In *Velká akademická gramatika spisovné češtiny, I*. Ed. František Štícha. Praha: Academia, s. 67–84, 85–91, 91–95.
- VONDRÁČEK, Miloslav. 2020. „K existenci nominativních prepozic v češtině.“ *Naše řeč* 103(1–2), s. 142–159.

VONDRÁČEK, Miloslav. 2023. „Partikule jako fenomén mluvené komunikace.“
Kontext – komunikace – dialog. Suplementum časopisu Jazykovědné aktuality
LX, 2023, s. 211–221.

VONDRÁČEK, Miloslav. 2024. *Gramatické kategorie substantiv*. Praha: Academia.

MODÁLNÍ ČÁSTICE S IMPERATIVEM V MLUVENÉ ČEŠTINĚ

JANA BÍLKOVÁ

MODAL PARTICLES IN IMPERATIVE SENTENCES IN SPOKEN CZECH

Epistemic attitudes, expressed by epistemic particles in addition to modal verbs and verbs of thought, are a component of the semantic structure of statements typically with a declarative form, i.e. of indicative or conditional statements, signalling the (real or conditional) validity of content. Epistemic particles express different degrees of the speaker's certainty about the validity of the statement content. However, we also find particles of epistemic modality in constructions with the imperative form of the verb. The morphological imperative is the primary means of expressing mainly two communicative-attitudinal categories: command and prohibition. However, the area of the broadly defined directiveness is functionally diverse. The imperative is used to express various attitudes – order, advice, recommendation, permission, warning, proposal, wish. The article shows how modal particles in imperative sentences participate in the realization of various attitudinal values. Modalized imperative statements are illustrated by transcriptions of spoken dialogues contained in corpora of informal spoken Czech ORAL V1 and ORTOFON v3.

Keywords: modality; epistemic particles; proposition; imperative; spoken speech; Czech National Corpus

ÚVOD

Jistotně modalitní postoje se v češtině vyjadřují primárně prostředky lexikálními – modálními predikátory (*je jisté; je možné; je pravděpodobné; je vyloučeno* aj.), slovesy myšlení (*vědět; tušit; věřit; předpokládat; pochybovat* aj.), modálními slovesy (*muset, moci*) a modálními částicemi (*možná; asi; snad; určitě; rozhodně* aj.; srov. PANEVOVÁ ET AL. 2014, 250). Epistémické výrazy vyjadřují

různou míru jistoty mluvčího o platnosti propozičního obsahu výpovědi na škále od „je jisté, že *p*“ přes „je možné, že *p*“ až po „je jisté, že non *p*“. Jistotně modalitní postoje jsou proto komponentem významové struktury výpovědí typicky s konstatační formou, tj. výpovědí indikativních či kondicionálových, signalizujících (reálnou či podmíněnou) platnost propozičního obsahu: *Možná se ještě vrátí; Ten se už jistě nevrátí; Kdyby mohl, určitě by se ještě vrátil.*

Grepl v této souvislosti o jistotně modalitních postojích píše: „Rozumíme jimi signalizaci různého stupně jistoty mluvčího o platnosti sdělovaného obsahu (kladného nebo záporného, podmíněného nebo nepodmíněného, platného v přítomnosti, minulosti nebo budoucnosti). Jsou tedy tyto postoje inherentní složkou KF [komunikačních funkcí – pozn. JB] typu (1).“ (GREPL IN KARLÍK ET AL. 1995, 624). Jako komunikační funkce typu (1) přitom Grepl označuje komunikační funkce asertivní (oznamovací, sdělovací, tvrdící...), jejichž záměrem je „obohatit vědomí adresáta o nějakou informaci [...], případně způsobit zároveň, aby adresát akceptoval mínění (stanovisko, argumenty, soudy, hodnocení...) mluvčího“ (IBID., 588).

Epistémické partikule typu *asi, možná, snad, určitě* ale nacházíme i v konstrukcích s imperativní formou slovesa, ačkoli nejsou typickým komponentem jejich významové struktury: *Určitě se ozvěte; Možná tam radši nechod'; Tak už se asi rozluč; Rozhodně mi zavolej.*

Nekula v rámci charakteristiky epistémických částic (sám je nazývá modální) zdůrazňuje, že „s ohledem na svůj význam se běžně vyskytují v oznamovacích větách [...], popř. zjišťovacích otázkách“, a že v imperativních, zvolacích a přacích větách nebo v doplňovacích otázkách jsou „méně vhodné nebo nepoužitelné“ (NEKULA IN KARLÍK ET AL. 1995, 359). O jejich možném užití v jiných než konstatačních výpovědích se stručně zmiňují Grepl a Nekula v hesle „Epistémická částice“ v NESČ: „Ve zjišťovacích otázkách a imperativních či zvolacích větách, tedy v direktivních (výzvnových) mluvních aktech [...] se příslušné výrazy funkčně posouvají a jsou již na přechodu k homonymním modifikačním částicím“ (GREPL A NEKULA 2017).

V následujícím textu se pokusíme na základě výsledků korpusového šetření ukázat, jaké funkce mají takové partikule v imperativních výpovědích v neformální mluvené komunikaci.

1. KORPUSOVÝ VÝZKUM

1.1 METODOLOGIE

Primárním materiálovým zdrojem výzkumu byly dva korpusy neformální mluvené češtiny Českého národního korpusu, a to ORTOFON ve verzi 3 (ORTOFON v3) a ORAL ve verzi 1 (ORAL v1). Výzkum jsme omezili na částice uvedené v hesle „Epistémické částice“ NESČ (GREPL A NEKULA 2017), uspořádané podle stupně jistoty, s jakou jimi mluvčí podává obsah sdělení adresátovi (od nejvyššího stupně po nejnižší): *zaručeně, bezpochyby, určitě, jistě, nepochybně, zajisté, dozajista, zjevně, nesporně, rozhodně, zřejmě, nejspíš, patrně, pravděpodobně, asi, snad, možná, třeba, stěží, sotva, těžko*.

Vyhledávali jsme řetězce obsahující infinitivní formu slovesa a zároveň některou z výše uvedených epistémických částic. Výzkum jsme dále omezili na řetězce s maximálně dvěma fakultativními slovními pozicemi mezi imperativem a částicí, aby byly do vyhledávání zahrnuty i případy, kdy mezi slovesný tvar a částicí (resp. mezi částicí a slovesný tvar) vstupuje reflexivní morfém (*Určitě se ozvi*) nebo komplement imperativního slovesa, včetně předložkové vazby (*Rozhodně mu zavolej; Asi s tím nepočítej*).⁽¹⁾ Při zadání dotazu s více než dvěma fakultativními pozicemi přineslo vyhledávání příliš mnoho irelevantních dokladů.⁽²⁾ Vyhledaný soubor jsme dále manuálně pro-

1 Použili jsme následující typ dotazu (s obměnou zadaných partikulí): [word="asi"][] {0,2}[tag="Vi.*"] a [tag="Vi.*"][] {0,2}[word="asi"].

2 I při dvou volných pozicích byla ve vyhledaném materiálu řada dokladů, v nichž se částice a imperativní tvar realizovaly odděleně v rámci navazujících replik dvou mluvčích (A: *ten guláš je trochu řidkej hodně řidkej to bude na lžici určitě* B: *Fando nech ji a pod' jíst*) nebo ve dvou výpovědích v rámci jedné repliky jednoho mluvčího (např. A: *zas se mu asi něco podálo di se podívat*).

U každého přepisu je uveden název zdrojového korpusu (ORAL v1, nebo ORTOFON v3). Jednotliví mluvčí jsou označeni písmeny A, B, C. V přepisech je uplatněna pauzová interpunk-

čistili.⁽³⁾ U částic *asi* a *třeba* bylo dále nutné počítat s jejich polyfunkčností. Částice *asi* vyjadřuje vedle míry jistoty také přibližnost množství, velikosti nebo míry (zpravidla ve spojení s číslovkou: *Je to odsud asi pět set metrů*). Částice *třeba* často uvozuje příklad nebo návrh, tj. výběr jedné z možností (*Něco jí kup, třeba čokoládu*). Tato její funkce také ve vyhledaných kolokacích výrazně dominovala.⁽⁴⁾ U těchto dvou částic bylo proto třeba provést další manuální kontrolu.

1.2 VÝSLEDKY

Z částic, které byly do výzkumu zahrnuty (viz výše), bylo v kolokaci s imperativem slovesa v obou korpusech dohledáno celkem 6 z nich, a to částice *asi*, *určitě*, *třeba*, *možná*, *snad* a *rozhodně*.

Kvantitativní výsledky výzkumu shrnuje tabulka č. 1.

částice + imperativ			imperativ + částice			celkem
	ORTOFON	ORAL		ORTOFON	ORAL	
<i>asi</i> + IMP	4	16	IMP + <i>asi</i>	9	4	33
<i>určitě</i> + IMP	2	16	IMP + <i>určitě</i>	5	3	26
<i>třeba</i> + IMP	5	3	IMP + <i>třeba</i>	5	2	15
<i>možná</i> + IMP	2	4	IMP + <i>možná</i>	4	1	11
<i>snad</i> + IMP	1	4	IMP + <i>snad</i>	1	0	6
<i>rozhodně</i> + IMP	0	4	IMP + <i>rozhodně</i>	1	0	5

Tabulka 1 – Počty kolokací v korpusech ORTOFON v3 a ORAL v1

ce, tj. tečka v závorce vyznačuje krátkou pauzu, dvě tečky v závorce delší pauzu. Hvězdička (*) označuje nedořečené slovo, znak @ jakýkoli hezitační zvuk. Intonaci soustavně nezaznamenáváme, otazníkem (?) ale vyznačujeme stoupavou (otázkovou) intonaci.

3 Vyloučit bylo třeba také doklady, v nichž byl korpusem jako imperativ vyhodnocen jiný (zprav. substandardní) slovesný tvar, např. minulé participium (*že bych to možná zavez ještě tady do prodejny k nám*) nebo tvar přítomný (*se tam ty (.) splašky asi rozpouštěj (.) něko*), případně jako zcela jiný slovní druh (*asi asi dělám buď já něco blbě nebo ta ženská*).

4 O uvození příkladu nebo návrh šlo například v následujících částech replik: *udělejte si třeba knedlíky; přijďte ve dvě třeba; no tak tam dej třeba sedačky a roletku; no tak si ji někam skoč koupit (.) třeba tady za barák do toho železářství to bylo vždycky dobrý; vem si třeba Týnu (.) ta je na to z* (.) běhání tak zvyklá*.

Nejčastěji se s imperativní formou slovesa pojí částice *asi*. Níže uvádíme části vybraných dialogů s touto kolokací.

(1)

A: hej vlastně to můžeš vzít zrovna k tobě (..) tak jako co?

B: to snad doneseš ne?

A: a proč když to můžeš vzít ty?

B: já bych si s tím celou noc hrál

A: to nevadí

B: (pousmání) hele asi ne (..) *asi to dovez*

A: proč?

B: proč ne? (...) budeš mít nějak moc věcí v ruce?

(ORTOFON v3)

(2)

A: a já si kafe *asi* nedám já už jsem ho měla u Ivany

B: a chceš teda nějakou vodu nějaký pití? šťávu?

A: *asi* ani (..) *asi ani mi nic nedělej* já piju kopřivu víš?

B: fakt?

A: hmm (..) *hmm asi nic (..) asi nic mi nedávej*

(ORTOFON v3)

(3)

A: no já s* (..) já si myslím že s* *se mnou asi nepočítej* no že já bych vám tam (..) byl (..) úplně k ničemu

B: no tak to nevadí jako tak víš tak js* jsem se ptal aj Míšu (..) ale tak ten zase dělá jakože má strašně moc práce že se musí učit a tak jakože

(ORTOFON v3)

(4)

A: já nevím právě (..) co jí má dávat jíst jestli mám koupit granulky na přibírání

B: *to spíš s doktorkou asi se pobav* jako takhle těžko říct no

C. je strašně hubeňoučká je

(ORTOFON v3)

(5)

A: já budu v Sušici protože Lucky mamka má narozeniny (.)
jsem se tě chtěl zeptat (.) napadá tě něco co bych jí moh koupit
k narozeninám?

B: jako mámě svý přítelkyně?

A: hmm

B: (smích) *hmm* (..) tak *to se spíš asi zeptej Lucky co*

A: tak jo (..) no taky mi tak jako že nějak moc neporadila

(ORTOFON v3)

V replikách, v nichž mluvčí imperativním tvarem slovesa vyzývá adresáta k vykonání nějaké činnosti, snižuje částice *asi* závaznost užitého imperativu. Dává adresátovi, ač jen zdánlivě, možnost volby a nechává konečné rozhodnutí na něm. Spojením imperativu s částicí *asi* tak klade mluvčí na adresáta menší nároky než prostým imperativem bez částicové modifikace, a výpověď se proto jeví jako zdvořilejší (*asi to dovez* výše v dialogu 1).⁽⁵⁾ Prostředkem řečové etikety je částice *asi* také ve výpovědích, jimiž mluvčí odmítá partnerovu nabídku (*asi nic ./ asi nic mi nedávej* v dialogu 2) nebo pozvání (*se mnou asi nepočítej* v dialogu 3). Kromě toho nacházíme částici *asi* v imperativních replikách, kterými mluvčí (poté, co byl požádán o radu) vyzývá adresáta, aby se s dotazem obrátil raději na někoho jiného, kompetentnějšího nebo zkušenějšího (*to spíš s doktorkou asi se pobav* v dialogu 4, *tak to se spíš asi zeptej Lucky co* v dialogu 5).

5 Mluvčí tak naplňuje leechovskou maximu taktu (Minimize cost to other; maximize benefit to other) a maximu velikorysosti (Minimize benefit to self; maximize benefit to other; LEECH 1983, 136).

Jako druhá nejfrekventovanější částice uplatňovaná v imperativních konstrukcích se ve výzkumu ukázala částice *určitě*. Srovnajme následující korpusové doklady:

(6)

A: (odkašlání) já musím si brát kapky no

B: *no to si dej určitě*

A: a vono to dělá víc víc ty jo když vlastně vo těch plicích no (..) dřív to tolik nebylo

B: no tak jasně tak ty máš

A: je to nějak zhoršený

(ORTOFON v3)

(7)

A: a já jí psala ráno esemesku teda protože aby to to

B: hmm

A: to jsem ještě stihla před prací a

B: hmm

A: a vona mi (.) napíše (.) *zajed' určitě* splácala jsem buchtu já (.)

B: tak @ víš co tak vona tě má ráda vid' a (.) ty se tam (.) zastavíš no

(ORTOFON v3)

(8)

A: a budete mít jako zděnej? (.) zděnej?

B: zděnej z těch cihel (.) z těch spešl že máme stejný jakoby aj ty líc*@ ty (.) ty pásečky a ty cihly aj

A: je no to my vám to přijedeme zhodnotit

B: *no (.) to určitě přijed' te hele*

A: smích

B: jako až to bude hotový to přijedete určitě (.) povinně vid' Máťo

(ORTOFON v3)

(9)

A: a já jsem říkala no a tak čas jako b* vidíte jak? (..) a vona no to já ještě upřesním já jsem říkala *no tak určitě zavolejte nebo (..) napište esemesku* tak vůbec nevodepsala potom už ne (..) nic já jsem jí ještě psala dneska ať prostě se určitě ozve že to potřebujem vědět

B: hmm (..) a nic

A: ne (..) jako já si myslím že se prostě na to vyprdla a nedala vědět a to mě úplně nejvíc vytáčí takovýhle chování

(ORTOFON v3)

Částice *určitě* může zdůrazňovat důležitost realizace děje, k níž je adresát imperativem vyzýván, a naléhavost a závaznost imperativu tedy naopak zvyšovat. Výpověď kombinující imperativ a částici *určitě* pak může být velmi naléhavou, kategorickou výzvou (*určitě zavolejte nebo (..) napište esemesku* v dialogu 6).

V replikách s funkcí pozvání nebo nabídky signalizuje částice *určitě* vyšší míru jistoty mluvčího o vhodnosti realizace děje, tj. i vyšší míru zájmu mluvčího na jeho uskutečnění. Replika, v níž je imperativ modifikován částicí *určitě* (*určitě někdy přijed'te*), bude proto vnímána jako zdvořilejší (srdečnější) než imperativ bez částice (*někdy přijed'te*) nebo výpověď s jinou částicí (*třeba někdy přijed'te*).

Užití ostatních částic bylo v korpusech doloženo výrazně méně. I ony se ale podobným způsobem podílejí na signalizaci komunikačního postoje mluvčího. Srovnajme např. následující doklady imperativu s částicemi *možná*, *třeba*, *snad* a *rozhodně*:

(10)

A: *to jí možná rovnou řekni že ať to (..) ať ti to zruší (..)* ted'ka jak tam budeš (..) tenhle tejden

B: hmm (..) já se s ní domluvím jakože (..) jí řeknu že s* mi to přijde nesmysl

A: hm to je pravda že to je úplně bezpředmětný

(ORTOFON v3)

(11)

A: Janinko tak já jdu teďka ještě (..) něco tady ještě

B: tak jdi

A: s papírem

B: des* dobře

A: *tak pod' se mnou třeba jestli chceš*

B: já puďu s tebou s papírem

(ORTOFON v3)

(12)

A: hej nevim v kolik jede ten autobus mně jede kolem (..) před šestou že?

B: *fakt? (..) já nevim radši (..) se podivej snad*

A: já vim že se já vim že se ty autobusy potkávají v mutkově a ten šternberák tam bývá nějak přibližně (..) kolem půl (..) šestý?

(13)

A: kam to chce jet?

B: ty vole

A: očividně do protisměru

B: *rozhodně ho předjed'*

A: (smích)

B: a jed' doleva

(ORTOFON v3)

ZÁVĚR

Částice typu *možná, asi, určitě, rozhodně* jsou typicky součástí výpovědí s konstatační formou a vyjadřují míru jistoty mluvčího o platnosti či pravdivosti propozičního obsahu výpovědi. Ve spojení s imperativem takovou funkci nemají. Epistémický charakter si sice mohou zachovat (částice *asi* stále vyjadřuje nižší míru jistoty než částice *určitě*), ten je ale vztažen nikoli k propozičnímu obsahu výpovědi, ale

k její komunikační funkci. V imperativních konstrukcích nevyjadřují sledované částice postoje jistotně modalitní, ale získávají roli spíše funkčně modifikační. Ve spojení se slovesným modem, prozodickými prostředky a případně dalšími částicemi nebo jinými modálními lexikálními výrazy se spolupodílejí na indikaci pragmatického postoje mluvčího a komunikační funkce výpovědi. Částice ovlivňuje míru naléhavosti a stupeň závaznosti imperativní výpovědi, tj. spoluurčuje pragmatickou sílu sdělení.

Morfologický imperativ se výrazně uplatňuje zejména v oblasti modality postojové. Je primárním prostředkem k vyjádření direktivu, tj. k signalizaci zejména dvou komunikačně-postojových kategorií, a to výzvy a zákazu. Oblast široce vymezené direktivnosti je ale funkčně rozmanitá. Imperativ slouží k vyjádření různých apelativních postojů – rozkazu, rady, doporučení, povolení, varování, výhrůžky aj. – a uplatňuje se i jako výrazový prostředek k manifestaci návrhu nebo přání. Jak píše Grepl, morfologický imperativ „je použitelný pro signalizaci všech postojových hodnot imperativnosti, a je tedy prostředkem značně polyfunkčním. Projevuje se proto tendence imperativ v jednotlivých hodnotách nějak diferencovat“ (GREPL 1979, 166). Jak ukazují korpusové doklady, hlavními prostředky takové diferenciacie jsou vedle prostředků zvukových (intonačních) právě různé typy partikulí.

Výpověď tvořená imperativním tvarem slovesa je výpovědí obecně výzvovou a z hlediska typu apelativního postoje nevyhraněnou. Částice typu *asi*, *možná*, *určitě*, *rozhodně* takovou výpověď funkčně specifikuje. Výpověď jako *Asi tam běž* nebo *Možná tam běž*, ale i *Určitě tam běž* nebo *Rozhodně tam běž* nebude adresátem interpretována jako kategorický příkaz, ale jen jako rada nebo doporučení. Epistémické partikule tedy ve spojení s dalšími jazykovými (případně neverbálními) prostředky spoluurčují komunikační funkci výpovědi. Vyjadřují míru jistoty mluvčího, nikoli však míru jistoty o platnosti propozičního obsahu (jako ve výpovědích konstatačních), ale míru jistoty o *vhodnosti* jeho platnosti. Částice signalizují nikoli to, do jaké

míry si je mluvčí jistý tím, že se děj vyjádřený imperativním slovesem bude realizovat, ale to, do jaké míry si je mluvčí jistý tím, že je realizace takového děje vhodná (výhodná, užitečná, žádoucí) nebo jím osobně preferovaná a vítaná. Částice epistémická se tedy v imperativních výpovědích přehodnocuje na částici ilokuční (funkčně modalitní), případně ilokučně-epistémickou. Částečně se také může podílet na uplatnění zdvořilostních strategií a fungovat jako prostředek řečové etikety, ať už se na zdvořilost budeme dívat z pohledu mluvčího, který vědomým výběrem jazykových prostředků usiluje o zdvořilé vyjádření, nebo z pohledu adresáta, který řeč mluvčího jistým způsobem interpretuje a vnímá jako zdvořilou nebo nezdvořilou.

PhDr. Jana Bílková, PhD.

Katedra českého jazyka a literatury

Pedagogická fakulta

Univerzita Hradec Králové

Rokitanského 62

500 02 Hradec Králové 2

jana.bilkova@uhk.cz

Text vznikl v rámci projektu specifického výzkumu Postojová modalita a evidenciálnost textu (9/I_24, č. z. 2115) realizovaného na Pedagogické fakultě Univerzity Hradec Králové.

LITERATURA

- GREPL, Miroslav a NEKULA, Marek. 2017. „Epistémická částice.“ In *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Eds. Petr Karlík, Marek Nekula a Jana Pleskalová, [https://www.czechency.org/slovník/EPISTÉMICKÁ ČÁSTICE](https://www.czechency.org/slovník/EPISTÉMICKÁ_ČÁSTICE) (přístup: 11. 4. 2025).
- GREPL, Miroslav. 1979. „Imperativní postoje a imperativ.“ In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity* 28, A 27, s. 165–174.
- KARLÍK, Petr et al. 1995. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- KOPŘIVOVÁ, M., LUKEŠ, D., KOMRSKOVÁ, Z., POUKAROVÁ, P., WACLAWIČOVÁ, M., BENEŠOVÁ, L. a KŘEN, M. 2017. *ORAL: korpus neformální mluvené češtiny, verze 1 z 2*. 6. 2017. Praha: Ústav českého národního korpusu FF UK <http://www.korpus.cz>.
- LUKEŠ, D., KOPŘIVOVÁ, M., LAUBEOVÁ, Z., POUKAROVÁ, P., HORKÝ, V., JE-LÍNEK, T., KŘIVAN, J., WACLAWIČOVÁ, M., BENEŠOVÁ, L. a ŠKARPOVÁ, M. 2024. *ORTOFON v3: Korpus neformální mluvené češtiny s víceúrovňovým přepisem*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, <http://www.orpus.cz>.
- LEECH, Geoffrey Neil. 1983. *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
- PANEVOVÁ, Jarmila et al. 2014. *Mluvnice současné češtiny 2: Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu*. Praha: Karolinum.

HOW MUCH DO YOU GAIN AND LOSE IN BLENDING?

ADAM BAJZA

KOLIK ZÍSKÁVÁTE A ZTRÁCÍTE PŘI KŘÍŽENÍ?

Tento článek se zaměřuje především na teoretické otázky související s jazykovou ekonomikou s ohledem na lexikální křížení. Předkládáme pojetí křížených slov a jejich struktury se zaměřením na angličtinu a slovenštinu. Výsledkem našich pozorování je odlišné vnímání strukturních typů, které tvoří základ pro tvorbu křížených slov. Dosud stanovené strukturní typy nelze považovat za jednoznačné. Jazyková realita poukazuje na to, že již nejsou uspokojivé, neboť křížená slova jsou značně nepředvídatelná. Proto se zaměříme na několik aspektů zabývajících se jazykovou ekonomikou a tím, jak mohou být křížená slova tvořená nejen pozitivně, ale i negativně. Jinými slovy, zaměříme se na ta křížená slova, která jsou naprosto srozumitelná, stejně jako ta, která jsou poměrně obtížně dešifrovatelná v závislosti na tom, jestli jsou použita výchozí slova zachována, nebo vynechána. Je třeba zdůraznit, že není možné jednoznačně určit, zda jsou křížená slova strukturně dobře utvořená, či nikoli. Záleží zejména na dalších aspektech, jako je záměr, stylistická kritéria, komunikační vlastnosti atd.

Klíčová slova: jazyková ekonomie; křížená slova; efektivita; zachování výchozích slov; rozpoznatelnost

INTRODUCTION

This paper aims mainly at the theoretical issues related to the language economy with regard to lexical blending. We present the preliminary notions related to blends and their structure, focusing on English and Slovak. Our observations resulted in a different perception of the structural types, though they are the cornerstone of the formation of blends. The given structural types cannot be considered

unambiguous. The linguistic reality proves that they are not satisfactory anymore, since blends are significantly unpredictable. That is why we discuss several aspects dealing with language economy and how blends can be formed not only positively, but also negatively. In other words, those blends which are too obvious, as well as those that are rather difficult to decipher, depending on the preservation and/or omission of the source words used. Of course, the above mostly depends on their categorisation within the structural types, but from this perspective, the categorisation is not always clear. The perception of (un)recognisable blends certainly exceeds the framework of linguistics, since blends are widely used, for example, in advertisements. In addition, we also address the extent of English influence on Slovak regarding blending, as well as some viewpoints on anglicisms. This is unquestionably a significant factor which may lead to change. In this respect, the theoretical notion of blending in English was adopted on the Slovak word-formation system. Finally, we present several examples analysing lexical blends in terms of proper or rather improper formation. However, it is necessary to emphasise that it is not possible to explicitly state whether a blend is structurally well-formed or not. That highly depends on other aspects, such as intention, stylistic criteria, communicative features, etc. Nevertheless, we believe that this study could make a contribution to the rather specific domain of linguistics, which is indeed productive and popular.

1 INITIAL POINTS TO BLENDS AND THEIR STRUCTURE

Starting with some preliminary notes on lexical blending, we would like to make several basic statements about it. For the purpose of this study, we just state that blending is a productive word-formation process, and that a number of linguists are in agreement in respect of its formation. Usually, it requires two truncated words, known as source words, which are merged together (cf. MARCHAND

1960; MATHESIUS 1975; ALGEO 1993; GRIES 2004; MILLER 2014; KVETKO 2015). Nonetheless, the source words may also be overlapped or intruded, hence not necessarily truncated (cf. SOUDEK 1967; BÖHMEROVÁ 2010, 2019; BAJZA 2024). Presenting the aforementioned, we have covered only the source words involved. In these terms, blending may not seem to be considerably troublesome, and yet the opposite is true. Bauer (2012, 11) stated very aptly that “the result is that in one way, we know a great deal about the structure of blends. At the same time, it is not clear what we can predict”. As regards the structure of blends, there have been published several papers, for instance, Soudek (1967), Adams (1973), Algeo (1977), Lehner (1996), Fandrych (2008), Böhmerová (2010) and Bajza (2024). Since we focus primarily on two languages, English and Slovak, including their contrastive perspective, we put in the foreground both Böhmerová (2010) and Bajza (2024). For the time being, it seems that both authors are the only ones who focus on blending from this perspective.

In Bajza (2024), we based our research on the observations presented by Böhmerová (2010), not only concerning the above-mentioned languages involved, but also with regard to the rigorous approach to blending. This approach consists of a rather complex understanding of blending, presenting it from various linguistic as well as interdisciplinary perspectives. What we underline is, among other matters, transparent terminology and graphical schemes. If one is to analyse blends using this approach, it is necessary to bear in mind only very simple rules. In addition, in Bajza (2024) we presented a modified overview of the possible structural types. These are based on Böhmerová (2010), and yet several changes are introduced in terms of the possibly distinguished structural types (cf. BÖHMEROVÁ 2010; BAJZA 2024). Referring to *Table 1* (below), already presented in Bajza (2024), this demonstrates only the very basic perception of structural types. Furthermore, as an extra point to the formal typological classification of blends as for their structural types and respective

subtypes, one should not address their delimitation only as rules of proper formation. Of course, it is undeniable that these rules are fundamental, especially from the point of view of the differentiation of those lexical units which qualify as blends and those which do not fulfil and/or violate the conditions. Apart from this, we would like to emphasise that the table contains those structural types of blends which are based on their real empirical evidence.

Telescoped Blends	Fused Blends	Dual Hybrid Blends	Special cases
A(x)B	Ab	a(x)bc	a≈b
A(x)b	aB	Abc	A≈B
a(x)B	ab	A(x)bc	
a(x)b	ab = ba		
a1(x)Ba2			
a1(x)ba2			

Table 1 – Overview of structural types and their respective subtypes

Considering the exemplified subtypes, a further consideration sheds light on their scrutiny in pragmatic, interdisciplinary and other not exclusively linguistic aspects. These aspects are related to, for instance, advertisements, in which blending is quite frequent. Concerning the reasons, we can mention especially those which reflect their attractive, remarkable, surprising, amusing, shocking, as well as provocative nature. It should be noted that the range of their possible communicative features is literally long; notwithstanding, this depends, to a large extent, on the source words used, or, to be more specific, on the preservation and/or omission of the particular parts of the source words. Therefore, returning to the further consideration as mentioned above, in this connection, our observations focus on the comprehension of the particular subtypes, as well as their graphical schemes, which might be implicitly perceived as referring ambiguously to merely one form of a blend. To elucidate, if

we focus, for instance, on telescoped blends, with the first source word fully preserved and the second one truncated (for which the graphical scheme is A(x)b), it is necessary to take into consideration any of their *absolute variations*. These variations indubitably originate and are conveyed in the basic notion of the subtype. However, the subtype should not be considered as finite. The above cannot be unequivocally concluded, especially for the purpose of further analyses, that the primary notion of the subtype(s) is satisfactory. To put it differently, there are such blends in which the clipped source word is, provisionally described, as preserving 95% of their source words, but, on the other hand, there are cases when preserved is only 5% of them. This idea is based on the fact that there are *several places* of overlap. As a consequence, we can speak about a positive economy (in the first case), or, more precisely, about a negative economy (in the second case) of blending. It should be accentuated that both contribute to the level of the perception of blends, and in this respect, the language economy is not negligible. As this was only an illustration focusing on subtype A(x)b, similarly, the same method can incontestably be applied for other subtypes, too. Consequently, it is necessary to include also their manifold *patterns*, which, however, are preponderantly the results of the combinations of the source words used. Nonetheless, we are aware of the fact that one is not able to presume exactly what patterns might be present. In this respect, it is only possible to determine their approximations based on analyses of plentiful blends.

1.1 BLENDS AND CORPORA

Answering the question of whether corpora are useful from this perspective, we tend to be sceptical about lexical and text corpora. We do agree that they offer unique tools, but it is highly impossible to find the latest blends there. To clarify, Mattiello (2019) used the online edition of the *Oxford English Dictionary*, applying the filter “1950–to-day”. The result was that the author found data only up to the year

2010 (cf. IBID.). In other words, there is a significant lack of data covering the period of nine years. Corpora were disapproved already by Böhmerová (2010; 2014) who based her works on empirically collected blends. She pointed out that “the lexical units qualifying for blends are not marked as such in the Slovak lexicographical sources, the material collected can only be very fragmentary” (IBID., 2010, 116–117). Nonetheless, corpora may be profoundly utilised if the approach is based, for example, on productive lexical elements, such as on the so-called *splinters*, e.g. *burger* (from hamburger), *athon* (from marathon), *licious* (from delicious), *gasm* (from orgasm), *gate* (from Watergate; cf. LEHRER 2007; BÖHMEROVÁ 2010; HANKS 2013; BARRENA JURADO 2019). The last linguist from the previously mentioned ones, Barrena Jurado (2019), analysed blends formed this way in which the first source word was different, while the second one was exclusively the same, i.e. *gasm* (cf. IBID.). Moreover, moving to another consideration, it should be noted that blends can have the lexical status of nonce formations, as well as occasionalisms, and yet have significant and undoubted communicative function deserving attention. According to Crystal (2008, 329), nonce formation is “a linguistic form which a speaker consciously invents or accidentally used on a single occasion”. Similar wording can be observed in Renwick and Renner (2019, 1) who stated that “new words are not always coined with the purpose of becoming institutionalised, i.e. of becoming part of the lexicon of a community of speakers”. Blends are unquestionably included within the previously noted *new words*. Therefore, if research were based chiefly on corpora, the data analysed would be distorted. Not to mention, when using corpora, one should literally know what they are supposed to search. To put it differently, combinations of source words in terms of their very inner structure are unlimited, and this aspect is unavoidable. Let us again recapitulate the statement by Bauer (2012) that one cannot predict the lexical products of blending. In this respect, there is, of course, a premise that what qualifies as a blend and what does not.

2 FROM SIMPLIFICATION TO DIFFICULTIES?

Based on the explanations of blending stated above, it is evident that this word-formative process offers simplifications in terms of the source words not being fully preserved (excluding the instances which we mentioned previously). Notwithstanding, incontestably depending on the particular structural type, such kind of simplification is supposed to be perceived as both unclear and questionable, if not even confusing (as explained below). Therefore, we are of the opinion that blending should be considered not only positively (though we absolutely agree with its utilisation from various perspectives), but also negatively. At this point, let us return to the notion that blends can have the lexical status of nonce-formations and/or occasionalisms. This also means that they may occupy the outermost layer of the periphery of the lexis, which may result in the situation that only a limited number of language users can correctly perceive such blends. It should also be noted that their qualifications to become neologisms is low. Crystal (2008) states that nonce formations are highly impossible to be embraced by the language community. Furthermore, the perception of blends may be blurred, providing that they are not formed properly, though strictly following the principles of the structural types. To hypothesise our apprehension, we can demonstrate it by the example of a blend *brunch* (breakfast + lunch). The reason for its use as an example is that this blend is quite common, widely known and spread. It should be noted that the use of *brunch* has changed since originally it was used only as a slang word, dating back to 1896 (MILLER 2014). If we presented a *hypothetical* lexical unit, which would not be known, the shortened part of *breakfast* (br) could be considered as *brave*, *break*, or *bridge*. Similarly, the preserved part of *lunch* (unch) could be considered as a lexical residue of *crunch*, *punch*, or *munch*. In other words, whatever possible words starting with *br* and ending with *unch* could be taken into account. Our opinion can also be supported by the statement that “the number of letters and/or syllables that are present help identify

only novel blends, not familiar ones” (LEHRER 2003, 371). Bearing in mind this hypothetical example, this signifies that we have again returned to the blurred perception of blends, especially referring to the part of *br* from *brunch*. In this connection, language economy or, to be more specific, the way it is applied to blend formations, requires comprehensive analysis. In the context of lexical blending, we would like to highlight an absolutely aptly stated definition concerning language economy, claiming that it is a “difficult criterion to work with: simplification made in one part of an analysis may cause difficulties elsewhere” (CRYSTAL 2008, 162). Providing that the principle of language economy is significantly violated in terms of preserving parts of source words so that they can be deciphered, the use of blends from a pragmatic point of view is useless, pointless, or even superfluous.

2.1 WELL-FORMEDNESS VS. BLURRED PERCEPTION

Nonetheless, our argumentations stated above may refer to an ideal state, highlighting the way how blends should not be formed, and yet it is not strictly a rule. In a similar vein, linguists such as Böhmerová (2010), Bauer (2012), and Mattiello (2022) indicate well-formedness of blends, presenting *recognisability*. In this respect, according to Mattiello (IBID., 31), “recognisability is one of the major constraints that most linguists place on lexical blends and their well-formedness”. Besides, one should bear in mind also another feature which is tightly bound with recognisability. The feature in question is *transparency* (BÖHMEROVÁ 2010; SMITH 2014). Böhmerová (IBID., 89) fittingly associated both when stating “the degree of transparency of blends concerns the possibility of recognizing the bases and the meaning of the blends”. Applying it on the structural types, telescoped blends are more transparent than the fused blends, for instance, *netiquette* (net + etiquette) or *alcoholiday* (alcohol + holiday; cf. BÖHMEROVÁ 2010; 2015b). In connection with these examples, we would like to point out that both recognisability and transparency of the source

words is undeniable. Obviously, this is a statement, but it can only be applied to the specific subtype of telescoped blends, namely $A(x)B$ (cf. BAJZA 2024). Yet, there are, of course, blends that are categorised within the same subtype, though their recognition is poor. Bauer (2012) presents an example, *cold* (cold + old), which is unlikely to be noticed, and its successful lexicalisation is questionable. The situation would be different if a graphical element were used, if, for example, one of the source words (in this case, the second one) were capitalised as in *cOLD*. This is quite common since language reality testifies to such use. Nonetheless, from the semantic point of view, it is its meaning which is (can be) unknown. If the tendency for blends to be effective should be preserved, we cannot just simply rely on the basic notions of the structural types. To provide another example, presented by Smith (2014), *choup* (chowder + soup) is also a telescoped blend (the subtype $a(x)b$) which is described by the author (IBID., 15) as “this lack of transparency can affect recent creative blends, (...) but also long-term lexicalized historical blends”.

At this point, one could express objections to the specific character of blending, provided that blends are recognisable and transparent. We tend to disagree to perceive blends being recognisable and transparent, and claim that they are also surprising, shocking or amusing at the same time. If the formation of blends strictly followed their evidently identifiable nature, one must instantly exclude their communicative features presented previously. In this respect, from being a rather specific and phenomenal word-formation process, blending would result in becoming at a rather conventional and plain one (e.g. compounding). Furthermore, we believe that neither transparency nor recognisability is so crucial for blends to be successful or effective. First of all, blends are *foregrounded* in comparison with other words. This is certainly ensured by their atypical and eye-catching structure. Even the simplest and subtlest change in the standard use of the source words seems to be enough to be *peculiar*. This means nothing other than just the specific formation, utilising

the possible patterns of the source words. When speaking about the unconventional structure of blends, we would like to apply the term *exploitation*, which was presented by the English lexicographer *Patrick Hanks*. According to him, an exploitation is “a deliberate departure from an established pattern of normal word use, (...) typically dynamic, creative, or graphic choices within the boundaries of possible language use” (HANKS 2013, 212). Taking this into consideration, each of the structural types and their subtypes fulfil this condition with regard to the outcomes. Subsequently, it depends primarily on the particular source words used, or more precisely, how the notion of structural types of blends can indeed be utilised. Therefore, from our perspective, even if blends are seemingly formed improperly, can still be considered to be formed properly. On the other hand, their use and/or time will corroborate whether blends can still be considered as properly formed or having the desired purpose. Besides, the need for deciphering is perhaps what adds a surplus benefit to them. Blends are “intended to be surprising, and not traditionally straightforward but at the first encounter as if secretive and with an air of mystery and ‘magic’ in their form and meaning” (BÖHMEROVÁ 2010, 90). However, this explanation can be interpreted ambiguously. We believe that it depends highly on a particular language user if they want to spend some time analysing blends. Providing that there is such an intention, this is what could be labelled as blends having a *double impact* (maybe even multiple). Let us present two situations. First, a blend may evoke a range of various *feelings*, both positive and negative, which may lead to its better retention (perhaps also some associations) as there might be a presumption that novelty is capable of having such an effect in comparison with the mainstream lexis. Second, a blend, for example, *promotes a product* (advertisement). A language user may take further steps, searching for the blend which may result in subsequent actions, exceeding only the one product in question and trigger interest in other products, too. When speaking about advertisements, we can also add that the *name*

of a product or company, etc, can be “hidden” within a blend itself, promoting both the product and company. Nevertheless, these two situations described only a favourable intention. Whatever effect of the use of blends is wasted as long as they are simply skipped over. That is why, we are persuaded that there should be a particular boundary in their use. It means that the boundary would guarantee a blend its qualification for a lexical unit being neither too obvious nor too opaque. Yet, we agree that this motive should not be interpreted as a strict rule, but rather as a recommendation for blend formations, depending on, for example, the type of text, stylistic criteria, audience, etc.

3 BLENDING AS A MIRROR OF CHANGES

Since we focus on two languages, English and Slovak, within this paper, it is useful to discuss some other notions underlying blending. We briefly mention what seems to be the early presence of blending in English. It should be noted that English has had a significant influence on other languages, including Slovak. Therefore, we also devote attention to the so-called anglicisms present in Slovak in terms of blends, as well as other relevant insights. In other words, we would like to point out that lexical blending in Slovak is a rather new phenomenon and that its perception can be blurred or even misunderstood.

In English, lexical blending is not anything new since there were some lexical units classified as blends already several hundred years ago. Algeo (2010) illustrates an example, namely *hapel* “nobleman” (*apel* and *halep* from Old English *æpele* “noble” and *hælep* “man” respectively). This is what was found in the poem *Sir Gawain and the Green Knight* (14th century; cf. IBID.). Despite this fact, the beginnings of blending are traditionally ascribed to Lewis Carroll, as presented by many linguists (e.g. POUND 1914; BAUER 1983; ARNOLD 1986; BÖHMEROVÁ 2010; RENNER et al. 2012; BALTEIRO 2013).

We agree that it was Carroll (1872) who made blends *popular*, presenting the lexical unit *slithy* (*lithe* and *slimy*). This can be found in his poem called *Jabberwocky* (cf. CARROLL 1872). Considering adequate scientific considerations of blends, they date back to the year 1906 when Gustav Adolf Bergström published his work *On Blending of Synonymous or Cognate Expressions in English: A Contribution to the Study of Contamination* (Böhmerová 2010). Such long span of time testifies to the miscellaneous approaches, but also to the considerably differing definitions that have been proposed by a number of linguists, above all by Pound (1914), Marchand (1960), Soudek (1967), Algeo (1977), Gries (2004), Miller (2014), or Böhmerová (2010). The number of linguists is, of course, only a very brief selection. The popularity of blending resulted in a number of publications. If we wanted to present all of them, we are very confident in stating that such intention would be more than just a one-page-long explication.

Moving to Slovak, the very first theoretical considerations are absolutely the most recent ones in comparison with English. There is a significantly strong agreement among the linguists (e.g. ORGOŇOVÁ and BOHUNICKÁ 2011; OLOŠTIAK 2015; LANČARIČ and HROTEKOVÁ 2023) pointing out that it was Böhmerová (2010) who was the first linguist to have contributed to Slovak linguistic theory with regard to blending. Her monograph discussed blending mainly in terms of English linguistics, but there are several pages dealing with blending in Slovak, too. The languages included should not be considered as something surprising since Böhmerová (2010) applied the features used preponderantly for English to the Slovak lexical system, among other relevant aspects, in her monograph. This approach resulted in the methods of blend analysis being applicable to both English and Slovak. Furthermore, above all, two matters should be emphasised. First, no similar research had been conducted earlier, though Liptáková (2000) analysed several occasionalisms being classified as blends. Second, there is also an unavoidable influence of English

on Slovak, with English overwhelmingly functioning as a donor of lexical units, the so-called *anglicisms* (cf. FILIPOVIĆ 1996; BÖHMEROVÁ 2009, 2014, 2015a; DUDOK 2012; KUMOROVÁ 2015; BAJZA 2024a). It is stated by Böhmerová (2015a) that not only anglicisms found in Slovak have been recognised for over 50 years, but also that these lexical units participate in the most dynamic development of the Slovak lexis.

When speaking about the English influence on the Slovak language, the Slovak linguist Dolník (2002) has dealt with both the positive and the negative aspects of anglicisms in these terms. What makes this study interesting is already its title *per se*, with the wording *Ohrozujú anglicizmy slovenčinu?* (Do anglicisms threaten Slovak?). The author (IBID.) provided a resolute answer that it is not true that they are a threat, referring to the real functioning of Slovak, as well as its functioning from the historical point of view (cf. IBID.). Similarly, Böhmerová (2015a) focused on several aspects underlying borrowing of anglicisms into Slovak and presented a rather complex overview of the processes involved (cf. IBID.). In one of her studies, she also used the apt title *Udomácnení hostia? Nahliadnutie do prítomnosti anglicizmov a dynamiky ich vplyvu na jazykové roviny súčasnej slovenčiny* ('Domesticated guests? Some considerations concerning the presence of anglicisms and the dynamism of their influence upon the linguistic layers of contemporary Slovak'). As regards other linguists dealing with the status of anglicisms, we can refer to Jesenská (2016), or Entlová and Malá (2020). The latter scholars dealt with both Czech and Slovak. The reason why we manifested this very brief outline should be considered not only as an addition to what we discussed above, but also in terms of blends being borrowed from English to Slovak, e.g. *motel*, *smog*, *spam*, *botel*, etc. (cf. BÖHMEROVÁ 2010). There is no doubt that the number of blends is constantly increasing in Slovak. The very first blend found in Slovak was perhaps *motelový*, which is an adjective of *motel*; this was observed by Böhmerová (2010), referring to the *files of the Linguistic Institute of the*

Slovak Academy of Sciences. Bearing this in mind, we have to refuse what was presented by Borková (2018, 41) that “when exactly the lexical blends started to appear in the Slovak language is unknown for now, as Slovak etymological work is in its beginnings”. In this respect, in another work by Böhmerová (2015a), it was pointed out that some blends date back to the 1980s.

In addition to the above, Jesenská (2014, 85) indicates that “the English language is said to have created or borrowed approximately 1,000 new words every single year”. Böhmerová (2009) expresses a conjecture that the number is even higher, namely about 15,000 to 20,000 new words a year. The discrepancy between the two figures is evident. Nevertheless, we tend to believe that both authors are relevant as regards their presuppositions. Besides, it is necessary to underline that blends must be taken into account in terms of being means of neologization. It is necessary to mention that the frequency of blends is surely integrated in these figures. We can support our standpoint referring to the intriguing research by Cook (2012), who analysed lexical blends, using a *computational method* for their identification on a social media platform that was known as *Twitter* (nowadays known as “X”). The data collected manifested 976 *candidate blends* after five weeks of collecting, and 57% of them were proved to be *blends*. One should bear in mind that this number may be considered as not being exact, since the blends collected could be repeated (cf. IBID.). Nonetheless, regardless of the repetition and this study itself, we must declare that blends are undoubtedly productive means of neologization (cf. LEHRER 1996; GRIES 2004; BÖHMEROVÁ 2010, 2016; LÓPEZ RÚA 2012; RENNER ET AL. 2012).

In this respect, the conception of further (not only) literary use of blending is something that certainly should be considered. This can be understood in terms of neologization of the lexis, or, as Lipka (2002) claims, of *dynamic lexicology*, including a category where blending is present. From this point of view, it is rather obvious that blending crucially in fact exceeds the theoretical framework within

linguistics and its utilisation can be found interdisciplinary. In these terms, Böhmerová (2010) mentions its relevance in *advertisements* (in general, media discourse), Renner (2015) speaks about *wordplayfulness*, Dudík (2017) focuses on the *new words being reflected in a changing culture*, and Renwick and Renner (2019) devote attention to *playful nonce formations in the Simpsons* (animated TV series), etc. In addition, we would like to emphasise the observation by Jeremić and Josijević (2019, 5), which is similar to the one by Böhmerová (2010) that the popularity of blends “increased considerably in the 20th century due to the growing influence of the mass media and advertising”.

4 EXAMPLES OF BLENDS

Since our approach towards quantitative processing of the source words as to the language economy seems to be a novel one, we based our analysis only on several instances. Even though our database consists of several hundreds of blends found in English and Slovak, we do not consider it reasonable to deal with all of them. The decision to include the following examples was deliberate. The point we would like to emphasise is that there are presented blends with a different degree of preservation and omission of their source words. In addition, one can notice a *wordplay* which is enhanced by paradigmatic combinations, especially in blends in which either of the source words is the same. We believe that our analysis may be further developed, and its approach applied on a larger set of data.

The following set of blends, (1) – (3), was found in British media discourse, referring to a sweet called *Creme Egg*. That is why the blends also explicitly promote the product itself. They consist of the first reoccurring source word (egg), which is followed by a different second source word, namely *except*, *exciting* and *experience* respectively. The below presented blends are based on the similarity of the overlapping phonemes, namely /g/ and /x/. In these examples, the

first source word is fully preserved, while the second source word is subtly truncated, i.e. the grapheme (e) got lost. In this respect, it can be concluded that these blends are still recognisable. Besides, they are examples of wordplay in terms of their combinations, which is based primarily on the similarities of the phonemes. That also means that other words, having these phonemes, can be used in the position of the second source words.

- (1) Eggcept (egg + except)
- (2) Eggciting (egg + exciting)
- (3) Eggsperience (egg + experience)

Starting with the description of the following examples, (4) combines names of Formula 1 drivers *Lando Norris* and *Oscar Piastri*. It may be considered as a sort of simpler way when both of them are discussed. (5), a bizarre one, comes from the Slovak political discourse when people were told to visit a notary asking for consent to watching porn. Significant overlap can be found in the examples (4) and (5). In (4) both source words are fully preserved, and there is a simple single overlap found on the grapheme (o). Similarly, example (5) also belongs to those blends with a simple overlap. However, in this case, in comparison with (4), two graphemes are merged, i.e. (no).

- (4) Landoscar (Lando + Oscar)
- (5) Pornotár (porno + notár)

A different example is (6) which is supposed to be considered as a blend with poor recognisability, though its transparency might be good, depending on the context. This blend is the combination of two names *Milhouse* and *House* (a fictional character). As regards its structure, there is a very complex overlap, covering a large part of the source words (house).

(6) Milhouse (Milhouse + House)

Regarding the blends which seem to be not very transparent, we present examples (7) – (9). The first two are combinations of the first names of Formula 1 drivers, namely *Lando Norris*, *Pierre Gasly*, *Sebastian Vettel* (a former driver) and *Lewis Hamilton*. First of all, we would like to point out that the meaning of these blends might be totally blurred if used in different contexts. (7) could be thought of as a *land*, followed by something perhaps undecipherable. Both source words are only subtly clipped, namely the graphemes (o) and (p). (8) is similar, since only (se) is preserved from *Sebastian*. Nonetheless, it depends on whether the full version of the name is used or the shorter one (Seb). In both cases, we tend to believe that their formations are questionable, especially when followed by (ewis). Finally, (9) mocks *Lance Stroll*, as it is based on his accidents when being more often *off* the track than on it. Therefore, only the adverb might be properly understood. In addition, example (9) consists of the surname of the driver, *Lance Stroll*, and the adverb *off*

(7) Landierre (Lando + Pierre)

(8) Sewis (Sebastian + Lewis)

(9) Stroff (Stroll + off)

Though we focus mainly on English and Slovak, as the last example, we would like to present a bizarre and shocking blend. We found it in the Czech media discourse, being an official advertisement of *Penny Market*. It may be agreed that there is an obvious promotion of the grocery itself (Penny), but in combination with *tenisky* (shoes) it creates an eye-catching effect since it suggests a male reproductive organ. As regards its structure, there is a complex overlap (/enɪ/); from the second source word, only the grapheme (t) has been lost.

(10) Pennysky (Penny + tenisky)

CONCLUSIONS

This paper focused on the notion of language economy of lexical blends with respect to their transparency and recognisability. We presented several theoretical instances in terms of the understanding of the structural types of blends. One should certainly agree that they are important for the formation of blends, although the state-of-the-art seems to be inadequate for the time being. Thus, we think that merely distinguishing the basic respective subtypes needs to be modified. Nonetheless, one should bear in mind that this intention is rather demanding, though feasible, with regard to the fact that it is not possible to know what kinds of blends are formed. We point out that corpora may be helpful in these terms, and yet they seem to offer just a limited number of instances, especially when blends can have the lexical status of nonce formations and/or occasionalisms. We also focused on features which are said to be desirable in the formation of blends, since they contribute to the correct perception of blends. It is necessary to state that the situation is not always so straightforward, because the perception can be blurred even when both source words are fully preserved. In addition, the relation between well-formedness and blurred formation was discussed. Some blends are shocking, surprising or amusing and, in this respect, they cannot be fully transparent. Of course, that highly depends on their use, as well as on the language users if they are willing to spend some time deciphering not only the structure, but also the meaning of blends. Last but not least, another part of the study was devoted to the influence of English on the Slovak lexical system. We stated that the very first linguist who did a complex study of blends in Slovak, utilising the English theoretical framework, was Böhmerová (2010). English lexical units pervading other languages, including Slovak, the so-called anglicisms, have been recognised in Slovak for more than 50 years. Yet, it cannot be claimed that they threaten Slovak. Finally, ten examples of blends were demonstrated, and we analysed them in terms of their structure, transparency and recognisability. They

are/were accompanied by the degree of language economy, and we also stated which parts of the source words were both preserved and omitted. We would like to conclude that the language economy is certainly an unquestionable part of lexical blending. It is possible to study how language economy influences the perception of blends, but that is limited to some extent since source words of blends evince various combinations. Therefore, it is not possible to unambiguously make certain conclusions. We can only presume them, having a representative set of blends on which the so-called patterns of the structural types could be manifested. This study seems to be a novel one in terms of its approach, and we believe that it can be used as a model for further considerations and can be further elaborated. For the time being, we hope that it means a contribution to the domain of lexical blending, based on our having presented several theoretical insights.

Mgr. Adam Bajza

Department of German Studies

Faculty of Arts

University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava

Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava

Slovak Republic

bajza1@ucm.sk

LITERATURE

- ADAMS, Valerie. 1973. *An Introduction to Modern English Word-formation*. New York: Longman Inc.
- ALGEO, John. 1993. *Fifty Years Among the New Words: A Dictionary of neologisms*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ALGEO, John. 1977. "Blends, a Structural and Systemic View." *American Speech* 52(1/2), pp. 47–64.
- ALGEO, John. 2010. *The Origins and Development of the English Languages*. Boston: Wadsworth.
- ARNOLD, I., V. 1986. *A Lexicology of Modern English: Textbook*. Moscow: Moscow Vysšaja Škola.
- BAJZA, Adam. 2024a. "Blending from Cross-Linguistic English-Slovak Perspective." In *LOQUERE 5*. Eds. Adam Bajza, Tomáš Gašpar, Alexandra Hudáková, Tamara Mujkošová, Kristián Valachovič a Laura Vasiliauskaitė. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, pp. 216–227.
- BAJZA, Adam. 2024b. "Insights into the principles of forming blends in comparison with other word-formation processes." In *Varia 32: Zborník príspevkov z 32. kolokvia mladých jazykovedcov*. Eds. Soňa Rešovská, Stanislava Spáčilová a Miroslava Kyseľová. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, pp. 13–20.
- BALTEIRO, Isabel. 2013. "Blending in English Charactoons." *English Studies* 94(8), pp. 883–907.
- BARRENA JURADO, Alejandro. 2019. "A study of the 'wordgasm': the nature of blends' splinters." *Lexis* 14, pp. 1–49.
- BAUER, Laurie. 1983. *English Word-Formation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BAUER, Laurie. 2012. "Core and periphery." In *Cross-Disciplinary Perspectives on Lexical Blending*. Eds. Vincent Renner, François Maniez a Pierre Arnaud. Berlin: Mouton De Gruyter, pp. 11–22.
- BORKOVÁ, Lýdia. 2018. "Slovak Blends in Changing Times." In *Cudzie jazyky v premenách času VIII. Recenzovaný zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie*. Ed. Roman Kvapil. Bratislava: Ekonóm, pp. 40–54.

- BÖHMEROVÁ, Adela. 2009. "Cross-Linguistic Word-Formative Interference Influence of English on Neologisms in Slovak." In *Culture Language and Literature Across Border Regions*. Eds. Pavol Štekauer, Slavka Tomaščíková a Władysław Witalisz. Krosno: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, pp. 145–156.
- BÖHMEROVÁ, Adela. 2010. *Blending As Lexical Amalgamation and Its Onomato-logical and Lexicographical Status in English and in Slovak*. Bratislava: ŠEVT.
- BÖHMEROVÁ, Adela. 2014. "Recent Word-Formative Tendencies in English and Their Cross-Linguistic Impact." In *Contemporary Issues on Linguistics and Language. LILA '14 Linguistics and Language Conference Proceedings*. Istanbul: Dakam, pp. 63–75.
- BÖHMEROVÁ, Adela. 2015a. „Udomácnení hostia? Nahliadnutie do prítomnosti anglicizmov a dynamiky ich vplyvu na jazykové roviny súčasnej slovenčiny.” In *Človek a jeho jazyk 3*. Ed. Mária Šimková. Bratislava: VEDA, pp. 302–313.
- BÖHMEROVÁ, Adela. 2015b. "Words – Or Not Yet?." *Hradec Králové Journal of Anglophone Studies* 2(1), pp. 68–79.
- BÖHMEROVÁ, Adela. 2016. „K systémovým a lingvokultúrnym aspektom anglickej slovtvorby v porovnaní so slovenčinou.” In *Lingvokultúrna determinácia lexiky v anglofónnom a slovenskom kontexte*. Eds. Adela Böhmerová a Jozef Lonek. Bratislava: Univerzita Komenského Bratislava, pp. 17–60.
- CARROLL, Lewis. 1872. *Through the Looking-Glass, and What Alice Found There*. London: Macmillan and Co.
- COOK, Paul. 2012. "Using social media to find English lexical blends." In *Proceedings of the 15th EURALEX International Congress*. Eds. Ruth Vatvedt Fjeld a Julie Matilde Torjusén. Oslo: Department of Linguistics and Scandinavian Studies, University of Oslo, pp. 846–854.
- CRYSTAL, David. 2008. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- DOLNÍK, Juraj. 2002. „Ohrozujú anglicizmy slovenčinu?” In *Studia Academica Slovaca. 31. Prednášky XXXVIII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry*. Ed. Jozef Mlacek. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK, pp. 31–41.
- DUDÍK, Ľuboš. 2017. "Changing Vocabulary in a Changing Culture: A Study of Contemporary Culture-related Vocabulary." In *Challenges of Anglophone Language(s) Literatures and Cultures*. Eds. Alena Kačmárová a Bavjola Shatro. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars of Publishing, pp. 21–32.

- DUDOK, Miroslav. 2012. „Aktualizácia cudzích slov v medzijazykovej komunikácii.” In *Jazykoveda v pohybe*. Ed. Alena Bohunická. Bratislava: Univerzita Komenského Bratislava, pp. 264–273.
- ENTLOVÁ, Gabriela a MALÁ, Eva. 2020. “The occurrence of anglicisms in the Czech and Slovak lexicons.” *XLingua* 13(2), pp. 140–148.
- FANDRYCH, Ingrid. 2008. “Submorphemic elements in the formation of acronyms, blends and clippings.” *Lexis* 2, pp. 103–121.
- FILIPOVIČ, Rudolf. 1996. “English as a word donor to other languages of Europe.” In *English Language in Europe*. Ed. Reinhard Hartmann. Oxford: Intellect, pp. 37–46.
- GRIES, Stefan Thomas. 2004. “Isn’t that Fantabulous? How Similarity Motivates Intentional Morphological Blends in English.” In *Language, Culture, and Mind*. Eds. Michel Achard a Suzanne Kemmer. Chicago: University of Chicago Press, pp. 415–428.
- HANKS, Patrick. 2013. *Lexical Analysis: Norms and Exploitations*. Cambridge: MIT Press.
- JEREMIĆ DANILOVIĆ, Jelena a JOSIJEVIĆ, Jelena. 2019. “To blends so as to brand: a study of trademarks and brand names.” *Lexis* 14, pp. 1–16.
- JESENSKÁ, Petra. 2014. “Early 21st Century Neologisms in English.” *Hradec Králové Journal of Anglophone Studies* 1(2), pp. 85–92.
- JESENSKÁ, Petra. 2016. “Analysis of Neological Anglicisms used in Slovak from Aspects of Orthography and Frequency in the Slovak National Corpus.” *European Journal of Social and Human Sciences* 12(4), pp. 152–159.
- KUMOROVÁ, Zdenka. 2015. *Základy teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave.
- KVETKO, Pavol. 2015. *English Lexicology: In Theory and Practice*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave.
- LANČARIČ, Daniel a HROTEKOVÁ, Michaela. 2023. „Neológia a neografia v angličtine.” In *Neologizmy a neologizácia v lingvistickej reflexii*. Ed. Martin Ološtiak. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, pp. 471–494.
- LEHRER, Adrienne. 1996. “Identifying and interpreting blends: An experimental approach.” *Cognitive Linguistics* 7(4), pp. 359–390.

- LEHRER, Adrienne. 2003. "Understanding trendy neologisms." *Rivista di Linguistica* 15(2), pp. 369–382.
- LEHRER, Adrienne. 2007. "Blendalicious." In *Lexical Creativity, Texts and Contexts*. Ed. Judith Munat. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co., pp. 115–133.
- LIPKA, Leonhard. 2002. *An Outline of English Lexicology: Lexical Structure, Word Semantics, and Word-Formation*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag GmbH & Co. KG.
- LIPTÁKOVÁ, Ľudmila. 2000. *Okazionalizmy v hovorenej slovenčine*. Prešov: Náuka.
- LÓPEZ RÚA, Paula. 2012. "Beyond all reasonable transgression: Lexical blending in alternative music." In *Cross-Disciplinary Perspectives on Lexical Blending*. Eds. Vincent Renner, François Maniez a Pierre Arnaud. Berlin: Mouton De Gruyter, pp. 23–34.
- MARCHAND, Hans. 1960. *The Categories and Types of Present-day English Word-Formation: A synchronic-diachronic approach*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- MATHESIUS, Vilém. 1975. *A Functional Analysis of Present Day English on a General Linguistic Basis*. Praha: Academia.
- MATTIELLO, Elisa. 2019. "A corpus-based analysis of new English blends." *Lexis* 14, pp. 80–125.
- MATTIELLO, Elisa. 2022. "Blend recognisability in English as a Foreign Language: An experiment." *Lingue e Linguaggi* 54, pp. 31–51.
- MILLER, Gery. 2014. *English Lexicogenesis*. Oxford: Oxford University Press.
- OLOŠTIAK, Martin. 2015. „Výskum slovenskej slovotvorby v poslednom štvrtstoročí: II. časť." *Slovenská reč* 80(1–2), pp. 20–36.
- ORGOŇOVÁ, Oľga a BOHUNICKÁ, Alena. 2011. *Lexikológia slovenčiny: Učebné texty a cvičenia*. Bratislava: Stimul.
- POUND, Louise. 1914. *Blends, their relation to English word formation*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- RENNER, Vincent, MANIEZ, François a ARNAUD, Pierre. 2012. "Introduction: A bird's-eye view of lexical blending." In *Cross-Disciplinary Perspectives on*

Lexical Blending. Eds. Vincent Renner, François Maniez a Pierre Arnaud. Berlin: Mouton De Gruyter, pp. 1–9.

RENNER, Vincent. 2015. “Lexical Blending as Wordplay.” In *Wordplay and Metalinguistic / Metadiscursive Reflection*. Eds. Angelika Zirker a Esme Winter-Froemel. Berlin: Mouton De Gruyter, pp. 119–133.

RENNICK, Adam a RENNER, Vincent. 2019. “New lexical blends in The Simpsons: a formal analysis of English nonce formations and their French translations.” *Lexis* 14, pp. 272–296.

SMITH, Chris. 2014. “The phonesthetics of blends: A lexicographic study of cognitive blends in the OED.” *ExELL* 2(1), pp. 12–45.

SOUDEK, Lev. 1967. *Structure of Substandard Words in British and American English*. Bratislava: SAV.

FRAZÉMY S KOLORONYMY BÍLÝ – ČERNÝ V ČEŠTINĚ A ITALŠTINĚ

MARIA CARUSO

IDIOMS WITH THE COLORONYMS WHITE AND BLACK IN CZECH AND ITALIAN.

Idiomatic expressions represent the key element of the language, expressing culture, history, and the mindset of the society. Their interpretation might be difficult for non-native speakers, as their meaning not always follows from the context. Idiomatic units make it possible to observe the relation between the language and the linguistic image of the world. Prominent idioms are those featuring colours which carry symbolic, cultural, and emotional values.

The theoretical frame of this work is the model developed by Berlin and Kay, which defines criteria for basic colour terms, and emphasizes the universal primacy of white and black as fundamental dualities of human experience. This opposition also presupposes a higher frequency of idiomatic expressions involving these colours. Therefore, the analysis focuses on idioms with the coloronyms "white" and "black", their origin, meaning, equivalents, and cultural features.

In the comparison of idioms, the analysis is based on complete, partial, and zero equivalents with respect both to semantics and figurative means. The proposed analysis highlights not only universal features related to white and black, but also cultural and historical experiences that determine the difference between the two phraseological repertoires and help to interpret the meaning of black and white idiomatic expressions more easily.

Keywords: colors; idioms; symbolic meaning; ethnolinguistic

1 SYMBOLIKA BAREV

Barvy jsou součástí našeho zrakového vnímání a ovlivňují způsob, jakým vnímáme okolní svět. To se odráží také v jazyce, zejména ve výrazech spojených s barvami. Mnohé názvy barev se vyznačují úcty-

hodným stářím a sahají k praslovanským nebo až k indoevropským kořenům, např. *růžový* (it. *rosa*) – vytvořeno od prae-evropského *rūže* (MACHEK 1971, 526), *bílý* (it. *bianco*) je praslovanské (vlastně pra-ilýrské) slovo, které má protějšek v řečtině (IBID., 54). V italštině se slovo *bianco* (*bílý*) odvozuje ze staré hornoněmčiny *blanch*, které se později přeměnilo na *blank* (PRATI 1951, 130). Termín *bianco* byl původně používán k označení lesku kovu zbraní (odtud výraz *arma bianca*, který označuje lesk meče nebo podobné zbraně).

Problém popisu a třídění barev zajímal filozofy od nepaměti. Už v 5. stol. př. n. l. řecký lékař a filozof Empedokles prohlásil, že existuje souvislost mezi barevným viděním a charakteristickým uspořádáním barev, a přiřadil čtyři živly – zemi, vodu, oheň a vzduch – čtyřem základním barvám: bílá – oheň, černá – voda, červená – vzduch, okrově žlutá – země. Pythagorova škola vycházela ze čtyř barev – bílé, černé, červené a žluté – a od nich odvozovala všechny ostatní barvy (SCHILLING A SCHILLING 1999, 31). Problémem barev se zabývali také řeční a římstí vědci. Ale teprve Leonardo da Vinci sepsal vědecké záznamy o barevných odstínech a vytvořil barevnou řadu: žlutá, zelená, modrá, červená, pak na žlutém konci doplnil bílou barvu a černou dal na stranu červené (IBID., 32). V roce 1666 Isaac Newton předvedl pokus věnovaný rozložení bílé barvy pomocí hranolu – umístil za sebe dva *trojúhelníkové skleněné* hranoly, jež byly spojeny základnami, první hranol rozložil *bílé světlo* na *duhové spektrum*, druhý rozložené barvy opětovně sloučil zpět. Díky tomuto pokusu Newton dokázal, že bílé světlo není v podstatě čisté, jak tvrdil *Aristoteles*, ale že obsahuje směs všech druhů *barev*. Od této doby se rozlišuje sedm základních barev: červená, oranžová, žlutá, zelená, světle modrá, tmavě modrá (indigová, přidána Newtonem později) a fialová. Světlo, které vidíme, má vlny různé délky. Předmět obvykle pohlcuje vlny určitých délek a odráží vlny jiné délky (např. vlčí mák pohlcuje všechny barvy kromě červené, proto ho vnímáme jako červený).

Barvy hrají ve světě kolem nás zásadní roli – vše, co vidíme, je barevné. Irena Vaňková píše:

To, co je *barevné*, chápeme vždy jako pozitivní: barevnost je spjata se světlem, krásou, životem a zdravím, s bohatstvím, štěstím, radostí, veselím, rozmanitostí plného života. To *nebarevné* – charakterizované často jako *bezbarvé*, *šedé* a *šedivé*, *černobílé*, pokud jde o člověka, tedy *bledé* – představuje druhý pól opozice: (spíše než noc a tmu) šero, nehezkost, ne snad smrt či neštěstí (to je vyhrazeno barvě černé), ale psychické i fyzické živoření, tíži všednodenního života, chudobu, smutek, nudu, letargii, znechucení, jednotvárnost a nedostatek podnětů (VAŇKOVÁ ET AL. 2005, 196).

Pozitivní jevy (krása, láska, štěstí) jsou spojovány s jasnými, výraznými barvami, nemoci a neštěstí s barvami šedými, nevýraznými (*šedý život*, *bledá závist*).

Obecně platí, že každý národ má svůj barevný obraz světa, který různě odráží barvy nebo světlo a tmu. Každý národ má také svou škálu barev, v některých je barev více, v jiných méně. Typickým příkladem je adjektivum *ролыбой* – „světle modrý“ v ruštině. Ve vietnamštině stejné slovo *xsanh* nazývá modrou a zelenou barvu – barvu rostlin, jasného nebe a klidného moře (VAŇKOVÁ, MACUROVÁ A HYNKOVÁ-DINGOVÁ 2017, 133–134).

Jsou také jazyky, v nichž existuje stejný výraz pro modrou/zelenou/černou, modrou/černou nebo modrou/zelenou/žlutou. Výběr barvy je určován jak zeměpisem a podnebím dané země, tak i psychologickou charakteristikou určitého národa. Existují samozřejmě také univerzálie, které demonstrují společné kulturní zázemí národů (*bílý jako sníh* – *bianco come la neve*, *modrý jako nebe* – *blu come il cielo*, *černý jako noc* – *nero come la notte*).

Antropolog Brent Berlin a lingvista Paul Kay provedli průkopnický výzkum klasifikace barev v jazycích, vliv klasifikace na vnímání barev a souvislosti mezi jazykem a kulturou. Ve své studii *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution* (1969), založené na analýze 98 jazyků, představili teorii, podle níž se kategorizace barev vyvíjí

v několika fázích: od termínů pro bílou a černou, následovaných červenou, poté zelenou nebo žlutou, modrou a nakonec hnědou, fialovou, růžovou, oranžovou a šedou. Závěrem dospěli k tomu, že existuje jedenáct základních barevných pojmů: černá, bílá, červená, zelená, žlutá, modrá, hnědá, šedá, oranžová, růžová a fialová.

Základní barevné termíny musí splňovat čtyři kritéria: být monolexémem, nespadat pod jiný barevný termín, nebýt vázány na specifické referenty a mít psychologický význam. V roce 1978 Kay a McDaniel rozšířili model a zvýšili počet základních barevných termínů v italštině na 13, včetně *celeste* a *azzurro*. V následujících desetiletích se pak v běžném jazykovém užívání ustálily i další názvy barev, např. *tyrkysová*, *béžová* nebo *vínová*.

Berlin a Kay zároveň zdůraznili primární hodnotu bílé a černé, které představují základní duality (světlo/tma, dobro/zlo, život/smrt), a předpokládají proto i vyšší výskyt idiomatických výrazů spojených právě s těmito barvami ve srovnání s ostatními (BERLIN A KAY 1969, 2).

2 JAZYKOVÝ OBRAZ SVĚTA

Každý jazyk obsahuje velké množství frazémů s koloristickými komponenty. Tyto frazémy jsou součástí jazykového obrazu světa, který Vaňková definuje jako „interpretaci světa fixovanou v jazyce, resp. specifické pojetí reality v myšlení daného společenství, které lze vyčíst z jeho jazyka a textů vzniklých (a vznikajících) na jeho základě“ (VAŇKOVÁ 2017).

Jazykový obraz světa není identický se skutečným, materiálním světem, který nás obklopuje. Obraz světa není reálný svět, je to specifický odraz světa v myšlenkách a jazyce určitého národa. Jazykový obraz světa každého národa se liší od obrazu světa jiného národa díky specifickým podmínkám života a kultury daného národa. Lidé určitého společenství podrobněji pojmenovávají ty věci nebo skutečnosti, které jsou důležité pro jejich život. Nerovnoměrná konceptualizace odhaluje

i životní podmínky jednotlivých národů, jejich polohu, historii a kulturu. Například v arabštině existuje rozsáhlá terminologie označující různé stavy, role a charakteristiky velbloudů, např. unavený velbloud nebo těhotná velbloudice (SALMAN A KHARUSI 2014, 86–99).

To znamená, že jazykový obraz světa je komplex specifických představ o světě sdílených členy daného národa. Tak vzniká neopakovatelný obraz světa, který odhaluje to, co je v životě tohoto národa důležité. Obraz světa tvoří základ individuálního vidění světa, každý člověk vidí svět trochu jinak, ale existuje i kolektivní vidění světa – vidění světa celé společnosti. V obraze světa se tedy prolínají obecně lidské, osobní a národně specifické prvky.

Irena Vaňková uvádí, že

jazyk je viděn ne(jen) jako prostředek sloužící k výměně informací, ale především jako rezervoár kolektivní zkušenosti daného společenství, která odráží jeho hierarchii hodnot i systémy vztahů, a zároveň také jako činitel umožňující člověku vstup do světa a jeho poznání. Jazyk představuje model světa: funguje tak, že utváří naše vidění světa a ovlivňuje jeho obraz (VAŇKOVÁ 1999, 216).

3 SLOVNÍKY A METODIKA VÝBĚRU FRAZEOLOGICKÝCH JEDNOTEK

V této práci jsou analyzovány barvy bílá a černá. Pro oba názvy barev je uveden krátký etymologický popis v češtině i v italštině.

K excerpci byly použity následující slovníky: *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana* (QUARTU 2001); *Capire l'antifona*; *Dizionario dei modi di dire con esempi d'autore* (TURRINI, ALBERTI, SANTULLO A ZANCHI 1995); *Il Nuovo De Mauro* (online); *Dizionario fraseologico della lingua italiana* (Lapucci 1979); *Dizionario dei modi di dire* (LURATI 2001); *Nuovo De Mauro* (INDM). Pro češtinu: *Akademický slovník současné češtiny* (online); *Slovník české frazeo-*

logie a idiomatiky (ČERMÁK 1994); *Lidová rčení* (ZAORÁLEK 1963); LINGEA (online); *Příruční slovník jazyka českého* (online); *Vel'ký taliansko-slovenský frazeologický slovník* (Bratislava 2005); *Slovník spisovného jazyka českého* (online).

Frazeologické jednotky uváděné pomocí příslovcí *come* a *jako* byly vybrány a rozděleny do skupin, které odrážejí pojmy nebo charakteristiky každodenní zkušenosti a kulturní reality. Pro zjednodušení jsou v nadpisech předcházejících klasifikací italské a české názvy barev uváděny v jednotném čísle mužského rodu; v samotných rčeních se však shodují s podstatným jménem, k němuž se vztahují.

Byly dále shromážděny a analyzovány italské a české idiomatické výrazy bez srovnávacího prostředku, které byly klasifikovány podle kritérií ekvivalence – úplná, částečná nebo nulová. U každého rčení je v závorce uvedeno vysvětlení jeho významu. Výběr zahrnuje výrazy běžně používané v dnešním jazyce, ale také některé případy archaické nebo již nepoužívané.

4 FRAZÉMY S KOMPONENTEM BÍLÝ – BIANCO

Frazémy s bílou barvou se vyskytují nejčastěji. Bílá barva emocionálně a expresivně silně působí na člověka, vyvolává u něj širokou škálu asociací. Už v dávných dobách byla tato barva spojována s denním světlem, s něčím světlým, lesknoucím se, zářícím. Později začala bílá barva symbolizovat také božství, svátost, nevinnost.

Frazémy s *bílý* – *bianco* obvykle přirovnávají k různým předmětům a hmotám bílé barvy:

- přírodní materiály: sníh, mramor, křída, slonovina, např.: *bílý jako sníh*, *bílý, co mramor*, *bílý jako alabastr*, *bílý jako slonová kost*; it. *bianco come la neve*, *bianco come il marmo*, resp. části stavby natřené tímto materiálem: *bílý jako zeď*; it. *bianco come un muro*;
- svíce, vosk: *bledý jako svíčka*; it. *bianco come una candela*, *bianco come la cera*;

- látky: *bílý jako plátno, bílý jako plena, bledý jako košile, bledý jako plátno*; it. *bianco come un fazzoletto, bianco come un panno, bianco come un cencio lavato* (bílý jako vypraný hadr);
- mléčné výrobky, např.: *bílý jako tvaroh, bílý jako sejra, bílý jako mléko*; it. *bianco come il latte, bianco come la mozzarella*;
- světlo, den, např.: *bílý den, nabíledni*;
- živočichové, např.: *bílá jako labuť*; it. *bianco come un cigno*;
- květiny, rostliny: *být jako bledule, bílý jako lilie, bílý jako jabloň*; it. *bianco come un giglio, bianco come il gelso, bianco come un giglio di mare*;
- nadpřirozené bytosti, např.: *běloučká jako andílek*; it. *bianco come un fantasma* (bledý jako duch).

Vybrané frazeologické skupiny jsou přítomné v obou jazycích; nicméně lze zaznamenat určité rozdíly ve skupině květin (v italštině se vyskytuje *giglio di mare*, květina, která roste blízko mořského pobřeží), v přítomnosti typických druhů syra a v rozdílech ve skupině nadpřirozených bytostí.

1. Dále budeme analyzovat české a italské frazémy v rámci klasifikace těchto výrazů z hlediska jejich shody nebo odlišnosti. V odborné literatuře existuje poměrně mnoho podobných klasifikací, např. Levého (2012), Vlachova a Florina (1980 a další vydání); Henschela (1993); Mokienka a Stěpanovové (2008). Na základě prostudovaných teorií jsme vytvořili vlastní klasifikaci, která není tak detailní, ale lépe vyhovuje našemu materiálu z hlediska studia obrazu světa. V této klasifikaci uvnitř každé skupiny koloristických frazémů vyčleňujeme: shodné frazémy – české a italské frazémy, které jsou totožné nebo mají jen malé formální odchylky, ale vždy mají stejnou sémantiku, např. *bílý jako sníh* – it. *bianco come la neve*;
2. relativní české a italské frazémy, které mají stejnou sémantiku, avšak mohou mít poněkud odlišné formální znaky, např. odliš-

ný, ale logicky srovnatelný motivační základ, např. *bílá vrána* – it. *mosca bianca*;

3. národně-specifické české a italské frazémy, které jsou přítomny pouze v jednom ze srovnávaných jazyků a odrážejí specifické vidění světa jednoho z národů nebo unikátní rysy gramatiky a lexika, např. *je to na bíle dni (nabíledni)*, *totéž/to samé v bledě modrém*, *hnus fialový*, *da segnare con il carbone bianco*, *essere figlio della gallina bianca*.

4.1 SHODNÉ NEBO BLÍZKÉ ČESKÉ A ITALSKÉ FRAZÉMY

V obou jazycích se vyskytují následující idiomatická spojení: *Bílý dům* – *Casa Bianca* (rezidence prezidenta Spojených států ve Washingtonu); *bílé Vánoce* – *bianco Natale*; *bílá vlajka* – *bandiera bianca* (vlajka používaná k oznámení kapitulace v bitvě nebo rezignace před problémem, který nelze překonat); *bílá magie* – *magia bianca* (vedená dobrými úmysly); *rozeznat bílé od černého* – *distinguere il bianco dal nero*; *bílý jako mrtvola* – *bianco come un morto*; *bílé límečky* – *colletto bianco* (označení pracovníků vykonávajících intelektuální činnost, jedná se o kalk z anglického výrazu *white-collar worker*).

4.2 RELATIVNÍ EKVIVALENTY

Vedle shodných frazémů existuje celá řada relativních ekvivalentů – frazémů, které mají stejnou strukturu, ale liší se komponentním složením: *slaměná vdova* – *vedova bianca* (v italštině se nezdůrazňuje slaměný původ, ale spíše barva bílé jako symbol samoty); *bílá vrána* – *mosca bianca* (v italštině se používá moucha místo vrány, přičemž bílá moucha vyjadřuje vzácnost či výjimečnost); *Bílá sobota* – *Sabato Santo* (v italštině se nepoužívá barva, ale přídavné jméno „svatý“; označuje tedy náboženský význam dne, nikoli barevný symbolismus); *jednou říká to, jednou ono* – *un giorno dice bianco, un giorno nero* (v italštině se k vyjádření proměnlivosti používají barvy, nikoli zájmena); *krev a mléko* – *essere bianco e rosso* (v italštině se zdravý vzhled popisuje přímo pomocí barev obličej – bílá a červená – za-

tímco v češtině metaforicky „krev a mléko“); *dělat z bílého černé* – *prendere bianco per nero* (v italštině se nepoužívá sloveso „dělat“, ale „považovat/ brát“, čímž se zdůrazňuje akt mylného hodnocení).

Zajímavým příkladem relativního ekvivalentu je frazém *princ na bílém koni* v češtině a *principe azzurro* (dosl. princ v modrém/azurovém oblečení) v italštině, oba označující krásného a odvážného muže, vysněného partnera, také *čekat na prince na bílém koni* – *čekat na ideálního muže*, být vybíravá. Rozdíl v barvě souvisí s historickým kontextem: v italštině je modrá barva spojena s dynastií Savojských.

4.3 ČESKÉ NÁRODNĚ-SPECIFICKÉ FRAZÉMY S KOMPONENTEM BÍLÝ
K národně-specifickým českým výrazům patří frazémy se zastaralým komponentem – krátkým tvarem přídavného jména *bíle*: *je to na bíle dni*, být na bíle dni (nabíledni) s významem zcela jasné, které se nyní používají pouze ve frazeologii. Slovo *bíle* je zde v 6. pádu jednotného čísla mužského rodu ve tvaru jmenném, v současné češtině by to bylo *na bílém dni*, tzn. to je jasné jako za dne, jako za světla (MACHEK 1971, 114).

Frazém *bílá paní*, jako *bílá paní chodí* je spojen s pověstí o Bílé paní (Perchtě) sídlící na hradě Rožmberk (ale její jméno bývá spojováno se všemi většími jihočeskými zámky). Bílá paní se tedy stala svérázným rodovým duchem. Vezmeme-li v úvahu množství různých pověstí o Bílé paní, není možné, že by existoval jediný konkrétní objekt tohoto jména. O tom pochyboval už František Ladislav Čelakovský, který psal, že rčení *jako jiná Perchta chodí* nepochází od konkrétního jména paní Perchty z Rožmberka, ale od jména mytologické bytosti (staroněmecká *Perachta* ve významu skvící, krásná, vznešená). Jméno Perchta a postava Bílé paní existují nejen v němčině: bílá žena je odedávna známa slovanským i jiným evropským národům, např. Belgičanům, Francouzům, Skotům. V některých pověstech je představována jako bytost, která létá ve vzduchu, v jiných se uvádí, že žije v podzemním zámku nebo vysoko v horách (ČELAKOVSKÝ 1949, 883; STĚPANOVA 2022, 188–189).

Jiné specifické frazémy jsou spojeny s historickými reáliemi, např. *obléci bílý kabát* (zast.) znamenalo nastoupit vojenskou službu – rakouští vojáci měli bílé uniformy (bílá uniforma byla používána až do roku 1852); *Svatý Martin přijel na bílém koni* (bílý kůň je metaforou pro první sníh, který padá v listopadu); *bílý kůň* (termín bílý kůň, vzniklý mezi olašskými Romy, označuje osobu, která je dobrovolně zapletena do páchání trestného činu, aby zakryla skutečného pachatele nebo toho, kdo z činnosti těží).

4.4 ITALSKÉ NÁRODNĚ-SPECIFICKÉ FRAZÉMY

S KOMPONENTEM *BIANCO*

Mezi italskými frazémy se vyskytuje řada výrazů, kde adjektivum *bílý* neguje význam rčení, např. *notte bianca* (žádná noc, noc jako den); *passare la notte in bianco* (strávit noc bez spánku, špatně spát); *matrimonio in bianco* (manželství bez konzumace); *andare in bianco* (neuspět v něčem, často se vztahuje k absenci pohlavního styku); *vedove bianche* (ženy, které zůstaly samy po emigraci manželů); *da segnare con il carbone bianco* (označit jako jedinečnou událost); *dare carta bianca* (udělit neomezenou moc při rozhodování); *avere carta bianca* (mít svobodu volby a jednání). Příkladem dalších frazémů jsou *lupara bianca* (označuje mafiánskou vraždu, při níž je tělo oběti ukryto); *golpe bianco* (státní převrat uskutečněný bez použití síly, ale protiústavním způsobem); *rapina in bianco* (porušit zákon lstí a nebýt stíhán); *Terremoto Bianco* (označuje zemětřesení z 21. srpna 1962, které zasáhlo Apeniny; bylo nazváno bílé, protože zpočátku se zdálo, že budovy nejsou vážně poškozené, ale časem se ukázalo, že jejich vnitřní konstrukce byla vážně narušena).

V idiomech se projevuje i vztah k určitým zvířatům, např. *essere figlio della gallina bianca* (být oblíbencem, miláčkem rodiny).

Z této skupiny frazémů z hlediska jazykového obrazu světa lze vyvodit závěr, že v českém a italském barevném obrazu světa mají shodně příznak bílé barvy přírodní materiály, látky, mléčné výrobky, zvířata, nadpřirozené bytosti a smrt. V češtině existuje ojedinělý vý-

raz *nabíledni*, který v italštině chybí. V italštině je také patrný rozdíl mezi typy sýrů, konkrétně mezi tvarohem, který je obvyklý ve střední Evropě, a *ricottou* (italský sýr vyráběný ze syrovátky).

Lze tedy vidět, že v češtině a italštině existuje celá řada odlišných frazémů, které mají odlišné motivační základy a mohou být spojeny nejen se zeměpisem nebo dějinami těchto zemí, ale i s odlišným vnímáním okolního světa.

5 FRAZÉMY S KOMPONENTEM ČERNÝ – NERO

Černá barva vzniká subtraktivní syntézou všech barev viditelného spektra, a proto vnímáme černou jako nedostatek barvy. Černou barvu chápali už naši předkové jako zlou, pekelnou barvu, barvu tmy, noci, smrti a smutku.

Adjektivum *černý* je všeslovanského původu (staročeské *črný*, praslovanské *čъrnъ*; MACHEK 1971, 98). Italské *nero* pochází z latinského *nigrum*, to zase souvisí s řeckým *νεκρός* (*nekrós*) – mrtvý, nešťastný, smutný (PRATI 1951, 687).

Frazémy s komponentem *černý – nero* nejčastěji přirovnávají k:

- přírodním materiálům: *černý jako uhlí, černý jako saze, černý jako smůla, černý jako dehet, černý jako eben*; it. *nero come il carbone, nero come la pece*;
- potravinám černé barvy: *černá káva, černý čaj, černý chleb*; it. *nero come il caffè, occhi neri come il pepe* (pepř);
- nadpřirozeným bytostem (a místům jejich výskytu): *černý jako čert, černý jako ďas*; it. *nero come il diavolo, nero come l'inferno* (dosl. jako peklo);
- živočichům: *černý jako havran, černý jako kavka, černý jako krkavec*; it. *nero come un granchio* (dosl. *černý jako krab*), *nero come un mollusco* (dosl. *černý jako měkkýš*);
- představitelům jiných národností nebo ras: *černý jako cikán, černý jako indián, černý jako Ašant* (příslušník černošské národnosti žijící v Ghaně), *dřít (makat) jako černý*. V italštině se

pro odkazy na osoby nebo etnické skupiny používá přídavné jméno *negro*: *fare il negro di qualcuno*; *lavorare come un negro*;

- noci: černý jako noc; it. *nero come la notte*; *nero come il buio* (dosl. černý jako tma).

Černá barva vyvolává v obou jazycích podobné asociace a pojmy; v italštině se však mezi zvířata řadí také koryši a měkkýši, kteří v češtině chybí.

5.1 SHODNÉ NEBO BLÍZKÉ ČESKÉ A ITALSKÉ FRAZÉMY

Velká část českých a italských frazémů se shoduje: *černá/smolná kniha* – *libro nero* (kniha se jmény pronásledovaných nebo vyslýchanych osob, používaná od 16. do 18. století); *černé na bílém* – *nero su bianco* (zapsat něco jasně, doložit něco); *odlišovat bílou od černé* – *distinguere il bianco dal nero* (rozlišovat různé věci, dobro a zlo); *dát černé na bílém* – *mettere il nero sul bianco* (zapsat něco jasně, oficiálně); *vidět všechno černě* – *vedere tutto nero* (mít sklon k pesimismu); *černý den* – *giornata nera* (výraz existoval už ve starověkém Římě, nešťastné dny byly označovány v kalendáři černým uhlím: obvykle to byly dny po idách, nonách a kalendách); *černá labuť* – *cigno nero* (nepředvídatelná událost, která může mít vážné důsledky); *černá ovce* – *pecora nera* (odkazuje na někoho, kdo je považován za odlišného, neobvyklého nebo mimo přijaté normy skupiny); *černý kontinent* – *continente nero* (subsaharská Afrika); *černý humor* – *umorismo nero* (typ humoru, který nachází ironii i v makabrozních nebo smutných situacích); *černá kronika* – *cronaca nera* (události, které narušují běžné občanské soužití: loupeže, krádeže, násilí mezi rodinnými příslušníky a sebevraždy); *černý trh* – *mercato nero* (trh, kde se prodává nelegální zboží); *černá práce* – *lavoro nero* (nelegální práce nebo práce načerno).

5.2 RELATIVNÍ EKVIVALENTY

Existuje také skupina relativních ekvivalentů – frazémů, které mají odlišnosti na úrovni komponentů, např.: *černý jako havran* – *nero*

come un calabrone (v italštině se používá hmyz – čmelák/sršeň – místo havrana, přičemž oba obrazy zdůrazňují tmavou barvu); *černé pivo – birra scura* (v italštině se používá adjektivum „scura“, tedy tmavá, místo přímého užití barvy černé); *červené víno – vino nero* (v italštině se tradičně označuje červené víno jako černé, což odráží kulturní rozdíl v barevném pojmenování).

5.3 ČESKÉ NÁRODNĚ-SPECIFICKÉ FRAZÉMY

S KOMPONENTEM ČERNÝ

Část frazémů patří k výrazům, které nemají přesný ekvivalent v druhém jazyce, např. české frazémy *černý pasažér* (cestující bez jízdenky), *černé peníze* (peníze získané nelegálním způsobem), *zapsat černým písmem do komína* (pro něco, co nemá hodnotu), *řádit jako černá ruka* (ve smyslu zuřit jako Černá ruka, bývalá tajná organizace založená v květnu 1901 srbskými nacionalisty), *černý kůň* (označení nečekaného vítěze soutěže nebo voleb), *držet (v rukou/ruce) černého Petra* (ocitnout se v obtížné nebo nešťastné situaci; tento obrat pochází z karetní hry *Černý Petr*, kde tento název označuje prohrávající kartu).

5.4 ITALSKÉ NÁRODNĚ-SPECIFICKÉ FRAZÉMY

S KOMPONENTEM NERO

Těž v italském jazyce lze objevit řadu frazémů, které nemají přesné ekvivalenty v češtině: *figlio della gallina nera* (dcera černé slepice – odkazuje na někoho, kdo se cítí opomíjený); *nero come il di dentro di un infedele* (černý jako duše nevěřícího žijícího bez světla víry); *nero come la fame* (černý jako hlad – k označení zlého člověka nebo někoho ve velmi špatné náladě); *camicie nere* (černé košile – černé košile byly polovojevským křídlem italské národní fašistické strany, dodnes se tento obrat používá k označení fašistických sympatizantů).

Při zkoumání ekvivalencí z hlediska jazykového obrazu světa je patrné, že v obou kulturách má černá barva převážně negativní konotace: nešťastné dny, špatná znamení, špatná nálada apod. Stejně tak je všudypřítomná postava d'ábla, s italskou zvláštností v používání

černé i pro duše nevěřících. Též nelegální činy se v obou jazycích „obarvují“ na černo.

V celé řadě frazémů vystupují adjektiva *černý* a *bílý* jako antonyma, přičemž bílá barva bývá symbolem dobra, černá naopak symbolem zla, něčeho špatného, srovnejme *dělat z bílého černé*, *neodlišovat černé od bílého* – *non distinguere il bianco dal nero*, *dare a intendere bianco per nero*; *dát černé na bílém komu co*, *mít co černé na bílém*.

ZÁVĚR

Analýza českých a italských frazeologismů s koloronymy *bílý* a *černý* ukázala, že tyto dvě barvy představují v obou jazycích základní opozici, která odráží univerzální lidské zkušenosti (světlo/tma, dobro/zlo, život/smrt). Současně se však projevil vliv kulturních, geografických a historických faktorů, jež vedly k odlišným motivačním základům: v italštině se častěji objevují odkazy na mořské prostředí a středomořskou flóru (např. *giglio di mare*), v češtině naopak na rostliny a tradice střední Evropy (např. *bílý jako bledule*, *Svatý Martin přijel na bílém koni*). V italštině je dále patrná spojitost bílé barvy s privilegovaným postavením (*essere figlio della gallina bianca*) a užití adjektiva *bianco* k označení bezbarvosti či nedostatku (*matrimonio in bianco*, *andare in bianco*). V češtině se naopak objevují výrazy související s historickými a společenskými reáliemi, jako např. *držet černého Petra* nebo *bílá paní*.

Tato zjištění potvrzují, že frazeologie není pouze jazykovým jevem, ale i nositelem kolektivní paměti a hodnot dané společnosti. Dané studium nabízí cenný vhled do jazykového obrazu světa a ukazuje, že i zdánlivě univerzální kategorie barev nabývají v jednotlivých kulturách specifických významů.

Lze tedy shrnout, že barvy nejsou pouze vizuálním jevem, ale i kulturním symbolem a výrazem lidských emocí. Jedinec vidí barvu, prožívá ji, pojmenovává skrze ni své vnitřní pocity, promítá do ní svou kulturu a historii – a proto se barva stává nedílnou součástí lidského jazyka, kultury i dějin.

Do budoucna by bylo přínosné rozšířit srovnávací analýzu také na jiné barvy a na širší spektrum frazeologických jednotek, aby bylo možné sledovat, nakolik se univerzální schémata prolínají s kulturní jedinečností jednotlivých jazyků.

Mgr. Maria Caruso
Katedra romanistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 10
779 00 Olomouc
maria.caruso01@upol.cz

LITERATURA

- BERLIN, Brent a KAY, Paul. 1969. *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. Berkeley and Los Angeles: Berkeley Press.
- CVRČEK, Václav a ČERMÁK, František. 2009. *Slovník Bohumila Hrabala*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- ČELAKOVSKÝ, František Ladislav. 1949. *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích*. Praha: Karel Dvořák.
- DOČEKAL, Mojmír. 2017. „Veridikalita.“ *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Eds. Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová, www.czechency.org, <https://www.czechency.org/slovník/VERIDIKALITA> (přístup 15. 1. 2024).
- Henschel, Heglunde. 1993. *Die Phraseologie der tschechischen Sprache. Ein Handbuch*. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH.
- KAY, Paul a CHAD, K. McDaniel. 1978. „The Linguistic Significance of the Meanings of Basic Color Terms.“ *Language* 54(3), s. 610–646, <https://doi.org/10.2307/412789> (přístup 3. 10. 2025).
- LAPUCCI, Carlo. 1979. *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*. Milano: Vallardi A.
- LEVÝ, Jiří. 2012. *Umění překladu*. Praha: Apostrof.
- LURATI, Ottavio. 2001. *Dizionario dei modi di dire*. Milano: Garzanti.
- MACHEK, Václav. 1971. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia.
- MOKIENKO, Valerij a STĚPANOVA, Ludmila. 2008. *Ruská frazeologie pro Čechy*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého.
- PRATI, Angelico. 1951. *Vocabolario etimologico italiano*. Torino: Garzanti.
- QUARTU, Bruna Monica. 2001. *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana: 10.000 modi di dire ed estensioni figurate in ordine alfabetico per lemmi portanti e campi di significato*. Milano: Biblioteca Universale Rizzoli.
- QUARTU, Bruna Monica a ROSSI, Elena. 2018 *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*. Milano: Hoepli.

- SALMAN, Amel a KHARUSI, Nafla S. 2014. „Female Camel Nomenclature among Arabia's Bedouins.“ *Names* 62(2) s. 86–99, <https://doi.org/10.1179/002777814Z.00000000076> (přístup 3. 10. 2025).
- SCHILLING, Inge a SCHILLING, Gerd. 1999. *Symbolická řeč barev. Základní kniha o barvách*. Olomouc: Dobra & Fontána.
- STĚPANOVA, Ludmila. 2022. *Etymologický slovník české frazeologie*. Olomouc: Vydavatelství univerzity Palackého.
- TURRINI, Giovanna, ALBERTI, Claudia, SANTULLO, Maria Luisa a ZANCHI, Giampiero. 1995. *Capire l'antifona: Dizionario dei modi di dire con esempi d'autore (Italian Edition)*. Modena: Zanichelli.
- VAŇKOVÁ, Irena. 1999. „Kognitivně-kulturní inspirace z Polska.“ *Slovo a slovesnost* 60(3) s. 214–224.
- VAŇKOVÁ, Irena, NEBESKÁ, Iva, SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie a ŠLÉDROVÁ, Jasňa. 2005. *Co na srdci, to na jazyku, Kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum.
- VAŇKOVÁ, Irena, MACUROVÁ, Alena a HYNKOVÁ DINGOVÁ, Nad'a. 2017. „Jinakost obrazů světa, jinakost stereotypů. Obraz domova v češtině a českém znakovém jazyce.“ In *Horizonty kognitivně-kulturní lingvistiky. Schémata a stereotypy v mluvených a znakových jazycích*. Vaňková Irena, Vodrážková Veronika, Zbořilová Radka. Praha: Filozofická fakulta UK, s. 131–155.
- VAŇKOVÁ, Irena. 2017. „Jazykový obraz světa“ *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Eds. Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová. www.czechency.org, <https://www.czechency.org/slovník/JAZYKOV%C3%9D%20OBRAZ%20SV%C4%9ATA> (přístup 24. 2. 2025).
- VLACHOV, Sergej a FLORIN, Sider. 1980. *Neperevodimoje v perevodě*. Moskva: Meždunarodnyje otnošenija.
- ZAORÁLEK, Jaroslav. 1963. *Lidová rčení*. Praha: Československá akademie věd.

PŘÍZVUKOVÁNÍ V DOUDLEBSKÉM NÁŘEČÍ U ČTYŘ RŮZNÝCH GENERACÍ

KAREL JIROVEC

ACCENTUATION IN THE DOUDLEBY DIALECT ACROSS FOUR GENERATIONS

This study explores the suprasegmental dialect feature of penultimate stress (paroxytonic accent) in the South Bohemian dialect, specifically within the Doudleby subdialect. It analyzes the frequency and function of this feature across four generations of speakers (born between 1870 and 2010), focusing on multisyllabic words in the core of utterances. Using the perceptual and instrumental analysis via Praat, the study reveals that penultimate stress occurs most frequently in the emphatic speech and is more common in longer words. Statistical results show a generational decline in usage – from 44.41 % in the oldest group to 21.70 % in the youngest – though the decline appears to be slowing. The research also highlights occasional occurrences outside the utterance core and provides acoustic examples across generations. Limitations include varied recording quality, speaker spontaneity, and dataset size. Despite these, the study offers valuable insight into the diachronic development of a distinctive Czech dialectal feature.

Keywords: dialect; word-stress; melody; penultimate; Doudleby; South Bohemia; Praat

ÚVOD

Tento příspěvek se zaměřuje na problematiku suprasegmentálního nářečního rysu jihočeského typu jihozápadočeské nářeční podskupiny, a to přízvukování předposlední slabiky (tzv. paroxytonického přízvuku) u víceslabičných slov ležících, z hlediska aktuálního větného členění, v jádru výpovědi. Jedná se o diachronní srovnání četnosti užívání sledovaného rysu u čtyř různých generací mluvčích doudlebského nářečí (tj. doudlebský okrajový typ). Z výzkumu je patrné,

že se sledovaný nářeční rys častěji vyskytuje u emfatických výpovědí. Nabízí se otázka, zdali mluvčí doudebského nářečí používají funkčně tento rys jako prostředek emfáze, nebo zdali jsou emfatické výpovědi kvůli modulaci řeči při realizaci promluvy podobné sledovanému rysu, a proto dochází ke zvýšené četnosti právě v takovýchto promluvách. V tomto příspěvku představíme výsledky statistické analýzy četnosti výskytu v promluvách napříč čtyřmi generacemi. U vybraných příkladů emfatických promluv zástupců všech generací ilustrujeme výskyt nářečního rysu za pomoci výsledků instrumentální analýzy programu Praat⁽¹⁾ (průběh melodické linky).

1 DEFINICE POJMU

Sledovaný nářeční rys je definován jako zbytek archaického slovního přízvuku na předposlední slabice (slova ležícího v jádru výpovědi; slova majícího min. 3 slabiky) spojené s melodickým vrcholem výpovědi⁽²⁾ (VORÁČ 1976, 21; HOLUB 2020). Jedná se o jeden z rysů jihozápadočeské nářeční podskupiny. Voráč k tomuto nářečnímu rysu uvádí: „Na jihozápadních okrajích nacházíme také archaické stopy po starém slovním přízvuku na předposlední slabice slova, jaký je dosud obvyklý na východním okraji celkového jazykového území, ve skupině nářečí lašských“⁽³⁾ (VORÁČ 1976, 21). Havránek (1934) a Romportl (1954) spatřují v tomto archaickém přízvukování penultimy u jihozápadočeské nářeční podskupiny starší vývojovou etapu českého jazyka. Podle Horálka (1959) „je však nepravděpodobné, že by byl v českém jazyce přízvuk realizován na předposlední slabice, protože z hlediska typologie žádný ze slovanských jazyků, v nichž se ustálil přízvuk na některé koncové slabice, nezachoval samostatnou hláskovou kvantitu“ (HORÁLEK 1959, 437). Odpověď na otázku původu pří-

1 Viz Boersma a Weenink (2025) – pracovali jsme s verzí Praat 6.4. Lze nalézt na webových stránkách <https://www.praat.org/>.

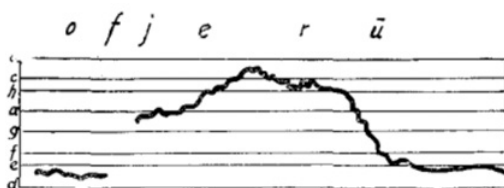
2 Holub (2020) zmiňuje *melodické zvýraznění* – tónové zvýšení předposlední slabiky na konci kól.

3 Dnešní terminologií označovaná jako *nářečí slezská*.

zvuku na penultimě v jihozápadočeské podskupině tím pádem není zcela jasná.

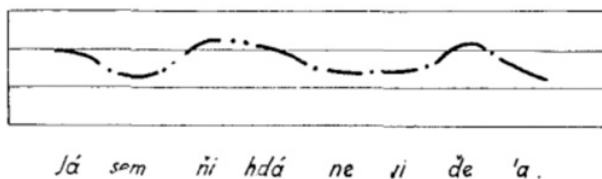
Bachmannová (2017) zmiňuje přízvukování penultimy spojené s melodickým vrcholem vedle jihozápadočeské nářeční podskupiny také u nářečí středočeských, a to u okrajového typu lounsko-litoměřického (např. *každímu ukrojili*), anebo u nářečí severovýchodočeských, a to u typu podještědského a podkrkonošského (např. *do fabriky, dřiu se neřikalo do továrni*). Bachmannová taktéž uvádí, že se tento nářeční rys dochovává pouze u nejstarší generace.

U výpovědí, ve kterých dojde k realizaci sledovaného nářečního rysu, má melodická linka výpovědi i svůj specifický tvar. U tříslabičných mluvnických taktů (slov) klesne základní hlasivkový tón Fo hlouběji, než tomu bylo u slova předchozího. Předposlední (tedy druhá) slabika svou výškou vytváří vrchol Fo – začíná výše a stoupá vyduťtým obloukem. U poslední slabiky dojde opět k razantnímu snížení výšky Fo. Jako ilustraci uvedme příklad Švestkové (1957), která melodicky rozebrala autentickou výpověď mluvčího z Volyňska, *abi jí dal tu ofjeru*.

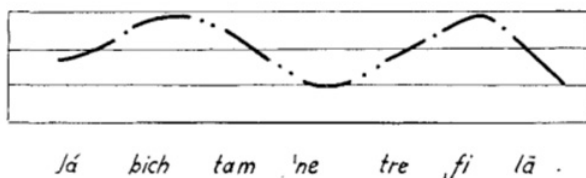
Obrázek 1 – Průběh Fo u tříslabičného slova s jihozápadočeským přízvukem (ŠVESTKOVÁ 1957, 167)

Čtyř- a víceslabičné mluvnické takty pak mívají podle Švestkové dvojí podobu. První typ je častější u méně emotivních výpovědí. První dvě slabiky přízvukovaného slova mírně klesají, penultima pak vystupuje obloučkem asi o tercii a poté opět obloučkem klesá. Tento typ ilustrujeme na výpovědi *já sem nihdá nevid'ela* (IBID.).

Obrázek 2 – Průběh Fo u víceslabičného slova, typ 1 (ŠVESTKOVÁ 1957, 167)

Druhý typ je typický pro výpovědi s vyšší mírou emfáze, je tedy percepčně dobře rozeznatelný. Výpověď je pronesena důrazně a rychle, ve vyšší poloze. Rozdíl mezi přízvučnou penultimou a iniciální slabikou může být až oktávový. (Fo antepenultimy se zvýší oproti předchozí slabice zhruba o kvartu, penultima oproti antepenultimě opět o kvartu.) Jako ilustraci tohoto druhého typu průběhu Fo u víceslabičných slov uvádíme výpověď *já bich tam netrefila* (IBID.).

Obrázek 3 – Průběh Fo u víceslabičného slova, typ 2 (ŠVESTKOVÁ 1957, 168)

2 ZAMĚŘENÍ VÝZKUMU

Tato studie staví na diachronním výzkumu. Výskyt sledovaného nářečního rysu v současných projevech byl srovnáván s výskytem v předchozích pracích (*Český jazykový atlas*, Český národní korpus). Výzkumnou sondu jsme zúžili na doudlebské nářečí (popř. *doudlebský okrajový úsek*), a to především proto, že podle Voráče (1976, 21–23) je v tomto úseku sledovaný nářeční rys z celé jihozápadočeské nářeční podskupiny – co do realizace melodické linky – nejzachova-

lejší a po stránce dynamické nejprůkaznější (tedy percepčně dobře vyhodnotitelný). Voráč dokonce uvádí, že u zbytku nářeční podskupiny bývá poměr melodické a dynamické složky občas problematický (IBID.). Mimoto se jedná o geograficky dobře vymežitelný úsek (z jihu, západu a východu vymezený historickou hranicí Sudet, ze severu ohraničen bývalými poloněmeckými osadami u Českých Budějovic). Zároveň s tím je autor tohoto příspěvku sám mluvčím sledovaného nářečí.

Výskyt sledovaného nářečního jevu byl vyhodnocován percepčně za podpory instrumentální analýzy programu Praat, který vyčísluje melodickou linku Fo. U některých nahrávek (zejména těch nejstarších) bylo vyčíslování melodické linky někdy problematické kvůli jejich nízké kvalitě. Hodnoty Fo u jednotlivých slabik jsou proto brány pouze jako orientační. Na některých vyobrazeních Fo jsou z téhož důvodu patrné artefakty melodické linky, ač se na místě vyobrazení Fo vyskytuje například neznělý konsonant.

Výzkum je vyhodnocován skrze statistickou analýzu četnosti výskytu sledovaného nářečního rysu. Při tvorbě této statistické analýzy byla nejprve určena místa potenciálního výskytu sledovaného jevu (tří- a víceslabičná slova v jádru výpovědi). Při druhém poslechu záznamů promluv docházelo již pouze k percepčnímu vyhodnocování. Následně bylo v softwaru Praat ověřováno, zda je sledovaný jev na potenciálních místech výskytu přítomný.

2.1 GENERAČNÍ ROZVRSTVENÍ MLUVČÍCH

Jak je již zmíněno výše – výzkum se zaměřoval diachronně na verbální projevy čtyř různých generací mluvčích nářečí na Doudlebsku.

Generace 1 (dále jen G1) jsou mluvčí narození mezi lety 1870–1890. Samotný zvukový materiál trvá zhruba 4,5 hodiny. Nahrávky promluv byly poskytnuty z Archivu zvukových nářečních promluv (Dialekt. oddělení ÚJČ AV ČR, v.v.i., Brno), obsahují promluvy celkem 16 různých osob a byly pořízeny mezi lety 1963–1968 na základě terénní explorační pro *Český jazykový atlas* (VORÁČ A RACKOVÁ 1968). Věk mluvčích

v době pořízení se pohybuje okolo 70 let. Žánrově jsou tyto promluvy monologické. Kvalita těchto nahrávek je velice nízká.

Generace 2 (dále jen G2) jsou mluvčí narození mezi lety 1910–1930. Samotný zvukový materiál trvá zhruba 2 hodiny. Nahrávky promluvy byly poskytnuty z Českého národního korpusu, obsahují promluvy celkem 6 různých lidí a byly pořízeny mezi lety 2008–2014. Věk mluvčích se pohybuje zhruba mezi 70–90 lety. Žánrově jsou tyto promluvy monologické.

Generace 3 (dále jen G3) jsou mluvčí narození mezi lety 1950–1970. Samotný zvukový materiál trvá zhruba 2,5 hodiny. Nahrávky byly získány na základě vlastní explorační, obsahují promluvy celkem 3 lidí a byly pořízeny v roce 2022. Věk mluvčích se pohybuje zhruba mezi 50–70 lety. Žánrově jsou tyto projevy dialogické (zachycují spontánní rozhovory mezi dvěma mluvčími doudlebského nářečí; třetí mluvčí je explorátor).

Generace 4 (dále jen G4) jsou mluvčí narození mezi lety 1990–2010. Samotný zvukový materiál trvá zhruba 1 hodinu. Nahrávky byly opět získány na základě vlastní explorační, obsahují promluvy celkem 3 lidí a byly pořízeny mezi lety 2022–2024. Věk mluvčích se pohybuje zhruba mezi 20–30 lety. Žánrově jsou tyto projevy monologické.

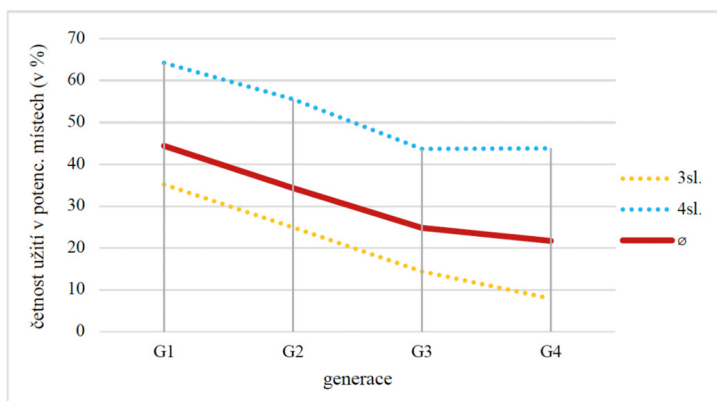
3 ČETNOST VÝSKYTU SLEDOVANÉHO JEVU NAPŘÍČ G1–G4

Následující tabulka ukazuje, do jaké míry se u mluvčích objevoval sledovaný nářeční rys (v %):

	G1	G2	G3	G4
3sl.	35,18	24,93	14,37	7,92
4sl.	64,23	55,52	43,68	43,87
∅	44,41	33,29	24,86	21,70

Tabulka 1 – 3sl. = četnost u tříslabičných slov; 4sl. = četnost u čtyř- a víceslabičných slov; ∅ = průměrná hodnota

Následující graf naznačuje vývoj četnosti výskytu sledovaného rysu u tříslabičných, čtyř- a víceslabičných slov a u všech potenciálních míst výskytu (tj. průměrná hodnota).

Graf 1 – Vývoj četnosti sledovaného nářečního rysu u tříslabičných a čtyř- a víceslabičných slov (mluvčí G1–G4)

Výsledky statistické analýzy nám ukazují, že častěji se sledovaný rys vyskytuje u víceslabičných slov. Míra výskytu u víceslabičných slov je u G3 a G4 srovnatelná, zato u tříslabičných slov se sledovaný rys vyskytuje velmi řídce anebo zcela absentuje (v méně než 10 %). Z křivky průměrné hodnoty lze vyčíst, že rychlost úbytku tohoto rysu má tendenci se zpomalovat.⁽⁴⁾

3.1 DALŠÍ ZJIŠTĚNÍ

Výzkum přinesl i jiné poznatky ohledně výskytu sledovaného nářečního rysu, například to, že se v malé míře sledovaný rys vyskytuje i mimo jádro výpovědi. (Výskyt mj. signalizují i tvary demonstrativa *ten/ta/to.*) Je tomu tak například u G1 (Rojšín): *abi všichni viděli, ti d'ivčata*, ... G1 (Slavče): *ta přeslice, ta je vječí trošku než beran*; u G2

⁴ Je však třeba brát v potaz, že časový rozestup mezi G2 a G3 je větší než mezi G1 a G2 nebo G3 a G4.

(Doudleby): *za republiki, to viš, ti peňíze bili jiní*; u G4 (Křemže): *tadito obivateľstvo, to se proste vibidlilo*. Zřídka kdy se penultimo-vý přízvuk objevuje i vícekrát v rámci jedné výpovědi, například G1 (Soběnov): *nachali pect u pekaře takoví pulinki*; G1 (Rojšín): *to bila, to se menovala, ta vesnice, Chválojce*.⁽⁵⁾

3.2 LIMITY

Vedle výsledků je třeba také zmínit limity výzkumu. Výzkum je založen na percepční analýze zvukového materiálu, která nemusí být vždy exaktní. Materiál je (co do délky, počtu respondentů apod.) nesusrodý – kupříkladu věkové skupiny jsou odlišné (srov. G4 a ostatní). Mezi limity jistě patří i odlišná míra spontánnosti produkce řeči (u G3 se jedná o mnohem spontánnější projevy než u ostatních). To je zapříčiněno částečně i žánrovým zařazením autentických komunikátů (G3 – dialogické promluvy; ostatní – monologické). Tento výzkum tedy přináší pouhé nastínění vývoje sledovaného nářečního rysu. Předestřenému tématu by bylo vhodné věnovat se v mnohem rozsáhlejší měřítku, jak do počtu mluvčích, tak do místa původu mluvčích.

4 PŘÍKLADY VÝSKYTU V EMFATICKÝCH VÝPOVĚDÍCH

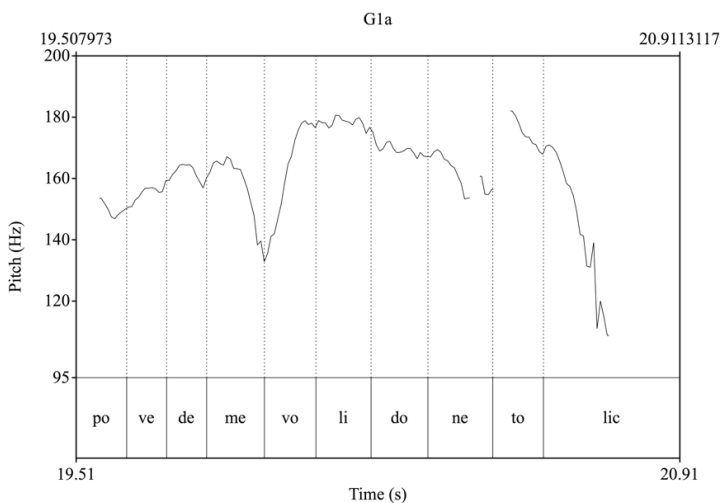
V této kapitole uvedeme příklady sledovaného nářečního rysu ve výpovědích (napříč G1–G4) pod znatelným vlivem emfáze. Jak je již zmíněno výše, sledovaný nářeční rys se v největší míře vyskytuje právě v emfatických výpovědích. Vyznačená slova jsou ta, ve kterých se vyskytuje paroxytonický přízvuk.

5 Podobný příklad uvádí i Holub (2020, 9): „*to som tu povídala... prase začalo lítat po dvoře tule u Řezníčků... jak je poráželi u Hejtmánků*.“

4.1 PŘÍKLADY G1

Mluvčí (G1) ve své promluvě vzpomínal na tradici vodění volů na trh do Netolic. Kvalita nahrávky je nízká, a proto nelze považovat hodnoty Fo na jednotlivých slabikách za přesné, nýbrž pouze za orientační.

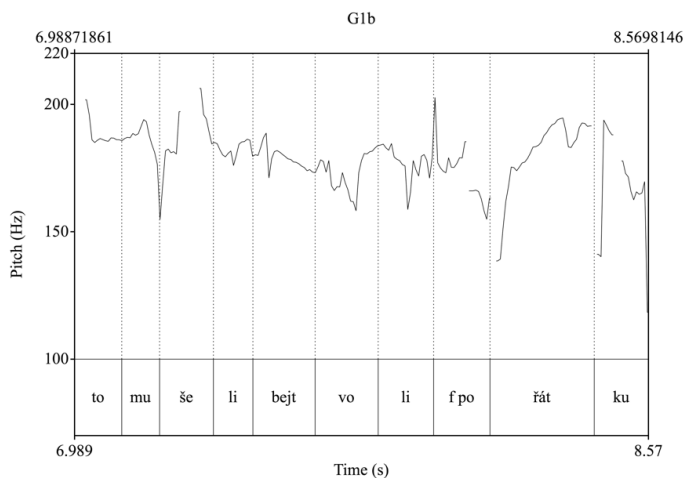
no tak hájič troubjil a troubjil dvanác pó, tedi pólnoc, a přišel a zaklepal: „héj, fstávej!“ no, tak táta viskočil, fstal, přišel do maštale, vzbudil nás... zase: „fstávejte, chlapsi, mušíte krmjit. povedeme voli **do Netolic**.“

Obrázek 4 – Data z programu Praat, G1 (úsek a)

Průměrné hodnoty Fo na jednotlivých slabikách mluvního taktu *do Netolic* jsou 170 Hz / 162 Hz / **174 Hz** / 146 Hz.

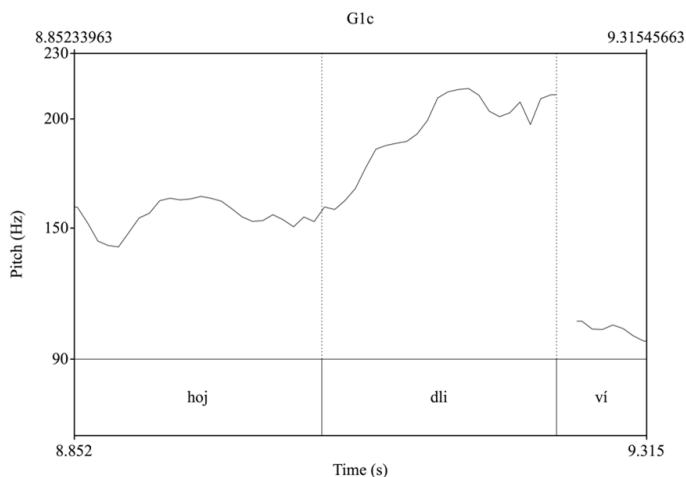
... no, tak se fstalo, krmjilo, česalo, ocasi se prali, to mušeli bejt voli **f pořátku**, to nebělo jen ták, ...

Obrázek 5 – Data z programu Praat, G1 (úsek b)

Průměrné hodnoty F_0 na jednotlivých slabikách mluvního taktu *f pořátku* jsou 172 Hz / 180 Hz / 167 Hz.

... abi se tam bĕli ňejak přivedli neočesání nebo... todle... nevi-
čištění, to mušeli bejt voli čistí, na to bĕli handlíři... hojdliví.

Obrázek 6 – Data z programu Praat, G1 (úsek c)

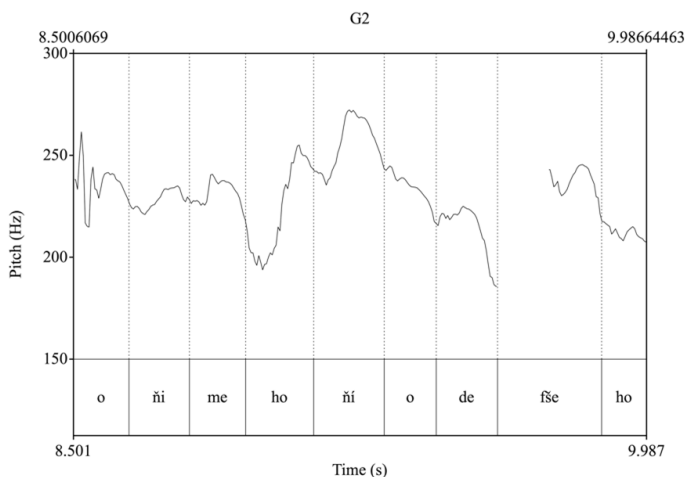
Průměrné hodnoty Fo na jednotlivých slabikách mluvního taktu *hojdliví* jsou 156 Hz / **195 Hz** / 115 Hz.

V promluvě lze sledovat (vedle lexikálních zvláštností) i další nářeční rysy, například stopy po dřívějších měkkých retnicích (viz *troubjil*, *krmjit*).

4.2 PŘÍKLADY G2

Dalším příkladem (G2) je mluvčí-žena stěžující si na svoji situaci, kdy kvůli svému vysokému věku není schopna vykonávat domácí práce tak jako dříve.

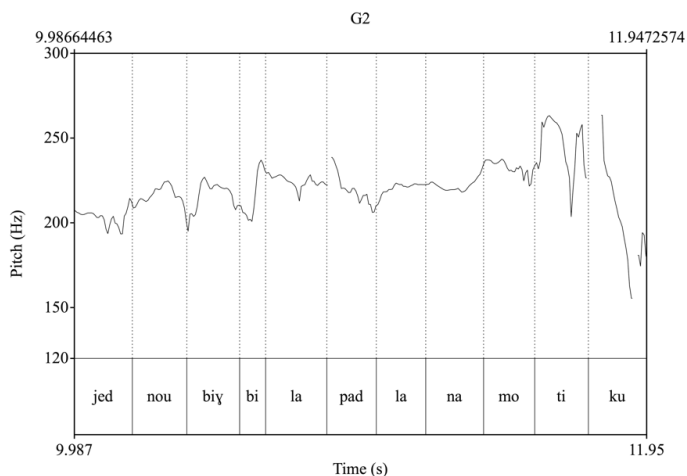
zařim, zařim ještě drobet, no ale f práci už mi to... já padám. já...
nó, já padám. a oni me hoňí **ode fšeho**, ...

Obrázek 7 – Data z programu Praat, G2 (úsek a)

Hodnoty Fo na jednotlivých slabikách mluvního taktu *ode fšeho* jsou 235 Hz / 215 Hz / **237 Hz** / 212 Hz.

... jednou biy bila padla **na motiku**. sem okopávala brambori.
vlítna po hlavje do šnorku. od tí dobi me tam nechcou. né.

Obrázek 8 – Data z programu Praat, G2 (úsek b)

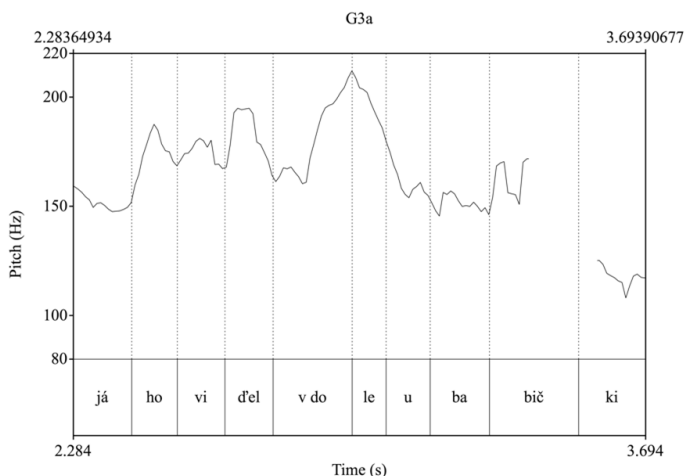
Průměrné hodnoty F_0 na jednotlivých slabikách mluvnického taktu *na motiku* jsou 222 Hz / 232 Hz / **246 Hz** / 202 Hz.

V promluvě je opět možné pozorovat další nářeční rysy, například tvar akuzativu singuláru osobního zájmena *já* jako depalatalizovaná podoba *me* (*oňi me hoňí ode fšeho*).

4.3 PŘÍKLADY G3

První z mluvčích (G3-I) emphaticky poukazuje na to, že viděl osobu, se kterou se dlouho nepotkal. Pronáší to se zřetelnou mírou překvapení.

hele, ale já ho viděl v dole, **u babički**.

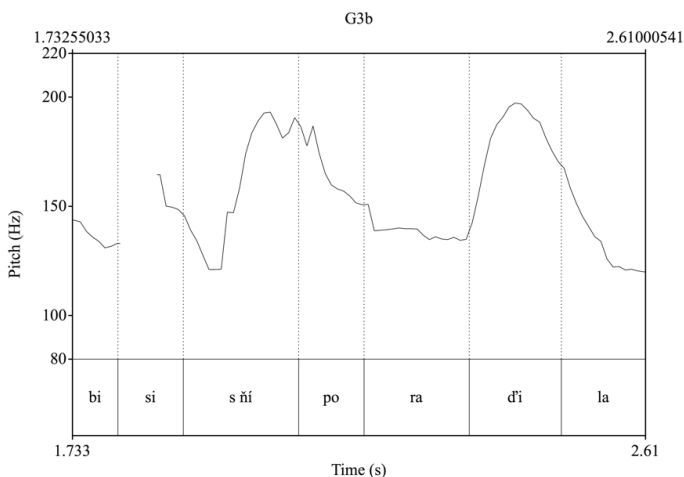

Obrázek 9 – Data z programu Praat, G3 (úsek a)

Průměrné hodnoty Fo na jednotlivých slabikách mluvního taktu *u babički* jsou 161 Hz / 151 Hz / **162 Hz** / 118 Hz.

Jako další příklad výskytu uvádíme výpověď téhož mluvčího (G3-I). Jedná se o emfatickou výpověď, kdy si mluvčí stěžuje na namáhavost péče o nemohoucí matku (o kterou se stará se svou sestrou „Marunou“).

gdibi tam nebili ti schodi, tag Maruna bi si s ní **poradila**, ale...

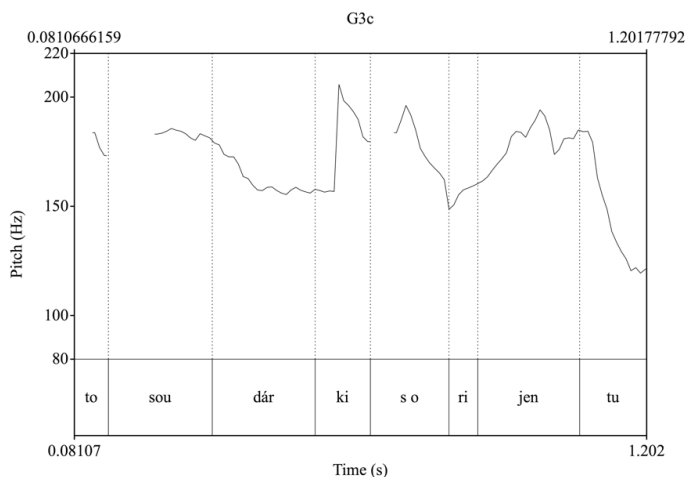

Obrázek 10 – Data z programu Praat, G3 (úsek b)

Průměrné hodnoty Fo na jednotlivých slabikách mluvního taktu *poradila* jsou 166 Hz / 138 Hz / **181 Hz** / 135 Hz.

Následující promluvu pronesl jiný mluvčí této generace (G3-II). Výpověď pronesl pod vlivem emfáze se záměrem ostatní v místnosti pobavit (vytvořil paralelu mezi Marcem Polem a svým synem, který se předchozího dne vrátil z Jordánska a své matce odtud přivezl suvenýr).

to sou dárki **s orijentu**. to je jak ten... Marko Pólo, gdiš priel.

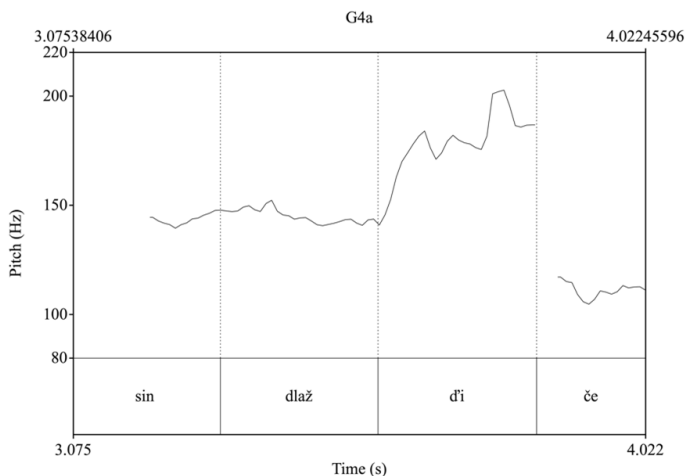
Obrázek 11 – Data z programu Praat, G3 (úsek c)

Průměrné hodnoty Fo na jednotlivých slabikách mluvního taktu *s orijentu* jsou 177 Hz / 156 Hz / **179 Hz** / 146 Hz.

4.4 PŘÍKLADY G4

Mluvčí (G4) v nahrávce vypravoval o svém studiu na vysoké škole, konkrétně o obhajování své diplomové práce. (Vyjádřil nejistotu v ústním projevu.) S humorem aktualizoval frazém „mluvit jako dlaždič“ – jeho otec se živí jako zedník a obkladač.

nerad biy vivolal f případných oponentech dojem, že sem nákej...
sin **dlaždiče**. což čirou náhodou sem.

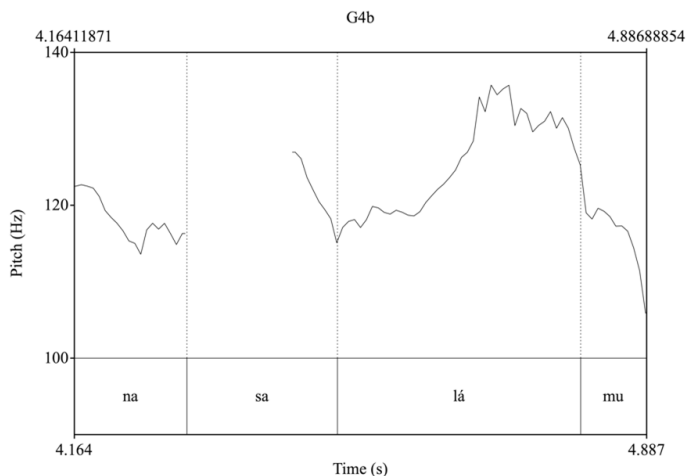

Obrázek 12 – Data z programu Praat, G4 (úsek a)

Průměrné hodnoty Fo na jednotlivých slabikách mluvního taktu *sin dlaždiče* jsou 145 Hz / **179 Hz** / 111 Hz.

V posledním příkladu není rozdíl Fo mezi antepenultimou a penultimou tolik razantní, zato dynamická složka je v tomto případě velice dobře percepčně rozeznatelná. Mluvčí (G4) se vyjadřuje s mírným despektem k nejmenované vzdělávací instituci. Mimoto se mluvčí natříkrát v proudu řeči zastaví, aby se zamyslel nad volbou nejpřiléhavějšího vyjádření. Na tomto slově také tím pádem (kontextově i prozodicky) spočívá větný přízvuk.

né že to mají jak*... né že bi to bəlo jako... ňák... že bə to mňeli
na salámu, ale... je to takví volnější, to u nás, gdiš si něco chtěl,
 ták...

Obrázek 13 – Data z programu Praat, G4 (úsek b)

Průměrné hodnoty FO na jednotlivých slabikách mluvnického taktu *na salámu* jsou 117 Hz / 122 Hz / **126 Hz** / 116 Hz.

ZÁVĚR

Studie je založena na diachronním výzkumu, který byl prováděn na mluvčích doudlebského nářečí napříč čtyřmi generacemi. Z výsledků výzkumu jasně vyplývá, že se jedná o jev stále živý, který ale (stejně jako ostatní nářeční rysy) ubývá na výskytu. Jako nejstabilnější se v doudlebském nářečí sledovaný rys jeví u víceslabičných slov (čtyři a více slabik), kdežto u tříslabičných se u současných mluvčích vyskytuje pouze okrajově. Nejčastěji se sledovaný nářeční rys vyskytuje u promluv, které jsou proneseny pod vlivem emfáze. Materiál, se kterým se pracovalo, je omezený a různorodý. To může mít vliv na přesnost výsledků, jelikož se může měnit například míra spontánnosti promluv, tím pádem i četnost výskytu sledovaného nářečního rysu. Z hlediska metodologického se jedná pouze o výzkumnou son-

du, výsledky této studie tedy nelze vnímat jako plně reprezentativní obraz vývoje sledovaného nářečního rysu.

Zcela na závěr je příhodné zmínit, že tématu jihozápadočeského přízvukování je třeba věnovat se soustavně, a to především sběrem zvukového materiálu. Mluvčích starších generací nadále ubývá, a proto je potřeba kvalitně dokumentovat jejich ústní projev.

Mgr. Karel Jirovec
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
779 00 Olomouc
karel.jirovec01@upol.cz

LITERATURA

- BACHMANNOVÁ, Jarmila. 2017. „Česká nářeční skupina.“ In *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Eds. Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová, [https://www.czechency.org/slovník/ČESKÁ NÁŘEČNÍ SKUPINA](https://www.czechency.org/slovník/ČESKÁ_NÁŘEČNÍ_SKUPINA) (přístup: 5. 10. 2025).
- BOERSMA, Paul a WEENINK, David. 2025. *Praat: doing phonetics by computer. Verze 6.4*. Amsterdam: University of Amsterdam, <https://www.praat.org/>.
- HAVRÁNEK, Bohuslav. 1934. „Nářečí česká.“ In *Československá vlastivěda*. Díl III. Jazyk. Praha: Sfinx, s. 115–116.
- HOLUB, Zbyněk. 2020. „K problematice současného úzu paroxytonického přízvuku v mluvě západních a jižních Čech.“ *Slavia Centralis*, 4(2), s. 5–31.
- HORÁLEK, Karel. 1959. „IV. mezinárodní sjezd slavistů 1958.“ *Slavia* 28, s. 437.
- ROMPORTL, Milan. 1954. „K otázce ustálení západoslovanského přízvuku.“ In *Studie a práce lingvistické I*. Praha: Nakladatelství ČSAV, s. 73–80.
- ŠVESTKOVÁ, Ludmila. 1957. „K otázce přízvuku na předposlední slabice v nářečí na Volyňsku.“ *Slovo a slovesnost* 18(3), s. 164–175.
- VORÁČ, Jaroslav. 1976. *Česká nářečí jihozápadní: studie jazykově zeměpisná (část druhá)*. Praha: Academia.
- VORÁČ, Jaroslav a RACKOVÁ, Marie. 1968. „Práce na Českém jazykovém atlase.“ *Slovo a slovesnost* 29(3). Praha: Academia, s. 312–318.

REALIZACE RÁZU A PROTETICKÝCH HLÁSEK V DIALOZÍCH MLUVČÍCH Z RŮZNÝCH NÁŘEČNÍCH OBLASTÍ

MICHAELA KOPEČKOVÁ

THE REALIZATION OF THE GLOTTAL STOP IN DIALOGUES BY SPEAKERS FROM DIFFERENT REGIONS

The study presents findings from an analysis of dialogues by non-professional speakers, with the aim of identifying contemporary tendencies in the regional Czech pronunciation.

The focus is placed on the production of the glottal stop and prosthetic sounds. The previous research has suggested that speakers from Moravian and Silesian regions exhibit a tendency to omit the glottal stop. A non-standard phonetic feature is the occurrence of prosthesis – the insertion of [v] or [h] preceding vowel-initial words.

The corpus includes speech samples by 58 speakers representing four dialect groups: Bohemian, Central Moravian, Eastern Moravian, and Silesian. The analysis primarily addresses the frequency of glottal stop omission, secondarily investigating the use of prosthesis. The analysis was conducted with respect to the speakers' regional background and gender. Additionally, potential influencing factors – such as level of education, or long-term residence outside the speaker's native region – were considered.

The results demonstrate a higher rate of glottal stop omission among speakers from Moravia/Silesia compared to those from Bohemia. When instances of prosthesis are included, the overall degree of linking is found to increase among Bohemian speakers, which reflects long-term trends in contemporary spoken Czech.

Keywords: Glottal Stop; Prosthesis; Phonetics; Dialect; Spontaneous Dialogues; Regional Speech; Pronunciation

ÚVOD

Během postupného vývoje češtiny (zejména v průběhu 13.–15. století) se od sebe začaly jazykově odlišovat jednotlivé oblasti, a to jak na rovině lexikální a morfologické, tak na rovině zvukové. Na základě již ustálených změn bylo možno klasifikovat větší či menší územní celky z hlediska typických jazykových prvků, které byly v daných regionech v běžné mluvě užívány. Základní členění na nářeční oblasti, interdialekty a dialekty a popisy dialektů lze najít především v tradičních příručkách (např. BARTOŠ 1886; 1895; ŠEMBERA 1864; CHLOUPEK 1971; BĚLIČ 1972 apod.).

Vzhledem k neustálému vývoji jazyka a značnému vlivu médií (ať už klasických, tak i novějších – YouTube, podcasty atd.) je dialektologie stále významnou lingvistickou disciplínou, jež jazykové změny sleduje a snaží se tyto postihnout a klasifikovat mj. ve veřejně přístupných materiálech. Z těch lze jmenovat *Český jazykový atlas*,⁽¹⁾ korpusy mluvené češtiny *Ortofon* a *Oral*,⁽²⁾ *Mapku* (aplikaci pro korpusy mluvené češtiny),⁽³⁾ ale také *Nový encyklopedický slovník češtiny*,⁽⁴⁾ jehož součástí je také odkaz na komplexní mapu českých nářečí i s popisy základních jazykových jevů.⁽⁵⁾

Ačkoliv se současné změny v češtině projevují především na úrovni lexikální (anglicismy, neologismy, jazyk influencerů), vzhledem k migraci rodilých mluvčích napříč územím celé republiky je možné pozorovat aktuální tendence i v rovině zvukové. K typickým zvukovým prvkům, jež od sebe odlišují mluvčí z hlavních nářečních skupin – české, středomoravské, východomoravské a slezské –, patří realizace rázu (v *okně* [f ʔokɲɛ])⁽⁶⁾, protetických hlásek (*orel* [voreɫ], *Olo-*

1 <https://cja.ujc.cas.cz/>.

2 <https://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:ortofon>.

3 <https://www.korpus.cz/mapka/>.

4 <https://www.czechency.org/>.

5 <https://www.czechency.org/files/attachment/nareci/mapa-nareci.png>.

6 K uvedení příkladů v tomto textu využíváme znaky IPA (viz <https://www.internationalphoneticassociation.org/content/full-ipa-chart>).

mouc [ɦolomo:t͡s]) a asimilace znělosti před sonorami a konsonantem v (*k ránu* [g ra:nu], *s vodou* [z vodoũ]). S ohledem na tyto jevy se pak uvádí, že jejich realizace se liší u mluvčích z Čech ve srovnání s mluvčími z Moravy a Slezska (více dále).

Tato studie je zaměřena na sledování současných tendencí v realizaci rázu a protetických hlásek v běžné mluvě respondentů ze zmíněných hlavních nářečních oblastí. Níže jsou tak pozorované prvky stručně představeny.

1 RÁZ A PROTEZE V ČEŠTINĚ

RÁZ

Jak uvádí tradiční i novější příručky a studie (např. PALKOVÁ 1994; PALKOVÁ ET AL. 2004; SKARNITZL, ŠTURM A VOLÍN 2016), ráz je pro své akustické vlastnosti řazen ke konsonantům, ale jeho funkce v češtině je primárně delimitativní. Přirozeně je užíván před vokály na hranici slov, popř. prefixu a základu, tj. *ovoce* [ʔovot͡sɛ], *použít* [poʔuʒi:t].⁽⁷⁾ Kromě jeho plné realizace, jež je patrná i percepčně, přičemž posluchač bez problému vnímá oddělení hranic slov, příp. morfů, je možné zachytit také třepenou či dyšnou fonaci, která je typická pro frikativy.

Vynechání rázu ve většině případů nebrání porozumění, z toho důvodu i pravidla ortoepie jeho užívání v běžné mluvě pouze doporučují, a to zejména v kombinacích slov s neslabičnými prepozicemi – v *Ostravě* [f ʔostravjɛ] (HŮRKOVÁ-NOVOTNÁ 1995, 25–26). Žádoucí je pak jeho pravidelná realizace v profesionálních projevech, jelikož jak naznačují současné studie (zejména ty založené na poslechových testech), ráz má významný podíl na vnímání kvality řeči a při jeho absenci je posluchači projev hodnocen jako nestandardní, až nedbalý (srov. ŠTĚPÁNOVÁ 2019; KOPEČKOVÁ 2022a). Preciznější artikulace a snaha o standardní projev má na pravidelné užívání rázu evidentní

7 V nestandardní řeči lze pozorovat také realizaci rázu ve formě epentetického šva [ə] před konsonanty (SKARNITZL A MACHAČ 2012, 5–6). Současné studie také naznačují, že nejčastěji je ráz vynecháván v pozici prefix + základ slova (KOPEČKOVÁ 2024).

vliv, míra vázání slov je v případě profesionálů jen přibližně 10 % (KOPEČKOVÁ 2022b, 94).

Častěji je ráz užíván v řeči mluvčích z Čech, naopak v mluvě obyvatel Moravy a Slezska dochází k jeho pravidelnému vynechávání a následnému vázání slov (morfů), např. *na obědě* [na objeɟe] (KRČMOVÁ 2017). Tuto tendenci tak očekáváme i v projevech participantů naší sondy.

1.2 PROTEZE

Protezi rozumíme vkládání konsonantu před vokál v iniciální pozici (příp. mediální po prefixu; KRČMOVÁ, VEČERKA, ŠLOSAR A KLOFEROVÁ 2017). Během historického vývoje se již ve staré češtině objevovalo pravidelně protetické *j-* před vokálem *i*, které je v současné době již ustálené, např. *jiný, jíti*.

V současném jazyce lze k protetickým konsonantům řadit *v-*, jež se vyskytuje převážně v běžné mluvě na území Čech – *oběd* [vobjeɟ], *poobědvat* [povobjeɟvat], dále pak ve středomoravských dialektech *h-*, např. *Olomouc* [ɦolomo:tɕ], a českých, českomoravských, ojediněle i slezských dialektech *j-*, tj. *akorát* [jakora:t]. Funkci proteze plní také ráz (viz výše). S výjimkou rázu a ustáleného protetického *j-* jsou výše zmíněné konsonanty považovány za nestandardní. K nejfrekvencovanějším patří protetické *v-*, jež je možno zachytit nejen v běžné komunikaci, ale také v médiích (filmy, seriály, talkshow, podcasty atp.).⁽⁸⁾ Vliv médií se může projevit v řeči našich respondentů ze všech nářečních skupin.

2 METODA

Do studie bylo zařazeno celkem 58 rodilých mluvčích (19 mužů a 39 žen ve věku 29–60 let) z různých regionů, přičemž zde reflektujeme pouze čtyři hlavní nářeční oblasti – českou (14), středomo-

8 Mluvčími z některých oblastí Moravy (především východní části) a Slezska může být protetické *v-* vnímáno jako příznakový jev.

ravskou (18), východomoravskou (9), slezskou (17).⁽⁹⁾ Participantů se účastnili dialogů, vždy v počtu dvou až tří osob.⁽¹⁰⁾ Dialogy byly nahrávány ve většině případů samotnými respondenty v jejich přirozeném prostředí (domácnost, hospoda, vysokoškolská kolej, práce apod.), aby byla pokud možno co nejvíce zajištěna spontaneita mluvního projevu.⁽¹¹⁾ Všechny nahrávky byly pořízeny (většinou s využitím mobilního telefonu, popř. diktafonu) v období září 2023 – červen 2024, jejich kvalita byla pro účely výzkumu dostačující.

Délka dialogu se s ohledem na počet mluvčích pohybovala v rozmezí 10–15 minut. Jeden respondent tak hovořil asi pět minut. Délku projevu shledáváme jako dostatečnou ke sledování dílčích segmentálních prvků, tj. rázu a proteze. Samotné promluvy jednotlivých účastníků trvaly v rozmezí od několika sekund až po přibližně minutu, bylo tak možno pozorovat jak kratší, tak delší promluvové úseky.

2.1 ZPRACOVÁNÍ DAT

Jak bylo již řečeno výše, v dialogích jsme se zaměřili na realizaci rázu před vokály na začátku slov, popř. slovního základu po prefixu, a protetických hlásek [v] a [ɦ] před slovy, resp. slovními základy, začínajícími na vokál *o-*. Primárně jsme, mj. s ohledem na dlouhodobý výzkum,⁽¹²⁾ klasifikovali četnost nerealizovaného rázu, sekundárně jsme zohlednili také míru realizace proteze. Ani jednu ze sledovaných složek zde nehodnotíme jako chybu v projevu, byť proteze patří k nestandardním jevům v češtině. Zajímají nás současné tendence v promluvě respondentů (viz výše).

9 Čísla v závorkách označují počet participantů v rámci nářeční skupiny.

10 Participanty výzkumu byli téměř vždy všichni účastníci dialogu (viz pozn. č. 11). Všichni byli také předem seznámeni s účely výzkumu a s nahráváním písemně souhlasili.

11 V některých případech byla kvůli nahrávání přítomna třetí, resp. čtvrtá osoba, ta však do dialogu nezasahovala, pokud ano, nebyla tato zařazena do analýzy.

12 Dlouhodobě se věnujeme realizaci rázu v češtině u rodilých profesionálních/neprofesionálních mluvčích a nerodilých mluvčích (např. KOPEČKOVÁ 2022a; 2022b; 2023b; 2024; KUČERA 2023; LIEBICHOVÁ 2023; BERINGEROVÁ 2024; HLAVÁČOVÁ 2024).

V rámci asi pětiminutového projevu jednoho mluvčího jsme vždy sledovali přibližně 100 situací, v nichž lze očekávat užití rázu či proteze. Zahrnuta byla také slova začínající vokálem na začátku promluvy, v nichž zpravidla Češi ráz zcela přirozeně realizují, v naší sondě však docházelo k případům, kdy byla patrná výslovnost bez rázu. Následně jsme vypočítali míru vázání slov / slovních kombinací, tj. ne-realizace rázu. Sekundárně jsme k míře vázání slov/kombinací bez rázu připočítali počet realizovaných protezí, kterou jsme zjišťovali obdobným způsobem. Veškeré zjištěné hodnoty uvádíme v procentech (%). Analýza byla provedena primárně percepčně, v případě potřeby jsme data ověřovali s využitím softwaru Praat.⁽¹³⁾

V souvislosti s realizací rázu jsme také sledovali pozice, v nichž byl nejčastěji vynecháván, konkrétně byly pozorovány tyto:

- lexikální slovo (VV)⁽¹⁴⁾ → *myje okna* [mije ʔokna]
- lexikální slovo (KV) → *dělat úkol* [ɟɛlat ʔu:kol]
- slabičná prepozice (zavřená) → *nad okem* [nat ʔokɛm]
- slabičná prepozice (otevřená) → *na Olomoucku* [na ʔolomoʊtsku]
- neslabičná prepozice → *z auta* [s ʔaʊta]
- prefix a kompozitum → *využít* [viʔuʒi:t]; *maloobchod* [maloʔopxot]
- konjunkce → *...jdi teď, abys...* [jɟi teʔ ʔabɪs]
- abreviace → *ODS* [ʔo de ʔɛs]

Kromě zjištěných dat s ohledem na všechny participanty jsme výsledné hodnoty komparovali na základě čtyř zvolených atributů: regionální původ, pohlaví, vzdělání a profese mluvčích. Regionální původ respondentů je pro nás zásadním, jelikož hlavním cílem je popsat současné tendence realizace rázu a proteze v běžné mluvě. Na základě teoretických východisek očekáváme, že ve výslovnosti participantů z Čech – ve srovnání s účastníky z oblastí Moravy a Slezska – detekujeme častější užití rázu i proteze.

13 Pokud byl ráz alespoň částečně percepčně patrný, byl vyhodnocen jako realizovaný.

14 V = vokál, K = konsonant.

Druhý atribut, tj. pohlaví, byl zvolen z toho důvodu, že poslední studie zaměřené na profesionální mluvčí naznačují, že muži mají tendenci k vázání slov častěji než ženy (např. KOPEČKOVÁ 2022b; 2023a).⁽¹⁵⁾ V naší sondě tak zjišťujeme, zda se tento rozdíl projeví i ve spontánních projevech.

V případě profese mluvčích je pak možné očekávat, že participanti, jejichž pracovní náplň alespoň částečně souvisí s kultivovaným projevem (učitelé, manažeři jednající s klienty apod.), budou tendovat k preciznější artikulaci i v běžné řeči. U těchto účastníků tak lze předpokládat nižší míru vázání i užití proteze.

3 VÝSLEDKY

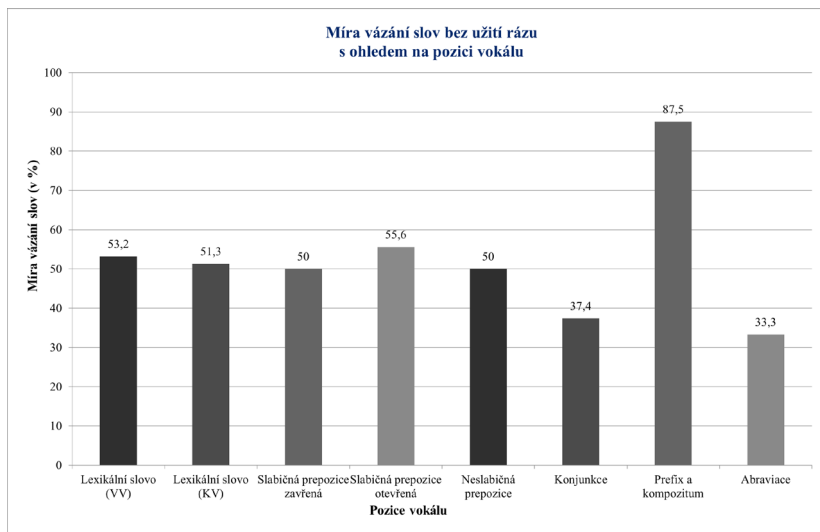
Při zohlednění všech účastníků výzkumu dosahuje průměrná míra vázání slov 45,3 %. Mluvčí tak téměř v polovině případů ráz neužívají. Tato hodnota je o více než 30 % vyšší, než jakou pozorujeme v projevech profesionálů (KOPEČKOVÁ 2022b; 2024), což dokládá již dříve zmíněný fakt, že při snaze o kultivovaný projev je přirozeně ráz užíván, naopak v běžné mluvě respondenti tendují k častějšímu vázání. Při zohlednění realizace proteze pak výsledná hodnota mírně stoupne, a to na 48,3 %, což je rozdíl zanedbatelný.

Pozorovat lze signifikantní odlišnosti mezi jednotlivými účastníky. Nejnižší míru vázání a užití proteze vykazovala žena z území Čech (14,8 %), naopak nejvyšší hodnota byla zjištěna v projevu muže z Olomoucka (73,3 %). S výjimkou zmíněných krajních hodnot se většina respondentů pohybovala v rozmezí 25–60 %.

Z grafu 1 je zjevné, že nejčastěji je ráz v běžné řeči vynecháván v pozici prefix + základ slova a v kompozitech. K vázání docházelo v téměř 90 % případů. Naopak nejnižší hodnoty byly detekovány u abreviací (33 %), což je možné očekávat, jelikož u těch dochází

15 Tato tendence se, byť s menším rozdílem, projevila také ve statistické sondě J. Volína (VOLÍN 2012).

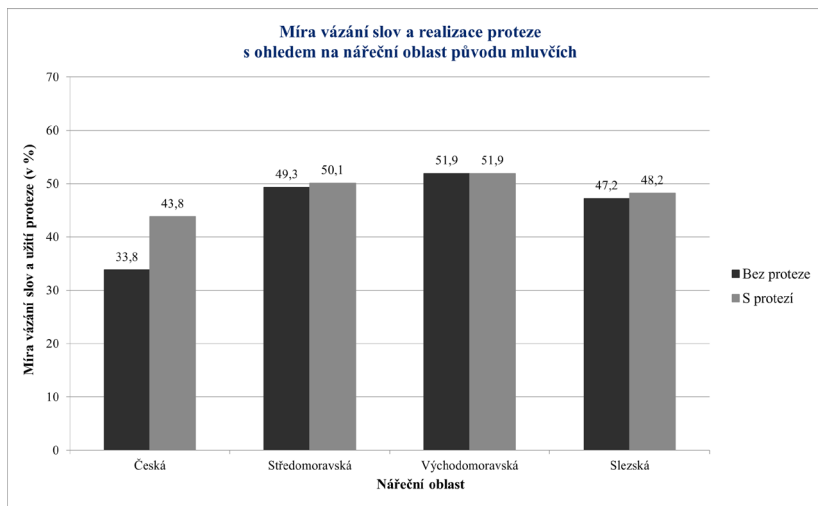
k „hláskování“ a předraz bývá přirozeně užíván, a konjunkcí *ale*, *aby*, *ani* (37,4 %). V ostatních sledovaných pozicích docházelo k vázání slov přibližně v 50 % případů.

Graf 1 – Míra vázání slov při neuzítí rázu před vokály s ohledem na pozici vokálu.

Z grafu 2 (viz níže) je patrné, že regionální původ respondentů má vliv na realizaci rázu, resp. na jeho vynechávání, a potvrzuje dosavadní teoretická východiska. Zatímco mluvčí z oblasti Čech neuzívají ráz v asi 34 % případů, u respondentů z oblastí Moravy a Slezska dochází k vázání přibližně z 50 %. S ohledem na jednotlivé nářeční skupiny jsou pak rozdíly marginální. Nejnižší směrodatnou odchylku (6,8 %) lze pozorovat u mluvčích z východomoravské nářeční oblasti, naopak nejvyšší (14,3 %) ve skupině respondentů středomoravské nářeční oblasti. Je zde třeba podotknout, že právě v poslední zmíněné skupině bylo častěji zjevné, že jsou mluvčí trochu nervózní a nehovoří během celého dialogu spontánně, naopak účastníci z východomoravské nářeční oblasti hovořili spontánně všichni. Právě míra spontaneity projevu mohla mít na výsledné hodnoty vliv.

Regionální odlišnosti se projeví i v kombinacích slov s neslabičnou prepozicí, pokud byl ráz vynechán. Zatímco participant z oblastí Moravy a Slezska zachovávali výhradně znělou podobu konsonantů, např. v *autě* [v aũce], s *oběma* [z objɛma], v projevu mluvčích z Čech se pravidelně objevovala výslovnost neznělá (tj. desonorizovaná) – v *Opatovicích* [f opatovitši:x].

Graf 2 – Míra vázání slov a realizace proteze před vokály s ohledem na nářeční oblast původu mluvčích.

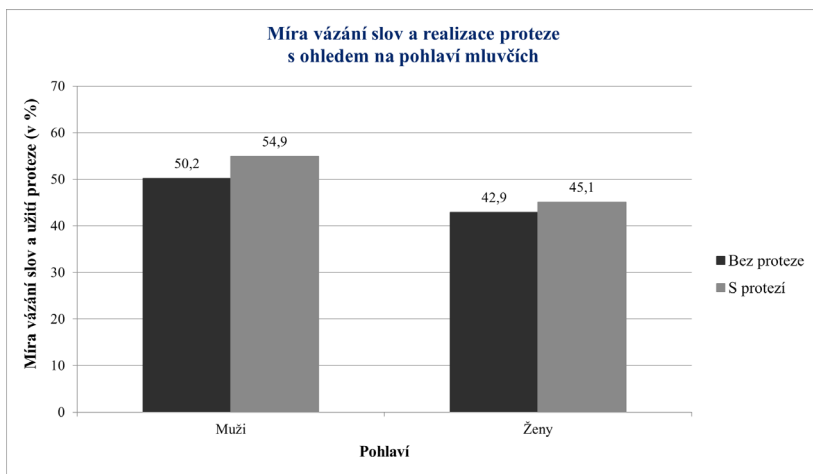
Při započítání míry realizované proteze se výsledné hodnoty v případě respondentů z Moravy a Slezska téměř neliší, ve skupině z východomoravské nářeční oblasti nebyla protetická hláska detekována ani jednou. Z celkem pěti mluvčích, u nichž se v projevu vyskytla proteze minimálně 5krát, pobývaly dvě osoby v průběhu života v Čechách (Jindřichův Hradec, Litomyšl), jedna pak žije dlouhodobě v Jihlavě, tj. v českomoravské nářeční oblasti. Vliv pobytu v těchto oblastech na trochu vyšší míru realizace proteze je tak evidentní.

Na rozdíl od zmíněných respondentů se v případě mluvčích z Čech hodnota zvýšila o 10 %, což bylo vzhledem k charakteru českého in-

terdialektu očekávané, např. *na oběd* [na vobjet], *on ale neví* [von ʔale nevi:]. Ani v tomto případě se však nejedná o významný nárůst, jenž mohl být, podobně jako v případě rázu, ovlivněn mj. snahou některých mluvčích o preciznější mluvní projev.

Výsledná klasifikace při komparaci mluvčích na základě atributu pohlaví (graf 3) vykazuje jen malé rozdíly v projevech mužů a žen, a to jak při sledování vázání slov bez rázu (asi 7 %), tak při zahrnutí míry užití proteze (necelých 10 %) – v obou případech byly detekovány nižší hodnoty u žen. Nebyla tedy potvrzena tendence zjištěná u profesionálních mluvčích, v jejichž případě muži vynechávají ráz až dvakrát častěji než ženy (KOPEČKOVÁ 2022b, 97).

Výsledky této sondy však mohou být částečně ovlivněny nerovnoměrným zastoupením obou pohlaví, jelikož dvě třetiny zkoumaného souboru zastupují právě ženy.

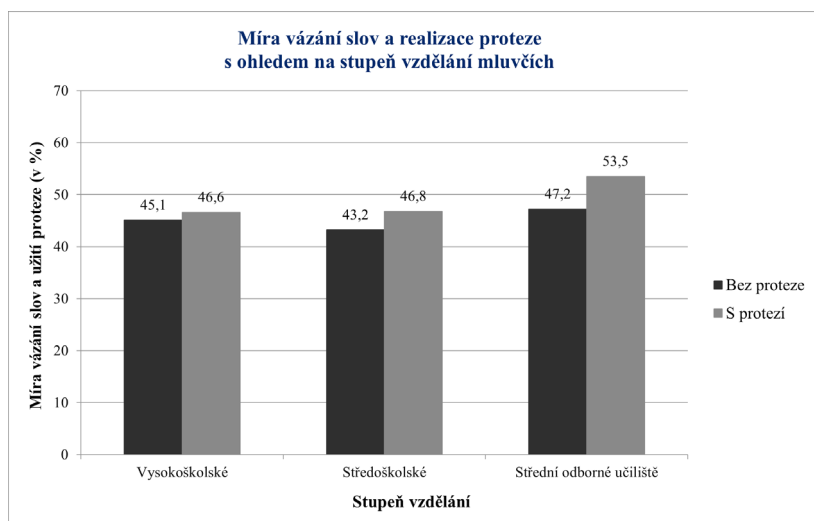
Graf 3 – Míra vázání slov a realizace proteze před vokály s ohledem na pohlaví mluvčích.

S ohledem na vzdělání a profesi (graf 4 a 5) je možné konstatovat, že v běžné mluvě tyto atributy nemají významný vliv na vázání slov,

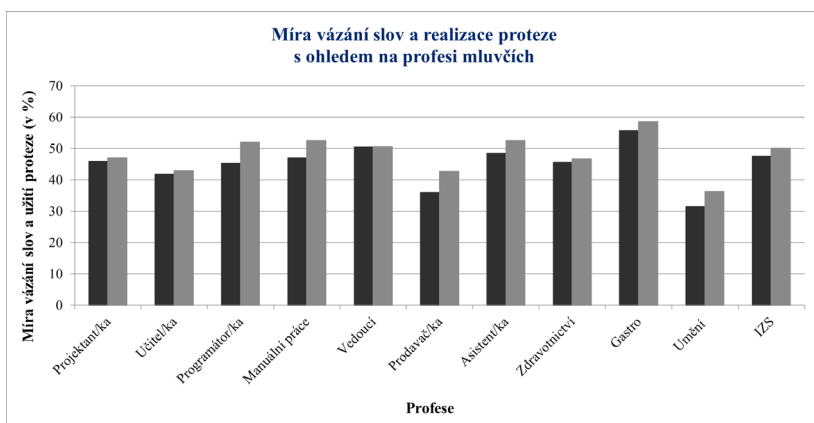
resp. kombinací prepozice + slovo. Mluvčí s vysokoškolským, středoškolským a středním odborným vzděláním vykazují podobné hodnoty pohybující se kolem 45 %, tj. v souladu s průměrnou hodnotou pro všechny respondenty.

Při komparaci účastníků na základě konkrétní profese se podprůměrné hodnoty vyskytují u mluvčích s profesí prodavač/prodavačka a u umělců. V případě umění byl tento výsledek očekáván, jelikož se konkrétně jednalo o zpěvačky, tj. participantky, jež se projevem živí. Výrazněji nadprůměrné hodnoty (56 %) pak byly zjištěny u respondentů pracujících v gastronomii.

Podobné tendence lze pozorovat při zahrnutí proteze do klasifikace výskytu vázání, o něco větší rozdíl (byť v jednotkách procent) je možné sledovat u mluvčích s nejnižším vzděláním v rámci sledovaného souboru, tj. u absolventů středních odborných škol, s ohledem na konkrétní profesi pak vykazují rozdíly (mezi mírou vázání při zohlednění rázu a mírou vázání při zahrnutí proteze) respondenti pracující v oblasti programátorství, manuální práce, prodavačky, méně umělci.

Graf 4 – Míra vázání slov a realizace proteze před vokály s ohledem na stupeň vzdělání mluvčích.

Graf 5 – Míra vázání slov a realizace proteze před vokály s ohledem na profesi mluvčích. Černé sloupce zobrazují míru vázání slov bez užití rázu, šedé sloupce míru vázání slov bez užití rázu a při realizaci proteze.

Vliv regionálního původu mluvčích na klasifikaci posledních dvou atributů (tj. vzdělání a profese) lze vyloučit, jelikož všechny dílčí skupiny byly zastoupeny účastníky z různých nářečních oblastí, např. profese programátora/programátorky (rozdíl při zahrnutí proteze 7 %) vykonávají dva mluvčí z české nářeční skupiny, dva ze středomoravské a jeden ze slezské.

Na tomto místě však považujeme za vhodné připomenout, že zatímco atribut vzdělání byl početně poměrně rovnoměrně zastoupen, u profesí se s výjimkou administrativy, učitelství, manuálních prací a zdravotnictví jednalo spíše o jednotky mluvčích (tři účastníci a více). Výsledné hodnoty tak mohou poskytnout primárně podněty k dalšímu sledování.

ZÁVĚR

Výsledná data naší sondy naznačují, že dlouhodobé regionální tendence s ohledem na realizaci rázu a proteze přetrvávají i v současné běžně mluvené češtině a podporují tak dosavadní teoretická výcho-

diska. Jak jsme očekávali, mluvčí z oblastí Moravy a Slezska tendují k častějšímu vázání slov a kombinací slov s prepozicí (asi v 50 % případů), respondenti v oblasti Čech naopak přibližně z 65 % situací ráz realizují. Zjištěna byla také odlišná výslovnost spojení s neslabičnou prepozicí, přičemž v moravských a slezských dialektech je pravidelně zachována výslovnost znělá – z *obchodu* [z *opxodu*], v Čechách neznělá [s *opxodu*].

Při zahrnutí proteze do klasifikace míry vázání se výsledná hodnota liší zejména u participantů z Čech, a to o 10 %, v případě mluvčích z moravských a slezských nářečních oblastí se dle klasifikace proteze téměř nevyskytuje. V projevech všech respondentů jsme detekovali pouze protetický konsonant *v-*, očekávané protetické *h-* ve středomoravské nářeční skupině se nevyskytlo ani jednou.

Naopak nebyl potvrzen předpoklad na základě zkoumání profesionálních mluvčích o častějším užívání rázu v projevu žen. Výsledné hodnoty se lišily pouze o 8 % ve prospěch žen (podobně při realizaci proteze), proto lze vliv pohlaví na realizaci rázu ve spontánní mluvě považovat za marginální.

Podobně je možné klasifikovat vliv vzdělání a profese, přičemž na ráz nemají tyto atributy pravděpodobně vliv vůbec, v případě proteze byla zjištěna vyšší míra realizace u participantů s nejnižším vzděláním v rámci naší sondy (střední odborná škola). Mohli bychom se tak domnívat, že s vyšším vzděláním mírně klesá pravidelné užívání proteze i v běžné řeči. Potvrzení takového předpokladu však vyžaduje zkoumání většího souboru respondentů.

V závěru je nutné zmínit možné faktory mající na výsledná data vliv. Na základě vlastní percepce bylo zjevné, že ne všichni respondenti hovořili v průběhu celého dialogu zcela spontánně. V začátcích byla patrná nervozita, v některých případech i pomalejší tempo řeči, dále také snaha o „lepší“ výslovnost. Všechny tyto faktory mohly ovlivnit především realizaci rázu, jelikož pomalejší mluvní tempo i preciznější řeč má pozitivní vliv na častější užití rázu – tuto tendenci dokládají především sondy zaměřující se na profesionální

mluvčí. Zcela uvolněný projev bylo možno sledovat bez výjimek pouze v dialozích participantů z východomoravské nářeční skupiny, ten se mj. projevil i v lexiku, jež je pro danou oblast typické.

V budoucnu je plánováno rozšíření zkoumaného vzorku k potvrzení zjištěných tendencí a zkoumání dalších regionálních prvků, konkrétně asimilace znělosti před sonorami a konsonantem *v*, v případech respondentů ze Slezska pak progresivní asimilace konsonantu *v* ve spojeních *kv*, *tv*, *sv* a podobně.

Mgr. Michaela Kopečková, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 512/10
771 80 Olomouc
michaela.kopeckova@upol.cz

Zpracování studie bylo umožněno díky finanční podpoře
Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci
v letech 2022–2024 z Fondu pro podporu vědecké činnosti
(FPVC2022/09).

LITERATURA

- BARTOŠ, František. 1886. *Dialektologie moravská 1*. Brno: Matice moravská.
- BARTOŠ, František. 1895. *Dialektologie moravská 2*. Brno: Matice moravská.
- BERINGEROVÁ, Klára. 2024. *Realizace rázu a asimilace znělosti u neprofesionálních mluvčích z vybraných nářečních oblastí*. Nepublikovaná bakalářská diplomová práce. FF UP v Olomouci.
- BĚLIČ, Jaromír. 1972. *Nástin české dialektologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Český jazykový atlas. 2012–2014 Dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. <https://cja.ujc.cas.cz/> (přístup 26. 9. 2025).
- Český národní korpus. *Mapka: Aplikace pro korpusy mluvené češtiny*. <https://www.korpus.cz/mapka/> (přístup 26. 9. 2025).
- HLAVÁČOVÁ, Nicole. 2024. *Analýza řeči neprofesionálních mluvčích z východomoravské nářeční oblasti se zaměřením na zvukovou rovinu jazyka*. Nepublikovaná bakalářská diplomová práce. Olomouc: FF UP v Olomouci.
- HŮRKOVÁ-NOVOTNÁ, Jiřina. 1995. *Česká výslovnostní norma*. Praha: Scientia.
- CHLOUPEK, Jan. 1971. *Aspekty dialektu*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, <https://digilib.phil.muni.cz/cs/handle/11222.digilib/103543> (přístup 26. 9. 2025).
- International Phonetic Association. *Full IPA Chart*, <https://www.international-phoneticassociation.org/content/full-ipa-chart> (přístup 26. 9. 2025).
- KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek a PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovní češtiny*, <https://www.czechency.org/> (přístup 26. 9. 2025).
- KOPEČKOVÁ, Michaela. 2022a. *Mluvní vzory v hlavním televizním zpravodajství (Analýza zvukové roviny v projevu vybraných moderátorů)*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci.
- KOPEČKOVÁ, Michaela. 2022b. „Deletion of glottal stop by professional speakers.“ *Bohemica Olomucensia* 14(2), s. 90–107.
- KOPEČKOVÁ, Michaela. 2023a. „Use of glottal stop and voicing assimilation in Czech regional TV news.“ *Conference paper. 18th Annual Meeting of the Slavic Linguistics Society*, Bratislava (25. 8. 2023).
- KOPEČKOVÁ, Michaela. 2023b. „The Realization of the Glottal Stop in Utterances Read by Students of Czech as a Second Language.“ *Bohemica Olomucensia* 15(2), s. 58–91.

- KOPEČKOVÁ, Michaela. 2024. „Use of Glottal Stop in the Czech Language by Professional vs. Non-professional Native Speakers in Comparison Non-native Speakers.“ *Conference paper. 45th International Colloquium of Functional Linguistics*, Olomouc (5. 10. 2024).
- KRČMOVÁ, Marie. 2017. „RÁZ“. In *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Eds. Petr Karlík, Marek Nekula a Jana Pleskalová, <https://www.czechency.org/slovník/RÁZ> (přístup 26. 9. 2025).
- KRČMOVÁ, Marie, VEČERKA, Radoslav, ŠLOSAR, Dušan a KLOFEROVÁ, Stanislava. 2017. „PROTEZE“. In *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Eds. Petr Karlík, Marek Nekula a Jana Pleskalová, <https://www.czechency.org/slovník/PROTEZE> (přístup 26. 9. 2025).
- KUČERA, Jakub. 2023. *Analýza mluvního projevu současných českých politiků*. Nepublikovaná bakalářská diplomová práce. Olomouc: FF UP v Olomouci.
- LIEBICHOVÁ, Tereza. 2023. *Analýza regionálních změn v mluvním projevu dětí s ohledem na jevy zvukové roviny*. Nepublikovaná bakalářská diplomová práce. Olomouc: FF UP v Olomouci.
- PALKOVÁ, Zdena et al. 2004. „Stabilizace některých termínů pro fonetický popis češtiny v závislosti na nových výsledcích výzkumu.“ In *Sborník z Konference česko-slovenské pobočky ISPhS*. Ed. Tomáš Duběda. Praha: FF UK, s. 65–74.
- PALKOVÁ, Zdena. 1994. *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha: Karolinum.
- SKARNITZL, Radek, ŠTURM, Pavel a VOLÍN, Jan. 2016. *Zvuková báze řečové komunikace: fonetický a fonologický popis řeči*. Praha: Karolinum.
- SKARNITZL, Radek a MACHAČ, Pavel. 2012. „Míra rušivosti parazitních zvuků v řeči mediálních mluvčích.“ *Naše řeč* 95(1), s. 3–14.
- ŠEMBERA, Alois Vojtěch. 1864. *Základové dialektologie československé*. Vídeň, <https://ndk.cz/view/uuid:645e3670=-9e4c11-dc-09bfo00-606d5fd6c?page-uuid:b3b9fao9-eb62-4505-8097-cdb51316fb5f>.
- ŠTĚPÁNOVÁ, Veronika. 2019. *Vývoj kodifikace české výslovnosti*. Praha: Academia.
- VOLÍN, Jan. 2012. „Jak se v Čechách ‚rázuje‘?“ *Naše řeč* 95(1), s. 51–54.
- Wiki Český národní korpus. Korpus neformální mluvené češtiny s víceúrovňovým přepisem: Ortofon, <https://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:ortofon> (přístup 26. 9. 2025).

MLUVENÝ PROJEV MEZI TECHNIKOU A KULTUROU ANEB OD POSTURY K ORTOEPII

JANA VLČKOVÁ-MEJVALDOVÁ

SPOKEN EXPRESSION BETWEEN TECHNIQUE AND CULTURE: FROM POSTURE TO ORTHOEPIY

This article examines the link between the voice technique and the speech culture in public and professional communication. While the spoken communication training is more common, systematic voice education remains mainly in artistic schools. The text connects speech culture, focusing on standard pronunciation, articulation, phrasing, and tempo, with voice training, developing breath support, posture, and resonance. It argues that the effective speech requires awareness of physiological processes underlying voice production: posture shapes breathing, breathing influences resonance, and both affect tempo, intelligibility, and listener perception. The mastery of the vocal technique supports communication goals, enhances credibility and reduces vocal strain, essential especially for teachers and other frequent speakers. However, the voice training outside artistic contexts faces barriers, including low instructor expertise, delayed introduction in schooling and discomfort with physical exercises. The article concludes that integration of the voice technique into speech culture education strengthens communicative effectiveness, vocal health, and the speaker's professional image.

Keywords: articulation; breathing; communication; physical posture; psychology; speech culture; voice training

1 SOUČASNÁ SITUACE

Nelze naprosto tvrdit, že by mluvenému projevu a jeho kultivaci nebyla v současnosti věnována pozornost. V různých prostředích a sociálních a komunikačních kontextech probíhají různě systematická, různě souvislá a různě strukturovaná školení, jejichž cílem je mluv-

čí schopný řečového projevu, který by vyhověl více či méně kanonizovaným nárokům určitého typu komunikační situace a který by v ideálním případě byl schopný diverzifikovat jazykové prostředky v závislosti na komunikační situaci a komunikačním cíli. Tato kompetence je požadována u profesionálních mluvčích v různých oblastech, nicméně intuitivní potřebu školení v oblasti řečové komunikace pociťují i takoví uživatelé jazyka, kteří dostávají řečové příležitosti v oficiálních veřejných komunikačních situacích jen nahodile a zřídka, avšak péči o řečový projev vnímají jako součást seberozvoje.

Ve svém příspěvku spojuji dva proudy vzdělávání v oblasti hlasové a řečové produkce: jeden stojí na tom, pro co se vžilo zjednodušené, avšak nepřesné označení rétorika, ale co je vlastně *kultura řeči*, *kultura mluvení*, nesoucí příznak profesionální a veřejné komunikace (HOFFMANNOVÁ ET AL. 2016); druhý proud kultivuje hlas jako nástroj a bývá označován jako *hlasová výchova*.

V rámci celého textu беру v úvahu promluvy v takových komunikačních situacích, v nichž lze předpokládat určité nároky na vyšší mluvní styl, tedy v situacích veřejných, formálních, oficiálních, kde je primárním dorozumívacím prostředkem spisovná čeština.

2 PROUDY VZDĚLÁVÁNÍ

2.1 KULTURA ŘEČI

Kulturou řeči zde rozumím to, čím se obvykle zabýváme ve vzdělávacím prostředí různého stupně a formy – u profesionálních mluvčích, ať už to jsou mluvčí mediální, učitelé, či mluvčí vystupující na fórech s jakýmkoli stupněm veřejnosti a samozřejmě studenti zejména bohemistických oborů. Na fakultách připravujících učitele českého jazyka je výuka kultury řeči v různých formách součástí povinné studijní trajektorie (VLČKOVÁ-MEJVALDOVÁ 2022). V rámci výuky tohoto předmětu nebo jiných forem vedení k řečové kultivovanosti bývá středem zájmu spisovnost (na rovině zvukové ortoepie, v rámcijším pojetí artikulační přesnost bez ohledu na status spisovnos-

ti), výskyt hezitačních zvuků a parazitních slov, tempo a intonační průběh (ukončování deklarativních výpovědí kadencí, frázování, intonační rozdíl mezi otázkami zjišťovacími a doplňovacími). Motivace pozornosti k těmto jevům je jednak lingvistická, jednak komunikační: cílem je komunikaci kultivovat, ale také usnadnit, což znamená jednat – zde řečově jednat – tak, aby sdělení bylo vnímáno, jak bylo myšleno, tedy aby nedošlo k dezinterpretaci. Nedílnou součástí komunikačního procesu je vnímání mimojazykových informací, které jsou vehikulovány nonverbálními prostředky, ať už jde o komplex signálů, souhrnně nazývaných „řeč těla“ (ALLHOFF A ALLHOFF 2008), nebo o zvukové vlastnosti segmentální i suprasegmentální roviny, které jsou v mluveném projevu nevyhnutelně přítomny. Jedna ze složek kultivace mluveného projevu spočívá v tom, že si mluvčí uvědomuje své nonverbální chování a v další fázi jej začíná ovládat.

2.2 HLASOVÁ VÝCHOVA

Hlasová výchova je naopak pěstována v podstatě výhradně na školách uměleckých směrů, tedy v zařízeních připravujících herce a zpěváky. Původní motivace je zřejmá – v jejich případě jsou nesrovnatelně větší nároky na zvládnutí mnohdy akusticky nepříznivého prostoru divadel i v extrémních intonačních a dynamických hlasových polohách. Nároky na učitele jsou odlišné: například učitelé tělesné výchovy nebo učitelé v preprimárním vzdělávání hovoří v hlučném prostředí; funkční (z hlediska recipienta) a hygienická (z hlediska mluvčího) komunikace je podmíněna zvládnutím hlasové techniky. Mluvčí (nejen) mediální mívají k dispozici zesilovací prostředky.

Současná dominující tendence v hlasové výchově stojí na práci s dechem, jeho zvědomění a využití rozsáhlých a různorodých svalových skupin pro dechovou aktivizaci (KUČERA 2011; OBEŠLOVÁ ET AL. 2011; VÁLKOVÁ 2017; VYSKOČILOVÁ 2017). Nicméně dosud přetrvávají směry, založené na nastavení artikulačních pohybů a rezonančních prostor pomocí artikulačních cvičení a celotělových pohybů. Tato koncepce prohlašuje uvažování o něčem tak přirozeném,

podvědomém a automatickém, jako je dech, za zbytečné až kontra-produktivní (HAVELKOVÁ IN VYSKOČILOVÁ ET AL. 1981). Například propojení dechu s řečovým rytmem je zde navozováno pomocí skákání přes švihadlo. Vliv fyzického postoje na produkci hlasu je tak silný, že vadné držení těla je pokládáno za jednu z nejčastějších příčin nezpěvnosti u dětí (TICHÁ 2014).

Je zřejmé, že obě složky – hlasová výchova i kultura řeči – se podílejí na kultuře komunikace, počítají s percepcí posluchače a přispívají, jsou-li zvládnuté, k úspěšnému komunikačnímu procesu. V následující pasáži se budu věnovat mechanismům a vzájemnému vlivu těchto složek, zejména tomu, jak prvky techniky řeči neboli hlasové výchovy podmiňují nebo alespoň ovlivňují jednotlivé aspekty kultury řeči.

3 OD KULTURY K TECHNICE

Jaká je tedy konkrétní souvislost a propojení jednotlivých položek hlasové výchovy a kultury řeči? Východiskem v následující části budou jevy, které bývají standardním předmětem zájmu ve výcviku kultivované komunikace. Směrem od nich budu pokračovat k tomu, jakou oporu potřebují v hlasové technice.

V rámci lingvistického přístupu k péči o kulturu mluveného projevu bývá zdůrazňována potřeba ortoepické výslovnosti, logického frázování a adekvátního tempa a rytmu. Stabilní kvalita těchto parametrů závisí na fyzické technice tvoření hlasu.

3.1 ORTOEPIE A JEJÍ ZDROJE

Dodržení výslovnostní normy je z velké části podmíněno přesnou artikulací. Mluvíci může artikulovat přesně, pokud jsou svalové skupiny podílející se na artikulaci uvolněné, ale zároveň se pohybují po přesných motorických trajektoriích. K tomu je potřeba náležitý postavení a uvolnění čelistního kloubu a vytvoření prostoru v dutině ústní (VOLEMANOVÁ 2020). Napětí v oblasti čelisti se odvíjí od postavení hrtanu a krční páteře, které je důsledkem pozice ramen.

Ramena samotná vstupují do několika podmiňujících vztahů, protože kromě pozice krční páteře pochopitelně ovlivňují i postavení hrudníku, a tedy dýchání. Pozice ramen je závislá na postavení páteře, ta na konstelaci kyčlí, které se odvíjí od pozice nohou a úplně původně chodidel. Relevance požadavku spisovné výslovnosti je nezpochybnitelná, není-li však mluvčí veden k adekvátní postuře fyzické, je jeho dosažení obtížnější.

3.2 FRÁZOVÁNÍ

Správné frázování neboli členění promluvy na logické celky je významným faktorem ovlivňujícím porozumění celku (VLČKOVÁ-MEJVALDOVÁ 2023). Schopnost členit souvislý projev souvisí samozřejmě s mírou jeho pochopení na straně mluvčího. Zejména u čtených textů se u neškolených nebo nedůsledně školených mluvčích setkáváme s frázováním nelogickým až chaotickým, které nutí posluchače vynakládat pro porozumění extrémní pozornost a záhy vede k jejímu ochabnutí. Kromě pochopení smyslu textu nebo promluvy je podmínkou logického frázování vědomé, ovládané a funkční dýchání. Ve výchově ke kultuře mluveného projevu je požadavek správného frázování výsostně oprávněný, ale bez dechové průpravy jen těžko splnitelný. Absence dechové opory vede rovněž k tomu, že je pro tvorbu hlasu užíváno jen povrchového dechu a jsou zapojovány spíše interkostální než abdominální svaly, což vede k produkci hlasu tlačенého. Pro mluvní dýchání je vhodné využít způsobu dýchání, který je tradičně označován jako „břišní“. Více než o břišní svaly jde o využití svalů spodní části žeber, zad a zejména bránice. Nevyhnutelnou podmínkou je aktivní uvolněnost této oblasti, kterou může zajistit jen vzpřímený postoj, umožňující využití širší oblasti trupu a abdominálních svalů pro dýchání. Vědomé hospodaření s dechem je podmínkou rovnoměrného rozložení dechové a zejména hlasové energie, tedy intenzity, do celé promluvy. V opačném případě dochází k nadměrnému nádechu, s nímž funkčně hospodařit nelze a který je spotřebován v počátečních (cca dvou) taktech dechového úseku, a k dechové insuficienci

na konci promluvy, kde dochází k neřízenému úbytku intenzity, což je v rozporu s aktuálním členěním promluvy (HAJÍČOVÁ 2017) a se sémantickou stránkou výpovědi. Dechová nedostatečnost rovněž ztěžuje promyšlenou distribuci intonačních postupů tak, aby podpořila význam sdělení a usnadnila vnímání posluchačům.

Nerovnoměrné zatěžování hlasivek kolísavým tlakem vzduchu v důsledku nevhodné dechové techniky způsobuje navíc překrývání a následné prudké vysušování sliznic, což přispívá ke vzniku nežádoucích struktur na hlasivkových vazech (DRŠATA ET AL. 2011).

3.3 TEMPO

Tempo řeči jakožto percepčně nesmírně výrazný faktor představuje téma mnohých lingvistických studií analyzujících mluvené projevy v různých komunikačních situacích (např. VEROŇKOVÁ 2018).

Percepční nevýhodu představuje spíše tempo vyšší, přičemž úprava tempa je obtížná vzhledem k tomu, že tempo je ovlivňováno mimojazykovými a nevědomými okolnostmi, jako je dlouhodobý a krátkodobý psychický stav mluvčího (BALKÓ 2014). Nemalou měrou je tempo řeči ovlivněno trémou, která je ve většině případů u veřejných projevů přítomná. Jak s trémou, tak s mluvním tempem lze pracovat prostřednictvím dechu a jeho zvědomění.

Kromě již zmíněných faktorů osobnostního temperamentu je tempo ovlivněno také dýcháním. Při absenci dechové ekonomie dochází k využívání spodního okraje dechové rezervy (PALKOVÁ 1994), což ovlivňuje nejen kvalitu hlasu, ale i tempo řeči. Takové zacházení s dechem znemožňuje využití funkčních změn tempa pro diferenciaci významnosti sdělovaných informací.

4 HLAS

Lingvistický přístup k péči o řečovou kulturu téměř ignoruje nástroj, který zvukově materializuje obsah sdělení a fyzicky jej vehikuluje k příjemci sdělení, tedy hlas. Hlas mluvčích, kteří hlasovou výchovou

neprošli, není vedený, tedy jako by zůstával u mluvčího a nesměřoval k posluchači, není plný a nosný. Nezřídka – při neosvojené technice mluvního dýchání – bývá tlačенý a nese stopy fonačního úsilí. Prostřednictvím vědomého a řízeného dýchání lze zapojit do rezonance širší oblast těla, což je nejen hygienické, protože s aktivizovanými rezonančními dutinami stačí vynakládat malou fonační námahu, ale i percepčně příjemnější vzhledem k tomu, že každý pocit, tedy i hlasová námaha a napětí, se přenáší z mluvčího na posluchače (VYBÍRAL 2009). Vědomé ovládání dechu společně se schopností aktivizace sekundárních rezonančních dutin umožňují vznik tzv. řečnického formantu, který zajišťuje percepčně žádoucí nosnost, znělost a průraznost hlasu (VÁLKOVÁ 2017).

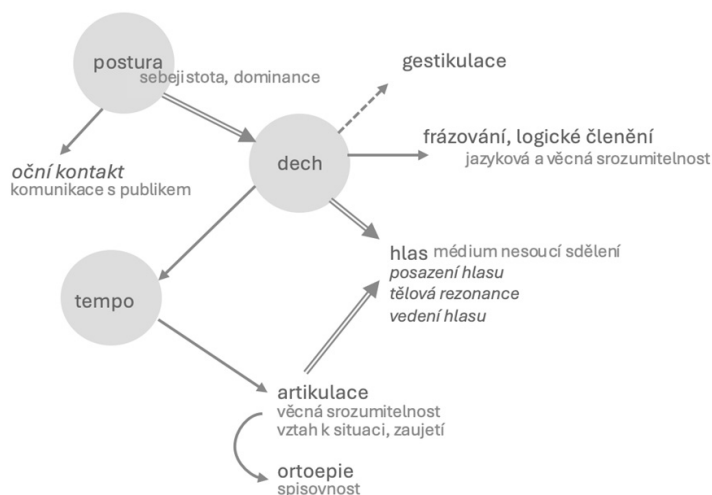
5 OD TECHNIKY KE KULTUŘE

Postura, tedy fyzická poloha, je něco, o čem se při výchově k řečové kultuře téměř nemluví. V souvislosti s fyziologickými okolnostmi produkce řeči mluvíme o dýchání, ale k tomu, čím je kvalitní mluvní dýchání podmíněno, tj. k poloze těla, se dostáváme už málokdy. Postura se tak může jevit jako něco odlehlého a nesouvisejícího. Přitom postoj určuje svalovou aktivitu v celém těle, podmiňuje přirozenou, přiměřenou a komunikačně funkční gestikulaci a pro komunikaci s publikem nenahraditelný oční kontakt.

Postura podmiňuje kvalitu respirace, protože definuje tvar a prostor využitelný pro dýchání. Pravidelnost, plnost a řízenost dýchání zpětně ovlivňuje posturu. Způsob dýchání a míra dechové opory spoluurčuje barvu hlasu, jeho vedení a rezonanci. Zacházení s dechem spoludefinuje tempo projevu a umožňuje logické frázování. Zároveň je podmínkou funkčního využití změn tempa (viz výše), intenzity a intonačního průběhu (včetně hlasové polohy) pro hierarchizaci sdělovaných informací. Rezananční prostory celého těla mohou být dechem aktivizovány a následně využity k posílení hlasu a k modifikaci jeho barvy. Vědomé dýchání umožňuje vedení hlasu a posílení

jeho konceptualizace jako komunikačního média, vehikula, které je fyzickým nosičem informace od produktora k recipientovi sdělení.

Ovládané a přiměřené tempo podmiňuje artikulační preciznost a v důsledku rovněž ortoepickou výslovnost. Nepřerušenou, souvislou řadou návazností se tedy spojuje zdánlivě odlehlý fakt fyzické postury s ortoepií, která je s jazykovým systémem úzce spjata. Obě okolnosti – jak postura, tak ortoepie – přitom společně přispívají ke kultuře komunikace, zohledňují posluchače, jeho potřeby a jeho akceptaci procesu komunikace a především vedou k naplnění komunikačních cílů.

Obrázek 1 – Schéma propojení hlasové techniky a řečové kultury (zdroj autorka).

6 OD TECHNIKY KE KOMUNIKACI

V obrázku 1 jsou označeny důsledky vlivu jednotlivých složek hlasové techniky na jazykovou vrstvu sdělení. Rovněž je naznačeno, jakým způsobem pomocí mimojazykových a nonverbálních prostředků působí na psychologický aspekt komunikačního procesu.

Jakým způsobem ovlivňuje osvojení a aplikace zásad nejen kultury, ale i techniky mluveného projevu komunikaci? Jaký je vliv naplnění

zásad hlasové výchovy na psychologii komunikace, konkrétně na to, jaké nonverbální signály mluvčí vysílá?

Nonverbální komunikační prostředky jakožto vývojově původnější působí na emoční složku vnímání. Informace zakódované vědomě či nevědomě v nonverbálních (paralingvistických či extralingvistických) prostředcích jsou spontánně percepčně dominantní (WATZLAWICK ET AL. 2011). Vzpřímená a pevná postura fylogeneticky odkazuje k síle, autoritě a dominanci. Pevnost fyzická reprezentuje percepčně pevnost v postoji mentálním. Spolu s pevným a nosným hlasem, který ovládne a zaplní prostor, v němž se komunikace odehrává, poskytuje posluchači pocit důvěryhodnosti, spolehlivosti a autority. Mluvčí signalizuje, že situaci ovládá a má nad ní nadhled. Hlasová pevnost a průraznost (VÁLKOVÁ 2017) je ovšem podmíněna hlasovým školením a vědomou prací s dechem a rezonancí. Hlas nepevný, úzký, který zůstává u mluvčího a nemíří k posluchačům, přispívá k vnímání mluvčího jako komunikačně i obsahově nejistého a neerudovaného.

Cílené zacházení s dechem umožňuje modulovat sílu a intonaci a členit promluvu s ohledem na její smysl, ale také s ohledem na posluchače. Na dechové ekonomii závisí rovněž funkční zacházení s pauzami a variabilita tempa promluvy. Spolu s logickým frázováním vytvářejí vertikální členění promluvy pomocí zvukových prostředků a celou promluvu zvukově strukturují, čímž usnadňují její percepci a pochopení. Celý komunikační proces pak díky nim nabývá na vyšší efektivitě.

Přesná artikulace (a v důsledku i spisovná výslovnost) na minimální ploše koncentruje a vizualizuje svalový tonus, který je fyziologickým korelátem mentální aktivity mluvčího. Spisovnost samozřejmě také reflektuje vztah mluvčího k situaci, resp. její zhodnocení, ale zároveň jeho jazykové kompetence, které na rovině ortoepie, nutno si to přiznat, nebývají příliš obecně rozšířené. Spisovná výslovnost závisí zcela na artikulačních návycích mluvčího a souvisí s celkovým svalovým tonusem. Zhmotňuje tedy jeho koncentraci a naznačuje zájem o posluchače, o téma a o komunikační situaci vůbec.

Z výše řečeného je evidentní, že komunikační úspěšnost, ať už v oblasti efektivního předání smyslu sdělení, nebo v oblasti vytváření důvěryhodného obrazu mluvčího, se do značné míry odvíjí od zvládnutí hlasové techniky. Řečová a komunikační kultura (ve smyslu objektu a výsledku cíleného kultivování) stojí na zásadách řečové techniky.

7 LIMITY

Z předchozího textu vyplývá komunikační funkčnost i hlasově hygienická potřebnost hlasové výchovy. Nabízí se tedy otázka, proč není více využívána a systematictěji vyučována i mimo prostředí uměleckých škol a institucí.

Důvody jsou nasnadě.

Ať už vede cesta k hlasové technice přes artikulaci, dech, nebo propojení celotělových pohybů, panuje shoda, že primární podmínkou jejího osvojování je důvěra žáka v učitele (VYSKOČILOVÁ ET AL. 1981). To je okolnost sice přirozená, ale v podmínkách našich škol často opomíjená. Vybudování důvěry často brání další okolnosti:

- nevhodný (myšleno pozdní) věk začátku hlasové edukace. V ideálním světě by se s vědomou prací s hlasem mělo začínat (adekvátně věku) už v preprimárním vzdělávání a s postupem školní docházky by měly být hlasové a mluvní kompetence prohlubovány i rozšiřovány. Tomu samozřejmě brání druhý faktor, jímž je
- nízká kompetence vyučujících. Učitelé pro všechny stupně vzdělávání jsou školeni nanejvýš v lingvistické koncepci kultury řeči, nikoli v hlasové výchově;
- nezvyklost a neočekávanost cvičení v pozicích, které jsou vlastní spíše tělesné než hlasové výchově (na zádech, na čtyřech atd.), využívání smyslové pareidolie (OCHRYMČUKOVÁ 2008; OBEŠLOVÁ 2011), zapojování fantazie a nutnost vést žáka či studenta k žádoucí fyzické aktivizaci může dovést

studenta do nepřekonatelného diskomfortu, a to zejména v situaci, kdy

- nácvik neprobíhá individuálně či v opravdu malých skupinách.

Spolu s problematickou motivací žáků a studentů způsobují tyto okolnosti, že k prvotnímu hlasovému školení se dostávají zájemci až ve zralé dospělosti, což samozřejmě poněkud ztěžuje úpravu posturálních, dechových a artikulačních stereotypů.

ZÁVĚR

V článku jsem představila provázanost hlasové techniky s řečovou kulturou a s psychologickými aspekty komunikace. Komplexní péče o mluvený projev je náročná mimo jiné v důsledku asymetrie mezi produkční a percepční senzitivitou: reálnou podobu zvuku vlastního hlasu a jevů spojených s jeho produkcí si mluvčí uvědomuje jen velmi obtížně; je to ale jedna z prvních věcí, které si všímá posluchač (KRČMOVÁ 2004). Úspěšná komunikace je podmíněna vědomou aktivitou a cíleným přístupem k řízení fyziologických okolností a procesů, které se na produkci řeči podílejí.

Kromě aktivity je nutnou součástí adekvátní fyzické přípravy i uvolněnost. Přílišné zpevnění svalového abdominálního korzetu omezuje funkci bránice, mluvčí není schopen přesně svůj dech ovládat, což se do mluveného projevu promítá jako defektní frázování a nefunkční kolísání tempodynamiky. Absence technické hlasové přípravy u profesionálních mluvčích, např. v médiích, přispívá k šíření a ukotvení nežádoucích jevů, jako je nepřesná artikulace, překotné tempo, nečeský rytmus (zejména posouvání přízvuku na slabiku po předložce), nelogické frázování, absence dechové opory a tlačенý hlas s dominantní hlavovou rezonancí.

Nezvládnutá hlasová technika nebo její úplná absence vedou u dlouhodobé mluvní zátěže k přepínání, různým typům hlasových indispozic až k dysfoniím. Zvládnutí techniky hlasové produkce

umožňuje přesnější zacházení s lingvistickými i mimo- (a para-) lingvistickými prostředky v souladu s aktuální komunikační situací tak, aby bylo dosaženo komunikačního cíle.

PhDr. Jana Vlčková-Mejvaldová, PhD.
Katedra českého jazyka
Pedagogická fakulta
Univerzita Karlova
Magdalény Rettigové 4
116 39 Praha 1
jana.vlckova@pedf.cuni.cz

Článek vznikl s podporou programu Cooperatio.

LITERATURA

- ALLHOFF, Dieter-W. a ALLHOFF, Waltraud. 2008. *Rétorika a komunikace*. Praha: Grada.
- BALKÓ, Ilona. 2014. *Temporální vlastnosti nepřipraveného projevu: komparace charakteristik řeči mluvčích různého temperamentu*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem.
- DRŠATA, Jakub et al. 2011. *Foniatric – hlas*. Havlíčkův Brod: Tobiáš.
- HAJIČOVÁ, Eva. 2017. „Aktuální členění větné.“ In *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Eds. Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová, <https://www.czechency.org/slovník/AKTUÁLNÍ%20ČLENĚNÍ%20VĚTNÉ> (přístup 1. 4. 2025).
- HOFFMANNOVÁ, Jana et al. 2016. *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia.
- KRAUS, Jiří. 2010. *Rétorika a řečová kultura*. Praha: Karolinum.
- KUČERA, Martin. 2011. „Hlasová rehabilitace a reedukace.“ In *Foniatric – hlas*. Jakub Dršata et al. Havlíčkův Brod: Tobiáš, s. 102–115.
- KRČMOVÁ, Marie. 2004. „Stylistika, stylizace a spisovnost.“ In *Spisovnost a nespisovnost: zdroje, proměny a perspektivy*. Eds. Eva Minářová a Karla Ondrášková. Brno: Masarykova univerzita, s. 18–21.
- OBEŠLOVÁ, Miluše et al. 2011. „Hlasová výchova.“ In *Foniatric – hlas*. Jakub Dršata et al. Havlíčkův Brod: Tobiáš, s. 119–128.
- OCHRYMČUKOVÁ, Eva. 2008. „Psychosomaticky koncipovaný seminář Rétorika a prezentace na Univerzitě Tomáše Bati ve Zlíně.“ *Pedagogická orientace* 18(1), s. 34–46, <https://journals.muni.cz/pedor/article/view/853/734> (přístup 23. 9. 2025).
- PALKOVÁ, Zdena. 1994. *Fonetika a fonologie češtiny: s obecným úvodem do problematiky oboru*. Praha: Karolinum.
- TICHÁ, Alena. 2014. *Učíme děti zpívat: hlasová výchova pomocí her pro děti od 5 do 11 let*. Praha: Portál.
- VÁLKOVÁ, Libuše. 2017. *Hlas individuality*. Praha: Akademie múzických umění.

- VEROŇKOVÁ, Jitka. 2018. „Tempo řeči ve zpravodajství Českého rozhlasu a České televize v časovém průřezu.“ In *Spisovná čeština a jazyková kultura 2018*. Ed. Ondřej Bláha. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 339–349.
- VLČKOVÁ-MEJVALDOVÁ, Jana. 2022. „Kultura mluveného projevu v přípravě učitelů.“ *Didaktické studie* 14(2), s. 15–27.
- VLČKOVÁ-MEJVALDOVÁ, Jana. 2023. „Vliv tempa a frázování čteného textu na porozumění.“ *O dítěti, jazyku a literatuře* 2, s. 70–81.
- VOLEMANOVÁ, Marja. 2020. „Primární reflexy a jejich vliv na motoriku a řeč.“ *Listy klinické logopedie*, 4(1), s. 37–44.
- VYBÍRAL, Zbyněk. 2009. *Psychologie komunikace*. Praha: Portál.
- VYSKOČILOVÁ, Eva. 2017. *Psychosomatické pojetí hlasové výuky*. Praha: Akademie múzických umění.
- VYSKOČILOVÁ, Eva et al. 1981. *Cvičení z pedagogické praxe. 2. Tři kapitoly o rozvíjení mluvního projevu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- WATZLAWICK, Paul et al. 2011. *Pragmatika lidské komunikace: interakční vzorce, patologie a paradoxy*. Brno: Newton Books.

PŘÍČINY PROBLEMATICKÝCH JEVŮ V ČESKÉ VÝSLOVNOSTI POLSKÝCH BOHEMISTŮ

JITKA BIELEŇ

CAUSES OF PRONUNCIATION ISSUES OF POLISH STUDENTS OF CZECH STUDIES

The author of the paper analyses the issue of Czech pronunciation of Polish students of Czech Studies at the Jagiellonian University in Kraków, whose selected pronunciation difficulties persist throughout bachelor's and master's studies. The author illustrates the pronunciation issues of Polish students with examples from her own practice in teaching Czech as a foreign language. She proceeds from an acoustic analysis of speech to the presentation and comparison of selected problematic phonetic-phonological features of Czech and Polish. Using the research of interpreting studies and neuroscience, the author argues that foreign language pronunciation is influenced by phonetic listening skills, the transfer of pronunciation strategies from the mother tongue, internalization of auditory input, acoustic imagination, and the physical setting of speech organs. Although pronunciation is a regular part of teaching Czech as a foreign language to students of Czech Studies, only advanced students are able to effectively apply self-monitoring strategies. Recordings of Polish students' pronunciation examples are included.

Keywords: orthoepy; phonetics; Polish students of Czech Studies; pronunciation issues; Czech as a Foreign Language

Motivací k napsání tohoto příspěvku je naše více než patnáctiletá praxe s polskými bohemisty, která nám umožnila si uvědomit, jak moc souvisí výslovnost v cizím jazyce s poslechem s porozuměním a hudbou. K přemýšlení o spojitostech jazyka a hudby nás přivedla také dlouholetá hra na klasickou kytaru. Kromě toho žijeme dlouhodobě mimo ČR a život v cizí zemi znamená denní kontakt a práci s oběma jazyky. Ovládáme na různé úrovni několik cizích jazyků,

v jednom z nich, právě v polštině, jsme dospěli v určitých oblastech až k překladu a tlumočení. Naše profesní zkušenosti se postupně rozšířily o pozorování vývoje bilingvního dítěte a mnohé z vlastních observací nám pak potvrdily výsledky výzkumů neurovědců věnujících se osvojování jazyka.

Zamyšlení o výslovnosti se neobejde bez vymezení základních akustických a fonetických jevů. V akustice je zvuk definován jako „mechanické vlnění, které je lidský sluchový orgán schopen přijmout a jež mozek dokáže zpracovávat na tzv. zvukový vjem“ (BORUCKI 1993, 242, překl. autorka). Veškerá tělesa na Zemi neustále kmitají a vydávají přitom zvuky či signály. Pro účely našeho článku je podstatný rozsah vnímání lidského ucha, jež je schopno vnímat pouze frekvence v rozsahu 20–20 000 Hz za sekundu, a to je jedním z objektivních omezení výzkumu (různého druhu).

Kolem nás jsou téměř všechny zvuky komplexní, složené. Jsou to buď neperiodické šумы, nebo periodické složené harmonické tóny (celistvé násobky základního kmitočtu), které určují zabarvení zvuku. Proto lidskému uchu tóny velmi nízké frekvence znějí jako bručení a tóny vysokých frekvencí jako pískání. Existuje tedy spojitost mezi vlastnostmi sluchového vnímání a vlastnostmi fyzického impulzu, akustické vlny.

Mozek si musel v průběhu evoluce vytvořit nástroje, jež mu umožňují rozlišovat různé frekvence, a to kmitů a také nejrozumnějších seskupení a posloupností tónů, alikvótních tónů či šumů.

Na konkrétní frekvence nejen hlásek daného jazyka, ale i předmětů a okolí si mozek od malička zvyká a učí se tyto frekvence rozlišovat (uvědomme si, jak nově v nedávné době zněly např. motory elektromobilů ve veřejném prostoru). Aby mozek mohl odhalit, kde se co v prostoru nachází, potřebuje analyzovat frekvence až z šesti různých objektů v okolí (LEVITIN 2016, 111).

U akustické charakteristiky zvuku sledujeme jeho frekvenci – výšku, trvání (délku a amplitudu), jeho sílu, hlasitost, popř. barvu zvuku. Jedna z nejdůležitějších vlastností předmětů je právě výška zvuku,

kterou tělesa při kmitání generují. Ta je pro mozek natolik důležitá, že ji přímo reflektuje. Kdybychom umístili na mozek elektrody, bylo by možné si představit na základě jeho činnosti (na rozdíl od většiny ostatních vlastností), zvuky s konkrétní výškou, jež daná osoba slyší. Neurobiologové už prokázali, že ve sluchové kůře mozku se nachází „tonotopická mapa s tóny, které jsou na ní rozmístěny na vrstvě kůry od nízkých k vysokým, přičemž jednotlivé oblasti mozku reagují na jiné zvuky“ (LEVITIN 2016, 52, překl. autorka). Individuální vnímání výšky zvuku však nelze ztotožňovat s fyzikálně zjištěnými údaji o frekvenci kmitů vzduchových molekul, protože je subjektivní a závisí mimo jiné na intenzitě a barvě zvuku.⁽¹⁾

Barva zvuku je závislá na frekvenci a způsobu kmitání, napětí a synchronizaci zvuků (KRČMOVÁ 2009, kap. 6). Chápeme-li „barvu jazyka“ velmi široce, lze podle nás mluvit např. o tom, jaká je frekvence samohlásek, jasných tónů, v každém jazyce a jakým způsobem jsou tyto hlásky rozmístěny ve slovech cizího jazyka proti mateřštině. Z vlastní zkušenosti můžeme potvrdit, že pokud známe dobře více cizích jazyků, přiřazujeme jim v mysli kategorii „barvy“. Dobře si to uvědomíme na srovnání „barvy“ finštiny s italštinou nebo češtinou.⁽²⁾

Lidská řeč je z akustického hlediska tvořena velmi složitými akustickými signály, které se rychle mění v čase a střídají se. Při mluvení kmitají lidské hlasivky s frekvencí 120–160 Hz (muži) a 220–330 Hz (ženy a děti). V důsledku rezonančního jevu se násobky frekvencí kmitů, tzv. nadkmitů, obsažené v základním kmitočtu v nosní a hrta-

1 Jednotkou vnímání výšky zvuku je 1 *mel*, jehož název je odvozen od slova melodie. Pro vyjádření subjektivní výšky a intenzity zvuku se v jazykovědě používá speciální jednotka nazvaná fon (viz např. KRČMOVÁ 2009, kap. 6). Pozn. Citace *Fonetiky a fonologie* Marie Krčmové pocházejí z kapitoly *Akustická a auditivní fonetika* internetové verze skript z roku 2009.

2 Podobně přemýšlel i Miloš Weingart, který určoval barvu jazyka podle „střídání hlásek“ (WEINGART 1932, 232). Užší pojetí barvy v jazyce podle našeho názoru představuje hlas konkrétního mluvčího, který je třeba odlišit od šumu na pozadí komunikační situace, např. rozlišíme hlas přítele na ulici nebo v davu. Toto je v mateřštině evidentní, ale často nevědomá dovednost. Teprve v kontextu cizího jazyka se ukazuje, že tato dovednost není samozřejmá a souvisí s mírou komunikační kompetence posluchače, a proto je třeba ji nacvičovat.

nové dutině, natolik zesílí, že jsou zřetelně slyšitelné. Soubor „vyšších neharmonických složek lidského hlasu vznikajících při artikulaci řeči rezonancí dutiny hrdelní, ústní a nosní v závislosti na nastavení mluvidel“ (KRČMOVÁ 2009, kap. 6) se nazývá formant a pro porozumění v jazyce je důležitý jeho rozsah, v němž se vyskytují vnímatelné rezonance. Na výsledný zvuk řeči má kromě výše uvedených činitelů vliv také modulace promluvy – melodie, intonace nebo např. síla řeči.

Pojem hláska lze chápat dvojím způsobem, a to buď foneticky jako konkrétní zvuk představující určitou hlásku (fon), nebo jako abstraktní funkční fonologickou jednotku jazyka (foném či jeho variantu alofon). „Jeden fon je čistý tón s frekvencí 1 kHz při intenzitě 1 dB“ (KRČMOVÁ 2009, kap. 6). Fon je nejmenší možná jednotka zvukového řetězce (hláskového syntagmatu) nesoucí distinkci mezi řetězci stejné délky, již lze odhalit fonologickou analýzou. Tato diskrétní jednotka je identifikována jako článek řetězce a každý takto identifikovaný fon musí být jedinečně odlišený od každého dalšího fonu. Fon tedy obvykle odpovídá hlásce, jeho možnými variantami výslovnosti jsou alofony.

Lidské ucho vnímá samohlásky jako komplexní tóny složené z jednotlivých harmonických tónů. Délka samohlásek závisí na rychlosti mluvy každého mluvčího a liší se u krátkých a dlouhých samohlásek a většinou se pohybuje v rozmezí 100–300 ms. Kromě toho se délka samohlásek liší nejen mezi samohláskami dlouhými a krátkými, ale také tím – jak si všiml Miloš Weingart – že „čím jsou samohlásky užší, tím jsou kratší“ (WEINGART 1932, 204).

Je přirozené, že k analýze slyšených sdělení nervová soustava využívá akustické a fonetické vzorce z dětství. Jako děti jsme se díky krátkým básničkám, říkadlům a písničkám skládajícím se ze 3–5 tónů postupně naučili vnímat abstraktní struktury melodie, intonačních konstrukcí nebo metra češtiny. Díky těmto strukturám se v českém jazyce cítíme „jako doma“ a tento pocit psychického domova v mateřštině vytváří právě důvěrně známá a očekávatelná melodie, rytmus, metrum atd. Jazykovědec Miloš Weingart se v tomto kontextu zmiňuje o „spisovateli akustickém, který slyší vnitřním uchem“ (WEINGART

1932, 242). Profesionální tlumočníci mluví o „zvnitřnění slyšeného“ (RUSSEL A TAKEDA 2018, 100–101, překl. autorka) – sdělení lze transformovat do druhého jazyka až poté, co projde procesem zvnitřnění, tj. procesem interpretace a porovnání s dříve známými schématy mateřského jazyka a vlastních zkušeností. Popisujeme-li proces výslovnosti, pohybujeme se na ose mezi poslechem a mluvením. Od tohoto pohledu je už jen krůček k aktuálně platné neurovědné teorii zrcadlení – jestliže při mluvení také automaticky slyšíme a posloucháme, pak zřejmě i při poslechu „zrcadlíme“ mluvní projev našeho komunikačního partnera (LEVITIN 2016, 96). Zrcadlení je aktuálně jednou z teorií vysvětlujících, jakým způsobem se malé děti učí vyslovovat a mluvit.

V didaktickém kontextu jsou schémata, do nichž si mozek odma-lička ukládá znalost jazyka i okolí, určitým způsobem narušena. Didaktická situace a výukový prostor mají svá specifika zvuku, nutí studenty naučit se rozeznávat nové frekvence tónů nebo jejich nové kombinace. Také navrstvení zvuku či nový druh šumů je obvyklou příčinou nepochopení. Hlásky a alofony se liší způsobem svého kmitání už v jednom jazyce, a o to více mezi jazyky cizími. Míru cizosti, kterou alofony mohou vykazovat mezi různými jazyky, dobře ukazuje akustická představa české hlásky „o“ zazpívané čistým tónem v porovnání s alikvótním zpěvem hlásky „o“ tibetských mnichů. Tato cizost neplatí jen pro odlišnosti mezi vzdálenými jazyky jako v uvedeném případě, ale také pro jazyky blízké, jako jsou čeština a polština.

Jestliže neslyšíme nebo neidentifikujeme konkrétní hlásky či slova v proudu akustického signálu, pak si je mozek podle svého uvážení doplní. Dokazuje to mj. experiment nizozemského psycholingvisty Rolfa Zwaana (1999), který dal respondentům nahrávku známé písně s vynechaným místem, tichem. Všichni účastníci pokusu tvrdili, že na nahrávce byl šum v pozadí, ale hudba zněla bez přerušení. Kognitivní psycholog Richard Warren (1970) před Rolfem Zwaanem podobně pracoval s mluveným projevem, konkrétně s větou s předvídatelným obsahem. Výsledek pokusu byl stejný – respondenti se shodli, že na

nahrávce bylo slyšet celou větu, ale byl tam rušivý šum. Ticha si posluchači vůbec nevšimli, protože jejich mozek doplnil vynechané místo sám. Můžeme připustit, že totéž se děje s výslovností (osobně bychom mohli uvést desítky každodenních záměn slov a z nich vznikajících nepochopení kvůli nepřesné výslovnosti mezi češtinou a polštinou).

Dovednost rozeznat tóny a šumy či slyšet fonémy sice nesouvisí se schopností správně artikulovat, ale pokud hlásku umíme „slyšet“, umíme si ji snáze představit, což usnadňuje její percepci. Jako příklad zde uvedeme svého bilingvního syna, který velmi dobře ví, jestli mluví česky, nebo polsky, a danému jazyku se snaží přizpůsobit výslovnost. Aktuálně umí správně vyslovit všechny české sykavky, ale v polštině zatím zvládá jen měkké *ś*. Potřebuje-li vyslovit jméno Šimon v polské variantě Szymon, nepomáhá si českou výslovností, ale mluví nesprávně [Simon], protože zatím nezvládá nastavení mluvidel v polštině v plné míře a ví, že výslovnost v jazycích nemůže zaměňovat.

Podobně si i studenti během studia cizích jazyků musejí rozšířit vlastní mentální vzorce a schémata a uvědomit si, že na základě mateřštiny probíhá do cizího jazyka jak negativní, tak pozitivní transfer strategií výslovnosti. Potvrzují to i teoretici tlumočení: „Za rozhodující předpoklad správné výslovnosti se dnes považuje správný fonetický poslech hlásek cizího jazyka“ (HEYD 1991, 156, překl. autorka). Při výuce (nejen cizího) jazyka považujeme proto za důležité věnovat pozornost fonetickému poslechu a jeho propojení s nácvikem výslovnosti.

Při výběru vybraných výslovnostních problémů polských studentů bohemistiky jsme vyšli z porovnání fonetických plánů češtiny a polštiny a také z výsledků vlastního výzkumu, jež jsme rozšířili o vlastní pozorování na základě dlouholeté práce s polskými bohemisty. Celkem jsme za uvedenou dobu pracovali přibližně s 220 osobami, a přestože naše zjištění nejsou přesněji kvantifikována, považujeme tuto skupinu za relevantní pro kvalitativní výzkum.

Ačkoli by bylo možné si myslet, že rozdíly ve výslovnosti samohlásek mezi blízkými slovanskými jazyky nemohou být velké, není to pravda. Zkušený posluchač odhalí mezi češtinou a polštinou slyšitel-

né rozdíly, týkající se dokonce i výslovnosti všech samohlásek. Můžeme to potvrdit z vlastní zkušenosti z hodin zpěvu. Polští učitelé nám při zpěvu opravují nejen techniku zpěvu, ale nejčastěji pozici všech samohlásek, aby to jejich uchu „dobře znělo“.

Změny ve frekvencích hlásek jsou sice viditelné zejména na grafickém záznamu spektra konkrétní hlásky,⁽³⁾ ale v tabulce níže uvádíme alespoň f1 a f2 českých a polských samohlásek.

české i, í: 300–500 Hz a 2000–2800 Hz polské i: 180–275 Hz a 2090–2840 Hz	české u, ú: 300–500 Hz 600–1000 Hz polské u: 243–338 Hz a 573–789 Hz
polské y: 262–391 Hz a 1670–2360 Hz	
české e, é: 480–700 Hz a 1560–2100 Hz polské e: 524–630 Hz a 1580–2230 Hz	české o, ó: 500–700 Hz a 850–1200 Hz polské o: 493–679 Hz a 788–1100 Hz
české a, á: 700–1100 Hz a 1100–1500 Hz polské a: 683–1020 Hz a 1130–1570 Hz	

Tabulka 1 – Srovnání rozsahů kmitočtů českých a polských vokálů
v samohláskovém trojúhelníku (podle PALKOVÁ 1994, 174; JASSEM 1973, 209)

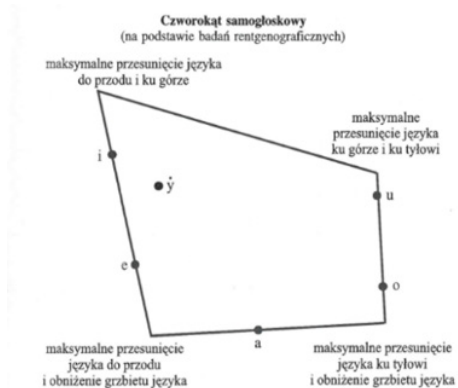
Polští bohemisté narážejí ve výslovnosti češtiny na mnohá úskalí. Očekávanou obtíží u vokálů je slyšitelnost a výslovnost kvantity českých vokálů. Je běžné, že studenti neslyší kvantitu do čtvrtého ročníku studia. Časté také je výrazné protahování délek, a to tak moc, až jejich projev působí teatrálně. Významotvornost délky vokálů není tolik problematická, neboť není zatížena negativním transferem a studenti se ji učí jako nový jazykový jev.

Dalším obvyklým problémem polských mluvčích v češtině je nerozlišování českých vokálů přední řady (*i* – *e*). Studenti neslyší samohlásku *e* v místě, kde polština má *i*, podobně je tomu se záměnou samohlásky *o* za *u*, proto je pro polské bohemisty obtížné slyšet např. rozdíly mezi slovními spojeními *dej mi to* – *dejme tomu*, nebo např. slovo *modrý* slyší často jako *mudrý*.

3 Srovnávací analýzu spektrogramů česko-polských hlásek zde však z důvodu rozsahu článku neuvádíme.

Podstatný výslovnostní rozdíl nacházíme také u slov cizího původu, kde čeština důsledně nezměkčuje, zatímco v polštině se ve stejných slovech vyskytuje změkčená souhláska, např. česky [univerzita, tenis] a polsky [un'iverzitet, ten'is]. Častá je obtíž ve výslovnosti skupiny *-ie*, např. česky [filozofije, fijat], polští mluvčí pod vlivem negativní interference zachovávají výslovnost [filozof'e, f'jat].

Studentům trvá i několik let, než si odvyknout od výslovnosti *y* [ɨ], které je v polštině samostatným fonémem (viz obrázek níže). Běžně tak lze slyšet výslovnostní varianty slov *matematika*, *retorika* nejčastěji jako [matematika, retorika]. Polští mluvčí jsou zvyklí slyšet foném [ɨ], a proto v pozicích s vybranými českými souhláskami, zejména laryngálami, tvrdí, že v češtině slyší tento foném, že jej čeština má, např. ve slově *kytara*, *chytrý* apod. Slyšet poziční variantu sice mohou, protože to umějí, ale je obtížné je přesvědčit, že čeština daný foném nemá a že čeští mluvčí takto hlásku nevysloví. Výše uvedené výslovnostní chyby lze slyšet dokonce i od zkušených vyučujících bohemistiky. V případě diftongů lze očekávat (zpočátku téměř stoprocentní) nazalizaci skupiny *-ou*, *-au*, *-eu*, přičemž koncovka *-ou* je v Malopolsku, kde pracujeme, často nahrazována dialektickou koncovkou *-om*, např. výslovnost tvaru instrumentálu singuláru slova *žena* zní *ženom*.

Obrázek 1 Polský samohláskový čtverec (OSTASZEWSKA A TAMBOR 2006, 33)

U konsonantů, jejichž systémy se v obou jazycích výrazně liší, množství výslovnostních problémů ještě vzrůstá. Je to zejména proto, že polský souhláskový systém je výrazně bohatší než český.⁽⁴⁾ Srovnání systémů souhlásek ukazuje, co všechno ucho českého recipienta (ne)slyší a učí se, a obráceně, co polští recipienti mohou a umějí slyšet.

Možná proto polským bohemistům často nevadí nepřesnost v jejich české výslovnosti a teprve ve vyšších ročnících mají motivaci k práci na výslovnosti. Jako příklad uvedeme praxi studentky pátého ročníku, která se nám svěřila, že pracuje jako telefonní konzultantka. Čeští zákazníci se k ní nechovali nejlépe právě kvůli jejímu cizímu přízvuku. Když začala pracovat na zlepšení své české výslovnosti, komentáře v telefonu se změnily k lepšímu.

Konsonanty se skládají z vyšších frekvencí, a to zejména u sykavek. Neznělé souhlásky jsou vnímány pouze jako šumy, znělé souhlásky jsou tvořeny kombinací šumu a základního hrtanového tónu. Souhlásky obsahují relativně málo akustické energie, na rozdíl od samohlásek se však vyznačují vysokou informační hodnotou. Délka souhlásek se pohybuje přibližně mezi 60–200 ms a je závislá na postavení souhlásky ve slově a jejím konkrétním charakteru.⁽⁵⁾

4 Z prvních lektorských zkušeností češtiny pro cizince ve Varšavě a se znalostí čtyř jiných jazyků než polštiny jsme přesto nerozuměli více než týden svým polským studentům ani slovo. Bylo to způsobeno mnoha faktory, ale zejména nemožností rozlišit nečesky vyslovované souhlásky a suprasegmentální fonetické jevy.

5 „Nejdelší trvání v češtině mají sykavky, u nichž je frekvenční rozložení akustické energie uloženo nejvýše. Např. vyslovený konsonant s obsahuje frekvence dosahující až 16 000 Hz. [...] Nejkratší trvání mají explozivny“ (HAVLÍK 2010, 54 a 61).

Głoski		Wargowe								Przedniojęzykowe								Środkowo- językowe				Tylnojęzykowe			
		dwuwargowe				wargowo-zębowe				zębowe				dźwięstowe				prepa- latalne		postpa- latalne					
		tward		zmięk		tward		zmięk		tward		zmięk		tward		zmięk									
		dźw	bez dźw	bez	bez	dźw	bez dźw	bez	bez	dźw	bez dźw	bez	bez	dźw	bez dźw	bez	bez	dźw	bez dźw	bez	bez	dźw	bez dźw	bez	bez
Spół- głoski właści- we	zwarte	b	p	b'	p'					d	t	d'	t'	ɖ	ʈ					ɡ	k	ɡ	k		
	zwarto- -szczelinowe									ʒ	c	ʒ'	c'	ʒ̪	ç	ʒ̪'	ç'	ʒ̪	ç						
	szczelinowe					v	f	v'	f'	z	s	z'	s'	ʒ	ʃ	ʒ'	ʃ'	ʒ	ʃ			ɣ	χ	ɣ'	χ'
Spół- głoski półot- warte	nosowe	m	ɱ	m'	ɱ'					n	ɳ	n'		ɳ	ɳ			ɲ	ɳ			ɳ	ɳ	ɳ'	ɳ'
	drżące													r	ɽ	r'	ɽ'								
	boczne													l	ɭ	l'	ɭ'								
	półsamogłoskowe ustne																	i				ɥ	ɥ	ɥ'	ɥ'
	półsamogłoskowe nosowe																	ĩ				ũ			

Tabulka 2 – Systém polských souhlásek (OSTASZEWSKA A TAMBOR 2006, 34)

Běžným výslovnostním problémem polských mluvčích v češtině je záměna polosamohlásek *j* a *v* za samohlásky *i* a *u*. Slovo *jméno* lze slyšet jako [imeno], verbum *jít* jako [it] či [ít], křestní jméno *Jitka* jako [idka].⁽⁶⁾ Vzhledem k tomu, že současná polština nerozlišuje fonologický protiklad *h* [h] a *ch* [x], často lze slyšet ve všech slovech jen *ch* [x]. Správnou výslovnost hlásky *h* [h] se studenti naučí poměrně rychle, ale k výslovnosti *ch* [x] se vracíme často ještě i v pátém ročníku.

České [ř] je další dlouhotrvající obtíž polských mluvčích vyžadující nácvik identifikace jak v poslechu, tak ve výslovnosti. Vzhledem k neexistenci této hlásky v současné polštině mají mnozí polští uživatelé problém rozlišit sluchem české hlásky *ř* a *ž*, a to nejen v počátečních fázích výuky. Neznělé *ř*, např. ve slově *bouřka*, obvykle polští bohemisté neslyší vůbec. Při zavádění nové slovní zásoby je proto třeba propojovat slovotvornou a výslovnostní stránku daného lexému s jeho poslechem a nácvikem výslovnosti daného lexému.

6 Možná má na výslovnost jména *Jitka* vliv podoba jiných polských křestních jmen, např. *Ida* nebo *Lidia*.

Velkým problémem jsou pro studující české sykavky, neboť polština má soubor sykavek mnohem bohatší o opozici tvrdá a měkká, ale ani jeden člen z těchto párů se neshoduje s výslovností českých souhlásek. To potom činí problémy nejen při výslovnosti, ale tento interferenční jev ovlivňuje i proces poslechu s porozuměním.

Často se lze setkat s nerozlišováním znělosti a neznělosti mezi hláskami [tʰ] a [dʰ], nehledě na to, že i tvoření a pozice hlásek [t] a [d] je v polštině zásadně, tj. slyšitelně, odlišná od českých hlásek. Kromě toho je pod vlivem interference z polštiny výslovnost hlásek *p*, *t*, *k* často aspirovaná. Výrazným problémem jsou slabikotvorná [r] a [l], která jsou s polskou výslovností pro českého mluvčího málo slyšitelná. V polštině [r] a [l] netvoří slabiku a polští mluvčí k nim dodávají interferenční samohlásku – slyšíme tak např. [čvertek] nebo [kark] místo *krk*.

V souhláskových skupinách [kv], [sv] se v češtině zachovává znělá výslovnost hlásky [v], např. *květ* [kvjet], *svět* [svjet], ale v polštině výslovnost neznělá – *kwiat* [kfʼat] nebo *świat* [śfʼat]. Kromě toho skupiny *bě*, *pě*, *vě*; *dě*, *tě*, *ně* a *mě* jsou polskými mluvčími často vnímány i vyslovovány tvrdě [vedet], [neco] apod. Domníváme se ale, že zde se jedná o nesprávnou výslovnost kvůli formě zápisu českých hlásek, která u polských mluvčích neevokuje představu zvuku.

Následující obtíží je nejen výslovnost, ale prý i poslech dvou zvuků ve zdvojených českých souhláskách pod vlivem negativní interference z polštiny, i když v češtině se vyslovuje hláska jen jedna, např. ve slovech *vana*, *fontána* apod. Všechny tyto změny vyžadují vědomou práci s recepcí těchto hlásek a následně s jejich výslovností.

Důležitou roli při porozumění řeči hrají také tzv. přechodové zvuky nebo koartikulační efekty. Jedná se o akustické jevy vznikající změnou nastavení mluvidel při přechodu souhlásky do následující samohlásky. Při koartikulačních efektech dochází k akusticky rychlé změně frekvenčního spektra, a proto mají velmi krátké trvání, přibližně 10 ms. Fyzici zabývající se akustikou se shodují na tom, že schopnost identifikovat přechodové zvuky je jedním ze základních

předpokladů srozumitelnosti řeči (BORUCKI 1993, 241), neboť právě z koartikulačních efektů samohlásek je možné s vysokou pravděpodobností odhadnout, a tím de facto „slyšet“ i souhlásku, jejíž akustické spektrum leží mimo sluchové pole konkrétního člověka (HAVLÍK 2010, 114). Význam slov, která nebyla ve slyšeném sdělení ihned srozumitelná, lze později doplnit z kontextu.

Pro didaktiku (zejména cizích) jazyků je uvedené poznání cenné: koartikulační efekty jsou specifické pro každý konkrétní jazyk, postavení úst při výslovnosti samohlásek a souhlásek je v každém jazyce odlišné, a z toho vyplývá pro recipienta nutnost naučit se vnímat nejen nové frekvence alofonů – tónů i šumů – a jejich kombinace, ale také pracovat s velkým množstvím redundantních informací. Pro vyučující je důležité si uvědomit, že jejich vlastní výslovnost a řečové chování jsou skutečně zásadní – jsou mluvním vzorem pro své studenty, což objektivně potvrzuje i frekvenční analýza hlásek.

Nemalou roli v projevu polských bohemistů hrají také suprasegmentální prvky, zejména akcent, rytmus, metrum, mluvní tempo melodie nebo intonace.⁷⁾ U rytmu si pomozme jeho hudební definicí: „rytmus je čas trvání sekvence not a to, jak tyto sekvence tvoří spojitý celek“ (SIKORSKI 1976, 14, překl. autorka). V jazyce je rytmu nejbližší mluvní takt, jež Zdena Palková definuje jako „lineární jednotky charakterizované průběhem zvukových kvalit po celé jejich délce“ (PALKOVÁ 2017). Základem mluvního taktu je obvykle víceslabičné slovo, ale může to být i slovo jednoslabičné nebo krátká výpověď.

Pro češtinu je typické, že vliv na její rytmus má seskupení dlouhých nebo krátkých vokálů v slabikách (viz ZIMA 1959). Vliv na metrum má rozložení přízvuku v jazyce, jež se projevuje v konkrétním promluvovém úseku a také v písňových a poetických textech. Rytmus je metru podřazený. Přesunutí přízvuku polských mluvčích na českou první slabiku z interferenční slabiky předposlední vyžaduje

7 Zejména suprasegmentální prvky v jazyce mají blízko k hudbě (více viz BIELEŇ 2023, 49–57).

dlouhodobý nácvik. Kromě toho polští mluvčí často chybují v předložkových spojeních, kde se v češtině přízvuk klade na předložku, např. *do Prahy* [ˈdoprahy], a nikoliv jako v polštině na první slabiku substantiva [doˈprahy]. Podobně polští mluvčí neslyší a nevyslovují ráz, např. spojení *u okna* vysloví [uokna] spojení *v autě* jako [fautje].

Není neobvyklé, že polští bohemisté zaměňují kvantitu za přízvuk nebo že kvůli délkám porušují metrum. Podle našich zkušeností z výuky je nutné v češtině v kombinaci s kvantitou vokálů cvičit právě rozložení délek na víceslabičných slovech při zachování mluvního tempa, rytmu a metra. Ke správnému rytmickému frázování patří rozlišování větných úseků, a pokud to úroveň uživatele jazyka dovoluje, je možná i vědomá práce se slovosledem a vhodné používání rytmických a tónových předělů a pauz, jež posluchači usnadňují uvědomovat si obsah sdělení.

Mluvní tempo je obvykle definováno jako „rychlost vyslovování řečových prvků: hlásek, slabik nebo výrazů“ (PALKOVÁ 1994, 318). Lze je měřit počtem hlásek, sylab nebo výrazů vyslovovaných v konkrétní časové jednotce, nejčastěji za sekundu, nebo jejich střední délkou. Nejvěrohodnějším měřítkem je střední délka slabiky. Slovní klasifikaci tempa lze najít na klasickém metronomu, přičemž střední tempa, od andante po majestoso, odpovídají rychlosti srdečního tepu, nacházejí se na stupnici mezi 60–90 úderů za minutu.⁽⁸⁾

Střední mluvní tempo češtiny je nižší než střední tempo polštiny, pro češtinu se uvádí rozmezí 95–105 slov za minutu nebo 4,89 slabik za sekundu (PALKOVÁ 1994, 318). Mluvní tempo polštiny je vyšší, je to mezi 120–150 slovy za minutu, tj. 10–15 hlásek za sekundu (MICHALIK ET AL. 2019).

8 Polský logoped Stanisław Milewski (2017) se při popisu mluvního tempa odvolává právě na hudební terminologii: *lento* (pomalé, angl. *slow*, tempo, rus. темп речи медленный), *moderato* (mírné) a *allegro* (rychlé, angl. *quick*, tempo, rus. темп речи быстрый, скороговорка). Běžné komunikáty jsou podle něho vyjadřovány v tempu *moderato*. V delších výpovědích se zpravidla proplétají různá mluvní tempa, která si mluvčí vybírá podle charakteru projevu, např. podle stylu, a přizpůsobuje je posluchači. Průnik těchto temp je typickou vlastností mluvené řeči.

Polské mluvčí je třeba naučit v češtině zpomalit pro vytvoření neutrálního dojmu v jazykovém projevu, k čemuž osobně ve výuce používáme metronom. Zpomalení mluvního projevu musí být „rozumné“, nenarušující přirozenou komunikaci. To má potom ještě vedlejší efekt – studenti získají prostor v mysli a mohou lépe sledovat další fonologické jevy, např. přízvuk v souvislosti s rytmem a tempem. Osobně máme pod dlouhodobým vlivem polštiny potřebu zvyšovat mluvní tempo v češtině a musíme se neustále monitorovat. Při výuce výslovnosti (a komunikace vůbec) je vhodné na strategii sebemonitorování upozorňovat.

Zpomalování mluvního tempa však není snadné, neboť je využívají (otázka je nakolik vědomě) v jazyce mnozí internetoví influenceři či vlogeri, kteří jsou pro polské bohemisty mluvními vzory. Významnou roli hraje také kontextovost vnímání mluvního tempa, protože to má funkci pomocného prostředku syntaktického i pragmatického. Dříve bylo možné studentům běžně zadávat mluvní cvičení: představte si, že mluvíte jako klidný moderátor v rádiu, jako nervózní televizní reportér, jako emotivní řečník na tribuně apod. Bylo běžné, že skupina studentů znala konkrétního novináře nebo řečníka a představovala si ho. Toto dnes kvůli roztržitému zdroji a velkému výběru podcastů není možné, na konkrétní mluvní vzory obvykle nelze odkazovat. V současnosti je třeba nejprve zjistit, které mluvní vzory studenti v konkrétním ročníku mají, a potom jim někoho vybrat nebo doporučit.⁹⁾ Navíc je třeba mít na paměti, že současná generace studentů spolu méně mluví, spíše komunikuje psaním na mobilních telefonech.

Další obtížnější fonetické prvky v české výslovnosti polských bohemistů jsou intonace či melodie. Uvědomujeme si, že v jazyce může být někdy obtížné odlišit melodii od intonace, např. v definici intonace od Zdeny Palkové: „průběh výšky tónu ve větě n. její části, tj. melodické změny hlasu, které uživatel jaz. hodnotí jako součást výpovědi

9 Jako jeden z příkladů nevhodného mluvního vzoru lze uvést ostravského rapera, který si říká Hard Rico a jehož jazykový projev spočívá v zastírání fonetických znaků češtiny. Přestože rapuje česky, záměrem hudebníka je, aby jeho produkce zněla „jako angličtina“.

(n. její části)⁽¹⁰⁾ (PALKOVÁ 2017). Pomozme si hudební definicí – melodie je sekvence zvuků, které si nejvýrazněji zapamatujeme, což při studiu cizího jazyka musíme zcela jistě dělat. Do oblasti melodie (a v tom také intonace) podle nás patří také zapamatované fragmenty rozhovorů, melodie hlasu konkrétních známých mluvčích a také třeba regionální odchylky, které se naučíme slyšet v mateřském i cizím jazyce. Melodie je širší pojem než intonace, melodie je typické znění, „zpívání“, konkrétního jazyka, podle nějž jazyk rozpoznáme. Můžeme potvrdit, že melodická kontura polštiny je vzhledem k češtině položená výše, výrazné je to zejména v mluvním projevu žen. I na toto je třeba ve výuce upozorňovat.

V rámci melodie lze vymezit intonační konstrukce a vzorce. Intonace patří mezi univerzálie, je prvkem charakteristickým pro každý jazyk. V jazyce je intonace neboli *tónový průběh* používána k označení souboru zvukových prostředků, které v mluvených projevech vymezují věty, resp. výpovědi, a větné úseky. Intonace se realizuje na verbálním podkladě a skládá se ze silové, tónové a temporální moduly a jejím prvkem je také mluvní tempo.

Výuka intonace je samozřejmě součástí mateřského jazyka i cizích jazyků. Ve všech studovaných cizích jazycích jsme se učili typické intonační konstrukce (pro ruštinu např. sedm základních vzorců). V mateřštině jsme se však použití intonačních vzorců spisovné češtiny naučili až při lektorování češtiny jako cizího jazyka. České a polské intonační vzorce se od sebe liší a rozhodně by měly být součástí výuky obou těchto jazyků, aby si jich mluvčí byli vědomi. Bohužel v Polsku aktuálně není fonetika, tedy ani výslovnost, vůbec v pro-

10 František Daneš vymezil melodii šířeji jako „změny hlasové výšky v průběhu promluvy“ (DANEŠ 2012, 358). Melodie se podle něj skládá z pěti vrstev, jimiž jsou: přízvuk, systém intonačních kadencí (tj. intonační vzorce), celkové umístění fragmentu textu vzhledem k sousedním úsekům (např. slyšitelné oddělení vsuvky), melodický spád celé výpovědi nebo delšího oddílu a výškové umístění výpovědi v hlasovém rejstříku mluvčího (hysterický křik versus uklidňující hlas).

gramu středních škol, a proto je třeba na správný průběh intonace a kadence klást důraz.⁽¹¹⁾

Po ukončení studia dostávají polští bohemisté na Jagellonské univerzitě diplom s potvrzenou úrovní C2 podle Společného evropského referenčního rámce pro jazyky (dále jen SERR). Obě verze překladu SERR (2002, i dodatek z roku 2018) uvádějí následující popisy ovládání zvukové stránky jazyka na vyšších úrovních znalosti jazyka:

C2 + C1	Dokáže správně rozlišit použití intonace a větného přízvuku tak, aby vyjadřoval i nejjemnější významové odstíny.
B2	Osvojil(a) si jasnou, přirozenou výslovnost a intonaci.
B1	Výslovnost je z hlediska artikulace jasná, i když je občas zřejmý cizí přízvuk a občas se objevují chyby ve výslovnosti.

Tabulka 3 – Popis ovládání zvukové stránky jazyka podle SERR (2002, 2018)

Studenti by tedy měli zvládat jasnou, přirozenou výslovnost a intonaci a používat je tak, aby dokázali vyjádřit i jemné významové odstíny. Kvůli velmi silné negativní interferenci z polštiny bývá skutečná výslovnost mnoha absolventů bohemistiky slabší než výše uvedený popis SERR. Jako doklad sdílíme na konci článku nahrávky, které zachycují nepřipravený mluvený projev na volné téma studentů třetího ročníku bohemistiky, v němž lze podle našeho názoru dobře slyšet problémy v suprasegmentální fonetické rovině. Další nahrávky zachycují předem připravené čtení textu básně Františka Hrubína „Kuřátko v obilí“. Díky tomu, že byl zvolen známý text, může český posluchač

11 Na okraj uvedme ještě specifický moment v kadenci, již František Daneš definuje jako „melodický závěr věty“ (DANEŠ 2012, 360). Milan Romportl uvádí, že kadence je „druhá část věty, jejíž zvuková podoba (soubor zvukových prvků), je-li obměněna, má za následek změnu významu (modality) věty“ (ROMPORTL 1981, 259). Lze vymezit konkluzivní kadenci, např. ve větě oznamovací, od antikadence, např. ve zjišťovací otázce. Proti oběma pak stojí polokadence v neukončeném větném úseku.

V kontextu výuky češtiny pro cizince jsme si všimli špatného používání kadence stoupavé, kterou často používají – zejména studentky – na konci věty oznamovací. Přemýšleli jsme proto o vlivu reklam a v nich používaných řečnických otázek, ale v diskusi na konferenci Komárkova Olomouc jsme se dozvěděli, že se u těchto mladých žen jedná o signál snahy o komunikační vstřícnost.

lépe zachytit obtíže ve výslovnosti vybraných hlásek polských bohemistů pátého ročníku. Vzhledem k výše uvedeným informacím je zřejmé, že se polští studenti češtiny ve výslovnosti v porovnání se SERR pohybují individuálně na ose od uživatele B1 až po uživatele C2, což samozřejmě ale nelze ve vzdělávacím systému blíže zachytit.

Mezi základní příčiny výslovnostních problémů polských bohemistů patří zaprvé silná polsko-česká mnohovrstevnatá interference. Ucho i mozek se musejí naučit slyšet v cizím jazyce nové frekvence a koartikulační efekty. Zvláštní pozornost při výuce polských bohemistů je proto třeba klást na nácvik (všech) hlásek, kvantitativní vokálů, kladení přízvuku, rázu, mluvního tempa, metra, intonace i melodie. Také při zavádění nové slovní zásoby je vhodné propojovat slootovornou a výslovnostní stránku daného lexému s jeho poslechem.

Zadruhé je to fakt, že v polském prostředí je i přes snahu vysokoškolských vyučujících ortoepie spíše vědecká fikce, její zvládnutí je individuální. Příčinou je chybějící povědomí o výslovnosti a ortoepii, která není součástí rámcových programů pro polské střední školy. Bohužel i v univerzitním prostředí máme ve výuce češtiny jako cizího jazyka na práci s výslovností omezený prostor jen v hodinách praktických jazykových cvičení. Ve studijním programu neexistuje předmět zaměřený na českou ortoepii.

Přestože se vyučující během bohemistického studia snaží s výslovností pracovat, sami studenti na nižších úrovních komunikační kompetence nemají na sledování výslovnosti mentální prostor. Cizost a akustické zkreslení zvuku jsou častou příčinou nedostatečného porozumění v češtině. Polským bohemistům brání koncentrace na porozumění slyšeného sdělení a příprava na následnou reakci v tom, aby měli větší prostor pro analýzu jejich vlastní výslovnosti nebo melodie v mluveném projevu, často až do úrovně do B2/C1 podle SERR.

Další obtíž představují současné mluvní vzory studentů bohemistiky, jimiž jsou zejména youtubeři, influenceři nebo hudebníci. Kvalita jejich mluvního projevu je velmi různá a kromě toho tito internetoví tvůrci často cíleně narušují českou výslovnostní normu, např. proto,

aby se odlišili od ostatních. Toho si ale studenti obvykle nevšimnou nebo vzhledem k nižší úrovni své komunikační kompetence v češtině považují výslovnost konkrétního influencera za standardní. O to důležitější je podle nás role vyučujícího jako mluvnického vzoru.

Začtvrté častý nezájem o výslovnost způsobuje to, že si polští bohemisté nejsou vědomi své nesprávné výslovnosti, a to jak v mateřštině, tak i v češtině jako cizím jazyce. Studenti často nemají potřebu správně vyslovovat a teprve pracovní kontakty je donutí, aby svůj přístup k výslovnosti změnili. Kvůli nízké míře sebereflexe a nízké motivaci k učení výslovnosti se vracíme k výslovnosti problematických hlásek a dalších výslovnostních jevů často až v pátém ročníku.

Lze jen doporučit práci s výslovností od samého začátku výuky cizího jazyka, a to už při zavádění slovní zásoby, a pokračovat s vybranými fonetickými jevy opakovaně a spirálovitě ve chvíli, kdy na ně student má mentální prostor, tj. zejména v nejvyšších ročnících. Pokud to množství studentů ve skupině dovolí, je třeba pracovat individuálně, nacvičovat hlásky vykazující nejvyšší míru odlišnosti mezi češtinou a polštinou a také suprasegmentální prvky – přízvuk, metrum, intonaci a melodii.

Vhodnou technikou kromě opakování po vyučujícím je samozřejmě nahrávání mluvních projevů studentů. Doporučujeme k vytváření nových mentálních vzorců spojení studia jazyka s hudbou, zpěvem, tleskáním, frázováním a dechovými cvičeními. Tím vším rozvíjíme „vnitřní sluch“ studentů, jejich akustickou představivost a citlivost a dáváme jim možnost lépe si osvojit a zvládnout správnou českou výslovnost.

Příloha: Nahrávky polských studentů bohemistky

Mgr. et Mgr. Jitka Bieleń, Ph.D.
Ústav slovanské filologie
Jagellonská univerzita v Krakově
Romana Ingardena 3
30-060 Krakov
jitka.bielen@uj.edu.pl

LITERATURA

- ARNDT, Heriette. 2019. *Informal second language learning: The role of engagement, proficiency, attitudes, and motivation* (disertační práce). University of Oxford.
- BIELEŇ, Jitka. 2023. *Vy to všechno slyšíte? A rozumíte tomu?* Poznaň: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- BORUCKI, Hans. 1993. *Einführung in die Akustik*. Mannheim: Wissenschaftsverlag.
- DANEŠ, František. 2012. *Kultura a struktura českého jazyka*. Praha: Karolinum.
- HAVLÍK, Radan. 2010. *Vliv biauálního slyšení na srozumitelnost řeči při použití kompetitivního zvukového signálu* (nepublikovaná disertační práce). Brno: Masarykova univerzita.
- HEYD, Gertraude. 1991. *Deutsch lehren. Grundwissen für den Unterricht in Deutsch als Fremdsprache*. Frankfurt am Main: Verlag Moritz Diesterweg.
- JASSEM, Wiktor. 1973. *Podstawy fonetyki akustycznej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- KLEŠTA, Janusz. 1998. „Lingwistyczne i paralingwistyczne zastosowania akustyczno-fonetycznej bazy danych samogłosek języka polskiego.“ *Technologia Mowy i Języka* 2, s. 47–64.
- IVANOVÁ, Jaroslava, LENOCHOVÁ, Alena, LINKOVÁ, Jana a ŠIMÁČKOVÁ, Šárka (překl.). 2002. *Společný evropský referenční rámec pro jazyky. Jak se učíme jazykům, jak je vyučujeme a jak v jazycích hodnotíme*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- KRČMOVÁ, Marie. 2009. „Akustická a auditivní fonetika.“ In *Fonetika a fonologie*. Brno: Masarykova univerzita. www.muni.cz, https://is.muni.cz/do/1499/el/estud/ff/ps09/fonetika/tisk_2009/cho6.html (přístup 26. 4. 2025).
- LEVITIN, Daniel. 2016. *Zasłuchany mózg. Co się dzieje w głowie, gdy słuchasz muzyki*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- LIPOWSKI, Jaroslav. 2011. *Operatívna fonetika slovenčiny, češtiny a polštiny*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- MICHALIK, Mirosław et al. 2019. „Tempo wypowiedzi osób starzejących się fizjologicznie na tle tempa wypowiedzi dziecięcych – analiza porównawcza.“ *Poradnik Językowy* 761(2), s. 7–23.

- MILEWSKI, Stanisław. 2017. „Tempo mówienia.” *Encyklopedia logopedii*. <http://www.encyklopedialogopedii.pl/tiki-index.php?page=TEMPO+M%C3%93WIENIA> (přístup: 14. 12. 2025).
- OSTASZEWSKA, Danuta a TAMBOR, Joanna. 2006. *Fonetyka i fonologia współczesnego języka polskiego*. Warszawa: PWN.
- PALKOVÁ, Zdena. 1994. *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha: Karolinum.
- PALKOVÁ, Zdena. 2017. „Intonace v popisu prozodie.” *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Eds. Karlík, Petr a Nekula, Marek a Pleskalová, Jana. www.czechency.cz, <https://www.czechency.org/slovník/INTONACE> V POPISU PROZODIE (přístup: 14. 12. 2025).
- PALKOVÁ, Zdena. 2017. „Mluvní takt.” *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Eds. Karlík, Petr a Nekula, Marek a Pleskalová, Jana. www.czechency.cz, [https://www.czechency.org/slovník/MLUVNÍ TAKT](https://www.czechency.org/slovník/MLUVNÍ_TAKT) (přístup: 26. 4. 2025).
- ROMPORTL, Milan. 1981. „Kadence, intoném, melodém.” *Slovo a slovesnost* 42(4), s. 257–261.
- RUSSEL, Debra a TAKEDA, Kayoko. 2018. „Consecutive Interpreting.” In *The Routledge Handbook of Interpreting*. Eds. Mikkelsen, Holly a Jourdenais, Renée. London, New York, s. 96–111.
- SIKORSKI, Kazimierz. 1976. *Harmonia. cz. I*. Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne.
- VEROŇKOVÁ, Jitka. 2009. *Rozdíly v průběhu základního tónu relevantní pro percepční rozlišování melodémů v češtině* (disertační práce). Praha: Fonetický ústav FF UK.
- WARREN, Richard. 1970. „Perceptual restoration of missing speech sounds.” In *Science* 167(3917), s. 392–393.
- WEINGART, Miloš. 1932. „Zvuková kultura českého jazyka.” In *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Havránek, Bohuslav a Weingart, Miloš. Praha: Melantrich, s. 157–244.
- ZIMA, Petr. 1959. „K otázce klasifikace mluvního tempa.” *Slovo a slovesnost* 20(2), s. 96–117.
- ZWAAN, Rolf. 1999. „Situation models: The Mental Leap into Imagined Worlds.” *Current Directions in Psychological Science* 8(1), s. 15–18.

SLOVOSLED ZÁJMEN V NOMINÁLNÍ FRÁZI V ČESKY PSANÝCH TRAKTÁTECH JANA HUSA

OLGA NAVRÁTILOVÁ

THE WORD ORDER OF PRONOUNS IN NOUN PHRASES IN THE CZECH TREATISES OF JAN HUS

The study examines the word order of pronouns functioning as modifiers or determiners within the noun phrase in Jan Hus's Czech-language treatises. It follows up on Navrátilová (2024), which focused on the word order of noun phrases in Hus's Czech and Latin correspondence. The present study thus constitutes a part of the broader research on word order in Hus's Czech- and Latin-language texts, with a particular focus on the noun-phrase syntax. The primary aim is to determine whether the word order of noun phrases in the Czech treatises differs from that found in Hus's Latin and Czech letters, and whether the genre of a given text therefore constitutes a significant factor in word-order variation. The material under the analysis comprises Hus's shorter texts, especially treatises and polemical works. Within these texts, three groups of pronouns were examined: (1) possessive pronouns, (2) demonstrative pronouns, and (3) totalizers (other pronoun groups were excluded due to their low frequency). Each group was then analyzed separately. Identical word-order behavior across the genres of correspondence and treatises was identified for demonstrative pronouns and for totalizers. By contrast, the analysis revealed that possessive pronouns demonstrate a higher frequency of postnominal position than is attested in Hus's Czech correspondence, while still showing a lower frequency of postnominal placement than that observed in the Latin correspondence. The study further investigated the factors underlying the substantial word-order variability manifested by possessive pronouns in the treatises. The principal factor shaping pronoun placement proved to be the citation or paraphrase of biblical texts or, alternatively, other ecclesiastical authorities. In contrast to Hus's correspondence, the treatises also show an increased frequency of the word-order configurations of circumposition and interposition.

Keywords: word order; Jan Hus; pronouns; noun phrase

ÚVOD

Cílem předkládané studie je zachytit slovosled zájmen ve funkci modifikátorů či determinátorů nominální fráze (dále NP) v česky psaných traktátech Jana Husa. Jedná se o součást rozsáhlejšího výzkumu slovosledu v Husových česky a latinsky psaných textech se zaměřením na slovosled nominální fráze. Samotnému vývoji slovosledu nominální fráze byly již v minulosti věnovány studie (např. NAVRÁTILOVÁ 2012; 2017; 2024), monografie (NAVRÁTILOVÁ 2018) či diplomové práce (např. MODLÍKOVÁ 2017; RYŠKA 2018; BUCHTOVÁ 2018; 2020; GRANÁTOVÁ 2018; 2021; MACALÍK 2020), v některých případech se rovněž přihlíželo k možným vlivům latiny na slovosled zájmen ve staré a střední češtině (např. NAVRÁTILOVÁ 2017; 2018; RYŠKA 2018 apod.), přesto doposud nebyla soustavnější pozornost věnována slovosledu textů Jana Husa. Tato studie tak navazuje na výzkum slovosledu v Husových českých a latinských listech (srov. NAVRÁTILOVÁ 2024), jehož hlavním cílem bylo zaměřit se na tvorbu autora, kterého bychom mohli s jistým zjednodušením označit jako bilingvního (užívajícího češtinu i latinu), a blíže prozkoumat téma staročeského slovosledu nominální fráze z hlediska případných interferencí mezi latinou a češtinou. V uvedené studii byla také blíže nastíněna problematika zkoumání slovosledu v díle Jana Husa s ohledem na neexistenci jeho autografů a možnost užívat pro naše analýzy zpravidla jen mladší opisy jeho originálů, případně někdy i opisy opisů, tisky apod. (o tom viz dále v oddíle 1. Analyzovaný materiál).

Primárním cílem této studie je tedy zejména zjistit, zda se slovosled v česky psaných traktátech odlišuje od slovosledu v Husových listech – ať už českých, či latinských. Zda se zde například uplatňují jiné faktory (korespondující s daným žánrem) ovlivňující slovosled, než tomu bylo v Husově korespondenci, a zda výsledky pro jednotlivé druhy zájmen budou korespondovat spíše se stavem v korespondenci psané česky, nebo korespondenci latinské.⁽¹⁾

1 Na tomto místě je potřeba upozornit, že tyto odlišnosti očekáváme pouze v rámci posesivních zájmen, jelikož realizovaný výzkum (NAVRÁTILOVÁ 2024) ukázal v případě

1 ANALYZOVANÝ MATERIÁL

Do výzkumu jsme zařadili Husovy kratší texty, tj. zejména traktáty a polemiky.⁽²⁾ Konkrétně jsme pracovali s těmito památkami (do závorky vždy uvádíme konkrétní rukopis, který jsme měli k dispozici, a přibližné stáří tohoto rukopisu):

O manželství (HusManžV, 1432/33),⁽³⁾ *O marnosti* (HusMarnA, 1497), *O šesti bludiech* (HusBludM, 1414), *O hříechu* (HusHříchB, 1. pol. 15. stol.), *Dcerka nebo O poznání cesty pravé k spasení* (Hus-DcerkaH, 1414), *Jádro učení křesťanského* (HusJádروV, 1432/33), *Knížky proti knězi kuchmistrovi* (HusKuch, 1509), *Provázek třípramenný z víry, lásky, naděje* (HusProv, 1545), *Zrcadlo člověka hříšného*, tzv. větší (HusZrcN, pol. 15. století).

Podobně jako je tomu u jiných Husových děl, ani v případě těchto památek nemáme dochovány Husovy autografy, ale pouze jejich opisy, v některých případech se jedná dokonce o tisky. Tato skutečnost může mít za následek, že výzkum, který zde předkládáme, spíše reflektuje stav slovosledu v rukopisech či tiscích než v Husových autographech. Přesto se domníváme, že i vzhledem ke zmíněnému negativnímu aspektu mají výzkumy tohoto typu svůj smysl, neboť nelze zcela jistě předpokládat, že při přepisu památek byl pozměňován veškerý slovosled a že stav v mladších rukopisech či tiscích se tak diametrálně odlišuje od stavu v autographech. Přestože tedy absolutní hodnoty uvedené v této studii nelze chápat jako hodnoty charakterizující Husův jazyk v jeho vlastních traktátech, domníváme se, že postupný průzkum většího počtu Husových textů nám i přes výše uvedené negativní aspekty může odhalit hlavní tendence, které charakterizují Husův individuální slovosled z hlediska umístění zájmen v NP.

demonstrativ i totalizátorů téměř identický slovosled v rámci textů českých i latinských.

2 Citované úryvky z uvedených Husových textů transkribujeme podle obvyklých pravidel pro starou češtinu (viz DAŇHELKA 1985, 285–301).

3 Zkratky citovaných rukopisů přebíráme z Havránek (1968).

2 METODOLOGICKÉ VÝCHODISKO A SLOVOSLED NP

Výzkum slovosledu NP v traktátech Jana Husa metodologicky vychází jednak z tradičního dependenčního modelu nominální fráze (podrobněji viz např. GREPL A KARLÍK 1998), jednak z klasifikace Aleše Svobody (1989). Z rozsahových důvodů této studie se zde omezujeme na zcela elementární nástin tohoto teoretického východiska (čtenáře zde odkazujeme kromě obou uvedených autorů i na monografii NAVRÁTILOVÁ 2018, 54–64, v níž se této problematice věnujeme podrobněji). Primárně tedy rozlišujeme mezi dvěma typy frází: 1. prostá NP; 2. složená NP. Prostou frází ve shodě se Svobodovou klasifikací označujeme frází, jejíž základ je rozvíjen pouze determinátory či kvantifikátory. Jako složenou frází pak můžeme hodnotit takovou frází, jejíž základ rozvíjejí nejen determinátory či kvantifikátory, ale také modifikátory, předložková fráze, genitivní fráze, dějové adjektivum s valenčním či nevalenčním rozvitím apod.

Při popisu slovosledu NP je pro nás stěžejní zejména průzkum slovosledu uvnitř fráze (postavení rozvíjejících členů vůči dominujícímu jménu, tzv. relativní pozice) oproti absolutní pozici (pozice NP v klauzi, tj. vůči dalším členům klauze). Pozice rozvíjejících výrazů vůči dominujícímu jménu lze klasifikovat jako *pozici kontaktní* (rozvíjející člen/členy se nachází bezprostředně v blízkosti syntakticky nadřazeného substantiva) či jako *pozici distantní* (mezi rozvíjející členy je umístěn výraz, který není syntakticky asociován ani s členem dominujícím, ani s členem dominovaným; tento způsob umístění rozvíjejícího výrazu, při němž dochází k porušení projektivnosti celé fráze, bývá také označován jako *interpozice*; srov. např. UHLÍŘOVÁ 1972 či PANEVOVÁ ET AL. 2014, 215–219). V rámci samotné pozice kontaktní je pak možno definovat tři základní způsoby uspořádání rozvíjejících členů: 1. *antepozice / prenominální pozice*, 2. *postpozice / postnominální pozice*, 3. *cirkumpozice*.⁽⁴⁾

4 Za cirkumpozici bývá zpravidla pokládáno takové umístění rozvitého dějového adjektiva s doplněním, při němž jedna z částí stojí před dominujícím jménem a druhá složka až za ním (srov. např. SVOBODA 1989, 114). V našem pojetí chápeme cirkumpozici jako

3 ANALÝZA

Celkem jsme v rámci výzkumu analyzovali 1 373 nominálních frází, jejichž rozvíjejícím členem bylo zájmeno. Zařazovali jsme tak do excerptce buď fráze, jejichž jediným rozvíjejícím výrazem bylo zájmeno, nebo fráze, u nichž jedním z rozvíjejících výrazů byl vedle adjektiv, číslovek apod. i zájmenný výraz.⁽⁵⁾ Analýzu jsme pak následně zúžili na průzkum frází s posesivními nebo demonstrativními zájmeny, případně totalizátory. Zájmena interogativní a indefinita jsme vyloučili z toho důvodu, že byla ve všech traktátech doložena jen v několika jednotkách, příp. dvou desítkách dokladů,⁽⁶⁾ čímž bychom nemohli výsledky pokládat za relevantní. Konkrétně jsme tedy zkoumali tato staročeská zájmena: 1. zájmena posesivní, pro něž jsou ve staré češtině doloženy následující formy: *můj* > *muoj* > *múj* (v grafické podobě *mũj*), *tvůj* > *tvuoj* > *tvúj* (v grafické podobě *tvũj*), *svůj* > *svuoj* > *svúj* (v grafické podobě *svũj*), *náš*, *váš*, *jeho*, *jejé* > *jejie* > *její*, *jich* (VÁŽNÝ 1964, 125–129);⁽⁷⁾ 2. zájmena demonstrativní: *s*, *sen*; *j*, *jen*; *t*, *ten*; *tento*, *tenže*, *tý*, *týž*, *on*, *onen*, *sám* (viz např. GEBAUER 1929, 230; VÁŽNÝ 1964, 130–138); 3. totalizátory: mluvnice staré češtiny tento typ klasifikace nerozlišují, zpravidla jsou jednotlivá zájmena řazena k indefinitům či záporným zájmenům, např. zájmeno *každý* je klasifikováno jako adjektivum, případně také jako indefinitum (VÁŽNÝ 1964, 143–144). Nicméně na základě novočeské klasifikace, kterou nabízí např. *Mluvnice češtiny 2* či *Příruční mluvnice češtiny*,⁽⁸⁾ sem ve staré češtině můžeme zařadit zá-

pozici, při níž jeden či několik kongruentních rozvíjejících členů stojí před řídícím jménem a rovněž minimálně jeden kongruentní rozvíjející člen za ním.

5 Jak je tedy z uvedeného zřejmé, do výzkumu jsme nezařazovali případy se samostatnými zájmennými výrazy – typu *Ten se ale rychle vrátil domů*.

6 Indefinita byla doložena jen v některých pramenech – HusKuch, HusBludM, HusManžV v řádu 10–25 výskytů. V rámci těchto výskytů byla zcela pravidelně v prenominální pozici.

7 Jiný výklad ke vzniku zájmena *její* předkládá např. Laichterová (1985, 73), která předpokládá rozšíření původní genitivní formy *jie* analogicky podle *jeho*, tj. *jie* > *jejie*, následné užívání nesklonné genitivní formy *jejie* pro feminína a neutra a vytvoření analogické formy *její* pro nominativ singuláru maskulina.

8 *Mluvnice češtiny 2* (1986, 98) sem zařazuje zájmena *všechen*, *veškerý*, *každý*, *sám*. *Příruční mluvnice češtiny* (2012, 300) sem řadí i tzv. „zájmena záporná“, tj. *žádný*, *nijaký*, *nič*. V této studii přebíráme klasifikaci totalizátorů ze druhé uvedené publikace.

jmeno veš (a jeho varianty se sufixy: *-cek*, *-tek*, *-cen*, *-cken* atd.), *(-ni) žádný, ižádný, sám*. (Podrobněji viz NAVRÁTILOVÁ 2024, 38.)

Jak zachycuje tabulka 1, ve všech textech, ve kterých je reprezentativní počet dokladů, se s výrazně vyšší frekvencí objevuje prostá fráze, tj. fráze, jejíž řídící jméno je kromě zájmena rozvito ještě dalším zájmenem, příp. kvantifikátorem. Naopak pro fráze složené, tj. kromě rozvíjejícího zájmenného výrazu ještě rozvité adjektivem, předložkovou, genitivní frází apod., byl zachycen výrazně nižší výskyt. To odpovídá stavu zjištěnému i pro Husovu korespondenci (srov. NAVRÁTILOVÁ 2024, 41). Je tedy zřejmé, že fráze v Husových traktátech se nevyznačují „větší rozvitostí“ než fráze v korespondenci a můžeme zde pozorovat *de facto* téměř identický stav.⁹⁾

Prameny	Prostá NP	Složená NP
HusMarnA	52	5
HusManžV	103	45
HusHříchB	35	9
HusBludM	196	50
HusJádroV	8	8
HusDcerkaH	222	46
HusProv	217	44
HusZrcN	94	49
HusKuch	162	28
Σ	1089	284

Tabulka 1 – Frekvence fráze prosté a složené ve všech traktátech

3.1 POSESIVNÍ ZÁJMENA

Jak je dále patrné z níže uvedené tabulky 2, pro posesivní zájmena v Husových traktátech je příznačná velká slovosledná variabilita (obdobně jako je tomu v Husových listech – viz NAVRÁTILOVÁ 2024,

9 Jelikož fráze složené jsou zastoupeny jen velmi nízkým počtem dokladů, v rámci studie rezignujeme na samostatnou analýzu slovosledu v rámci fráze prosté a složené.

41 – či obecně ve staré češtině, např. NAVRÁTILOVÁ 2018, 198). Tato výrazná slovosledná variabilita je patrná ve všech traktátech,⁽¹⁰⁾ nicméně největší kolísání mezi dvěma hlavními pozicemi můžeme pozorovat v rámci nábožensko-výchovných či morálních traktátů (viz např. HusProv, HusBludM, HusDcerkaH).

Prameny	Antepozice	Postpozice	Cirkumpozice
HusMarnA	10	20	4
HusManžV	43	28	4
HusHříchB	9	8	1
HusBludM	48	66	5
HusJádroV	1	0	1
HusDcerkaH	94	64	4
HusProv	67	55	18
HusZrcN	37	34	3
HusKuch	71	25	0
Σ	380	300	40

Tabulka 2 – Slovosled posesivních zájmen v jednotlivých traktátech

Pokud provedeme srovnání s výzkumem realizovaným v Husově korespondenci (česky i latinsky psaných listech; viz tabulka 3), je zřejmé, že situace v traktátech se nepatrně liší od stavu v české i latinské korespondenci: oproti českým listům je v traktátech doloženo více postpozice, oproti listům latinským je však více frekventovaná prenominální pozice. Současně je také v Husových traktátech možno zachytit největší výskyt cirkumpozice.

Prameny	Antepozice	Postpozice	Cirkumpozice	Σ
traktáty	380	300	40	720
HusKorČ	205	110	4	319

¹⁰ Obdobně, ještě snad o něco výraznější kolísání lze postihnout i ve slovosledu adjektiv v rámci Husových traktátů (NAVRÁTILOVÁ 2024, 146).

Prameny	Antepozice	Postpozice	Cirkumpozice	Σ
HusKorL	110	164	9	283
Σ	695	574	53	1322

Tabulka 3 – Komparace slovosledu posesivních zájmen v traktátech
a v Husově korespondenci

3.1.1 FAKTORY OVLIVŇUJÍCÍ SLOVOSLEDNOU VARIABILITU U POSESIV

3.1.1.1 Citace biblického textu, přímá řeč Ježíše, apoštolů

Pokud se blíže zaměříme na faktory, které ovlivňují velkou slovoslednou variabilitu NP, je zřejmé, že velké procento postnominální pozice je vyvoláno doslovnou citací biblického textu, příp. parafrázemi přímé řeči Ježíše Krista, proroků, evangelistů apod. (viz níže uvedené doklady 1–6). Tato skutečnost představuje určitou paralelu se stavem zachyceným v biblích s komentáři (viz *Bible kralická* a *Bible svatováclavská*), pro něž je charakteristické, že pokud v komentářích citují biblický text, zachovávají postpozici zájmen (jako je tomu ve vlastním biblickém textu). Vlastní text komentářů se nicméně vyznačuje výrazně vyšší frekvencí prenominální pozice (k tomu více viz např. NAVRÁTILOVÁ 2018; BUCHTOVÁ 2018; RYŠKA 2018). Obdobnou situaci můžeme pozorovat i v analyzovaném díle Jana Husa, například v dokladu (6) ve vlastním Husově textu se zájmeno *jeho* vyskytuje v prenominální pozici, zatímco v citaci biblického textu je postnominální.

- (1) *Protož die sv. Izaiáš (...): „Věru neduhy naše on jest trpěl a bolesti naše on jest nesl.“* (HusBludM, 139v)
- (2) *Příklad na milém Pánu Ježíšovi, jenž jest řekl na kříži mra, ve Čtení svatého Lukáše v XXIII. kapitole. Otče, v ruce tvoje poroučím duch muoj.* (HusProv, C4r)
- (3) *A to jest Pán Buoh (...) dal pokánie a řka: „V potu tváři tvé požívati budeš chleba svého.“* (HusManžV, 107v)
- (4) *A tak die Kristus ve Čtení: „Ktož miluje ženú svú více nežli mě, nenie mne hoden.“* (HusManžV, 117r)

- (5) *Pakli jsi veliké lásky, jez jeho tělo a pí jeho krev – neb jest obě z štědrosti tobě připravil –, a tak budeš jistějí v nadějí. Neb dí: „Kdo jí tělo mé a pí krev mou, ve mně přebývá.“* (HusProv B3r)
- (6) (...) *v pětmezciemé kapitole svatého Matúše řekl jest Spasitel (...) „Jděte ode mne, zlořečení, do věčného ohně, jenž připraven jest ďáblu a sluhám jeho.“ Aj, ďáblu prvé, die, připraven oheň věčný jakožto najhoršiemu, a jeho sluhám potom jako méně zlým.* (HusKuch A6r)

Z uvedeného plyne, že větší variabilita slovosledu (a vyšší výskyt postnominální pozice) v nábožensko-vzdělávacích traktátech či traktátech výchovných, odkazujících k biblickému textu, je tedy pravděpodobně dána vyšším výskytem biblických citací či parafrázováním biblického textu, v nichž Hus ponechává původní (biblický) slovosled,⁽¹¹⁾ zatímco ve vlastním textu volí dominantně prenominální pozici.⁽¹²⁾

3.1.1.2 Stylistická disimilace

Stylistická disimilace je frekventovaným prostředkem v textech staré i střední češtiny, jejímž působením autoři dosahovali ozvláštnění textu a jeho větší variability (pro střední češtinu viz např. FIDLEROVÁ ET AL. 2013, 70; v rámci staré češtiny viz NAVRÁTILOVÁ 2018, 162, 201).

V jednotlivých textech je možno zaznamenat několik typů stylistické disimilace. V prvním případě dochází ke střídání pozic zájmen, která rozvíjejí lexikálně identické jádro NP (viz doklad 7).⁽¹³⁾

11 Podrobný popis proměny slovosledu posesivních zájmen v rámci vývoje biblických překladů, tj. přesunu z dominantní antepozice do postpozice, podává Navrátilová (2018).

12 Podobnou situaci lze pozorovat z hlediska užívání jednoduchých minulých časů: zatímco ve vlastním textu dominantně používá préterita, v citacích biblického textu ponechává jednoduché minulé časy – na tuto skutečnost upozornil již Havránek (1966, 12). Ne vždy je ovšem možné přesné rozlišení vlastního Husova textu, parafrázování biblického textu a doslovné biblické citace. Nadto byly někdy parafráze/citace upravovány či doplňovány pozdějšími písaři. Jelikož bychom se při této klasifikaci mohli dopustit řady omylů či zjednodušení, kdybychom chápali jisté výroky jako vlastní Husův text, ačkoli šlo o parafrázi, či naopak, na vyhodnocení slovosledu v závislosti na typu textu rezignujeme.

13 V tomto případě může být ovšem slovosledná variabilita rovněž podpořena vytyčením posesivních zájmen do protikladu *má radost* vs. *radost vaše*.

- (7) *Mluvil sem vám, aby má radost v vás byla a radost vaše aby byla naplněna.* (HusProv, D1r)

Ve druhém případě pak dochází ke střídání pozic identických zájmen, která rozvíjejí lexikálně odlišné jádro NP a která se v rámci klauze (někdy i za její hranicí) opakují (viz doklady 8,¹⁴ 9).

- (8) *Že Bóh svú mocí, slovy svými, kteráž die kněz, činí...*
(HusBludM, 138v)

- (9) *Ovšem ktož Bohu čistotu slíbí, jižť jest sobě jeho za svého manžela a za choti svého osobil a zaslíbil.* (HusManžV, 112v)

Posledním typem, spíše okrajovým, je pak střídání pozice zájmen v lexikálně zcela identických NP (viz například doklad 10).

- (10) *Aj, král (...) nám na paměť popsal, že v marnosti svět tento jest potopen. Protož kdož chce neutronouti, musí provázkem vytažen býti, jenž jest v tomto světě život nevinný.* (HusProv, A3r)

Při pohledu na výše uvedené doklady se nabízí otázka, zda i příklady uvedené v oddíle 3.1.1.1 by nemohly být výsledkem stylistické disimilace. Nicméně jsme se rozhodli jako stylistickou disimilaci hodnotit pouze takové případy, u nichž současně vylučujeme možnost vlivu biblického jazyka, tj. mimo případy s přímou řečí a doslovné citace biblického textu. Přestože se s tímto omezením jedná jen o několik jednotek dokladů, svůj podíl na celkové podobě slovosledu NP tento faktor pravděpodobně má (jak už ostatně ukázaly dřívější výzkumy, viz NAVRÁTILOVÁ 2018, 162).

14 V tomto dokladu je však nutno připustit, že postpozice zájmena *svůj* může být současně motivována posunem posesivního zájmena blíže ke vztažné větě, která nominální frázi rozvíjí.

3.1.1.3 Oxytonické zakončení

Dalším faktorem, který může ovlivnit umístění posesiva do postnominální pozice, je oxytonické zakončení klauze, tj. umístění jednoslabičného přízvuchného výrazu do finální pozice klauze. Tento typ rytmyzace prozaického textu je vedle typických rytmyzovaných klauzulí další poměrně frekventovanou variantou i v jiných typech staročeských textů (o tomto jevu jsme více psali na jiném místě, viz NAVRÁTILOVÁ 2018, 181–182 – zde i odkaz na další literaturu). Jak uvádí Havránek (1966, 5–6), pro Husovu českou prózu (obdobně jako latinskou) je typická výrazná rytmyzace, rytmičké klauzule i vnitřní rýmy, v některých textech také sylabické hexametry s césurou. Z hlediska zaměření našeho výzkumu můžeme tedy sledovat případy, kdy je do finální pozice umístěna jednoslabičná forma posesivního zájmena, zatímco mu předchází dominující výraz o vyšším počtu slabik (viz např. doklady 11, 12, 13, 14, 15). V případě frází se stejným počtem slabik u dominujícího i rozvíjejícího výrazu sem tyto případy pocho-pitelně nezařazujeme.⁽¹⁵⁾

(11) *Slyš, dcerko, a viz a přichyl ucho své!* (HusDcerkaH, 213r)

(12) *Neb muž má ctíti svú ženu a ji v poctivosti mieti jakožto tova-
řišku od Boha sobě danú a paní svú.* (HusManžV, 116v)

(13) *Třetie bývá blud z pýchy, když kto, přieliš doufaje sobě nad jiné,
i neučiní sobě poznánie v hříechu svém.* (HusDcerkaH, 214v)

(14) (...) *i na mé srdce plně vstúpilo to, což jest pán Bóh připravil
milovníkóm svým.* (HusDcerkaH, 226r)

(15) *Nebť jsú nepřietelé obklíčili duši mú.* (HusDcerka H, 219v)

3.2 DEMONSTRATIVNÍ ZÁJMENA

Na rozdíl od posesivních zájmen je situace z hlediska slovosledu demonstrativ téměř identická jako v Husově korespondenci. V rámci

15 O rytmyzaci prozaického textu Husovy *Dcerky* svědčí mj. velmi časté gramatické rýmy (více viz k tomu NAVRÁTILOVÁ 2018, 180–181).

všech traktátů se jako zcela dominantní pozice uplatňuje antepozice (viz např. doklady 16, 17). Nejčastěji užitými zájmeny jsou zájmena *ten* (viz např. doklad 16, 17) a *tento* (např. doklady 18, 19, 20). Zcela ojediněle se objevují další zájmena, například *onen*, *takový* a *sám* ve funkci demonstrativa (viz např. doklady 21, 22, 23). Postpozice byla zachycena u zájmen s exoforickou referencí⁽¹⁶⁾ (viz např. doklady 18, 19, 20), nicméně nelze z toho vyvozovat, že každé zájmeno s exoforickou referencí je postnominální.⁽¹⁷⁾ Distribuce antepozice a postpozice u exoforických zájmen je zhruba v poměru 1 : 1.

(16) *A že jest sv. Pavel tú řečí chtěl lidi otvésti ot nezřiezeného spolupřebývanie, kromě stavu manželského, protož chtě ten neřád vyraziti z lidí.* (HusManžV, 108r)

(17) *Neb ten každý člověk, kterýž nemá hříechu smrtedlného, ten v tu dobu jest svatý, a tak jest dobrý.* (HusHříchB, 132r)

(18) *A aby po temnostech světa tohoto viděla slunce spravedlnosti.* (HusDcerkaH, 227r)

(19) *A zvláště sv. Pavel v sedmé kapitole k Korintóm, na jehož sem řeči písmo toto založil.* (HusManžV, 117v)

(20) (...) *manželé v nejistotech búrě mořě světa tohoto, do králevstvie nebeského brdúce, tápají až do hrdla.* (HusManžV, 106r)

(21) *A tak obludné hříešné duši die Písmo ono, že jest sesmilnila s mnohými milovníky (...)* (HusManžV, 110r)

(22) *Jakož svědčí sám Kristus ve Čtení, že ktož koli netoliko dotkne se ženy cizie, ale uzří ji ku požádaní, již jest ji sesmilnil v svém srdci.* (HusManžV, 107v)

(23) *Proto zapověděno jest, aby nebyla dána příčina k smilství a cizoložství těm, ješto v takových zámutcích stojiece, sobě sú nepočítali toho za hříech za veliký (...)* (HusManžV, 115r)

16 Převážně se v textu exoforicky odkazuje například „k tomuto světu“, „k tomuto papeži“, „k tomu psaní“.

17 Tento jev jsme podrobněji popsali na jiném místě (viz NAVRÁTILOVÁ 2012).

Prameny	Antepozice	Postpozice	Cirkumpozice
HusMarnA	6	1	0
HusManžV	45	6	0
HusHříchB	12	0	1
HusBludM	81	1	5
HusJádroV	3	0	3
HusDcerkaH	56	3	2
HusProv	50	8	2
HusZrcN	40	4	7
HusKuch	42	5	0
Σ	335	28	20

Tabulka 4 – Slovosled demonstrativních zájmen v jednotlivých traktátech

Jak již bylo zmíněno výše, pokud srovnáme stav v traktátech se stavem zachyceným pro českou a latinskou korespondenci, je zřejmé, že ve všech typech textů Jana Husa se demonstrativa (na rozdíl od posesiv) chovají slovosledně velmi podobně. Tento stav koresponduje s dřívějšími zjištěními (viz NAVRÁTILOVÁ 2012), která ukázala, že větší difference v rámci slovosledného chování demonstrativ lze postihnout pouze v rámci vývoje biblických překladů, kdy od druhé biblické redakce (nového překladu Nového zákona) je možno zachytit větší příklon demonstrativ k umístění do postnominální pozice po vzoru latinské Vulgáty, ovšem v rámci ostatních textů si udržují po celé staročeské období dominantní prenominální pozici.

Prameny	Antepozice	Postpozice	Cirkumpozice	Σ
traktáty	335	28	20	383
HusKorČ	77	7	6	90
HusKorL	83	8	4	95
Σ	495	43	30	568

Tabulka 5 – Komparace slovosledu demonstrativních zájmen v traktátech a v Husově korespondenci

3.3 TOTALIZÁTORY

V rámci totalizátorů se v Husových traktátech uplatňují zejména zájmena *všechen*, *všecek*, *každý* (viz např. doklady 24, 25, 26), ojediněle jsou rovněž doložena zájmena *sám*, *všeliký/všelikaký* a *(ni)žádný* (viz např. doklady 27, 28, 29). Pro všechna uvedená zájmena je zcela dominantní antepozice, a to ve všech traktátech, postpozice představuje zcela raritní slovoslednou variantu. Obdobné pozorování bylo již zachyceno v Husově česky psané korespondenci (viz NAVRÁTILOVÁ 2024, 45), nicméně oproti ní, jak demonstruje níže uvedená tabulka 7, je v traktátech výrazně četnější variantou cirkumpozice, což je pravděpodobně způsobeno hojnými citacemi, příp. parafrázemi biblického textu v traktátech (viz např. níže uvedený doklad 26). V rámci cirkumpozice totalizátory téměř pravidelně zaujímají prenominální pozici, a to při současném obsazení postnominální pozice adjektivem, příp. posesivním zájmenem (viz např. doklady 25, 26) – takové pozorování je zcela v souladu se stavem zachyceným v různých žánrech v rámci staročeské prozaické literární tvorby (viz NAVRÁTILOVÁ 2018, 139–140).

(24) (...) *duše každá křesťanská jest jakožto manželka a žena. A Kristus jest jakožto chot a muž každé duše věrné.* (HusManžV, 110r)

(25) *Neb na těch nitech má býti všeckno rúcho drahé setkáno (...)*
(HusProv, C2v)

(26) *To (...) mnil jest Pán Ježíš, když jest řekl v zákoně ve Čtení svatého Matouše (...) „Milovati budeš Pána Boha svého ze všeho srdce svého i ze vši duše své i ve vši mysli své.“* (HusProv, B4v)

(27) *Však vídámy mnohokrát, ano oficiál aneb biskup rozlučuje manžely, kterak tehdy dieš, že jich nižádný člověk nemóž rozlúčiti.* (HusManžV, 108v–109r)

(28) (...) *d'áble, že ne pro to samo pomyšlenie, kteréš učinil v nebi, ale pro tvé nekánie, jenž jest najvěččí hříech, jsi zatracen.*
(HusDcerkaH, 218v)

(29) (...) *tiem se kazie všelikací bludové, kteříž běžie při manželství.* (HusManžV, 108v)

Prameny	Antepozice	Postpozice	Cirkumpozice
HusMarnA	19	1	2
HusManžV	17	3	1
HusHříchB	12	0	2
HusBludM	35	3	7
HusJádroV	10	0	2
HusDcerkaH	43	1	5
HusProv	35	0	15
HusZrcN	19	0	2
HusKuch	50	1	1
Σ	240	9	37

Tabulka 6 – Slovosled totalizátorů v jednotlivých traktátech

Prameny	Antepozice	Postpozice	Cirkumpozice	Σ
traktáty	240	9	37	286
HusKorČ	62	2	3	67
HusKorL	67	1	6	74
Σ	369	12	46	427

Tabulka 7 – Komparace slovosledu totalizátorů v traktátech a v Husově korespondenci

3.4 DISTANTNÍ POZICE ROZVÍJEJÍCÍCH ČLENŮ NP

Distantní pozice, tj. odtržení rozvíjejících členů od jádra NP výrazem, který není syntakticky asociován žádným výrazem z této NP, je v Husových traktátech poměrně raritní slovoslednou variantou. To v zásadě koresponduje s dřívějšími zjištěními (viz NAVRÁTILOVÁ 2017; 2018, 184–196), která zachytila distantní umístění rozvíjejících členů NP ve staré češtině jako přítomnou, nikoli však frekventovanou slovoslednou variantu. Celkem bylo v traktátech zachyceno pouze 25 nominálních frází s tímto uspořádáním, a to konkrétně v těchto památkách: HusManžV (5 dokladů), HusBludM (2 doklady), HusProv (3 doklady), HusDcerkaH (5 dokladů), HusKuch (3 doklady), HusZrcN (6 dokladů), HusMarnA (1 doklad).

Téměř ve všech případech jsou do nominální fráze interponovány přízvučné výrazy (zejména se jedná o formy VF, viz např. doklad 30, 31, 34); jen zcela ojediněle distantní pozici způsobují klitika (auxiliár préterita, viz např. doklad 32, či pronominální enklitikon *sě*, viz doklad 33). Situace zachycená v traktátech de facto koresponduje se stavem v Husově latinské korespondenci – alespoň co se frekvence interpozice či umístění forem VF do NP týče. Oproti českým listům, v nichž distantní umístění členů NP v podstatě absentovalo, je tedy četnější (více viz k tomu NAVRÁTILOVÁ 2024, 42).

- (30) (...) *a diáblu, jehož sě jest na svém otřekl křtu, v jeho lože jest vstúpil.* (HusManžV, 110r)
- (31) (...) *tak duše každé stvořenie hmotné svým přesahá přirozením.* (HusDcerkaH, 221v)
- (32) *Toho sú milovanie dokázaly i mladé dievky: svatá Kateřina, Margareta, Dorotea, Lucia i Barbara.* (HusDcerkaH, 227r)
- (33) *A té sě přičiny dotýká sv. Pavel k Korintóm v sedmé kapitule, když die: (...)* (HusManžV, 111r)
- (34) *A svatý Řehoř die k té řeči a to ty říekáš na hodinách, že nižádná nebude škoditi protivnost, když nižádná nepanuje zlost.* (HusKuch, C5r)

ZÁVĚR

Výzkum slovosledu zájmen v českých traktátech Jana Husa odhalil téměř identické slovosledné chování u demonstrativ a totalizátorů v jeho korespondenci i traktátech, tj. jednoznačně dominující antepozici těchto zájmen. Naproti tomu však zachytil, že slovosled zájmen posesivních tenduje v traktátech mnohem více k postnominální pozici, než je tomu v jeho česky psané korespondenci, současně je ale výskyt postpozice nižší než v listech psaných latinsky. Velká slovosledná variabilita u posesivních zájmen je značně motivována rozdílem mezi vlastním Husovým textem a citacemi biblického textu, které jsou ze-

jména v některých typech traktátů poměrně rozšířené a v nichž Hus zachovává původní slovosled. V traktátech – oproti listům – je rovněž zaznamenána větší frekvence slovosledné varianty cirkumpozice, která je stejně tak pravděpodobně způsobena citacemi biblického textu či jeho parafrázováním. V rámci traktátů byl zaznamenán i vyšší výskyt interpozice (než tomu bylo v českých listech), přičemž se převážně jedná především o přízvukné formy (podobně jako v listech latinských), porušující kontinuitu fráze. Oproti výše uvedené cirkumpozici se v případě distantní pozice pravděpodobně nejedná o transfer z biblického textu, ale o individuální Husův slovosled.

Z našeho pozorování tak vyplývá, že v rámci posesivních zájmen, pro něž byla během celého období vývoje češtiny zaznamenána největší slovosledná variabilita, je možno zaznamenat v Husových dílech jiné slovosledné chování těchto zájmen v traktátech než v česky psaných listech. Mimo uvedenou skutečnost, že velký podíl postpozice je dán vlivem biblických citací či parafrází, může jistou roli hrát také faktor žánru u obou skupin textů, potažmo vyšší míra stylizace u žánru traktátů. Současně je ale také z výzkumu patrné, že v rámci latinských posesivních zájmen je tendence umisťovat zájmena do postnominální pozice ještě zřetelnější než v česky psaných traktátech. Nabízí se tak otázka, na kterou by mohly odpovědět v budoucnu další výzkumy, nakolik se odlišuje slovosled latinských posesiv v korespondenci od latinských traktátů – bude-li situace obdobná jako ve staročeských textech, či jiná.

Mgr. Olga Navrátilová, PhD.

Oddělení vývoje jazyka

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

Letenská 123/4

118 00 Praha 1

o.navratilova@ujc.cas.cz

PRAMENY

HusBludM: HUS, Jan: *O šesti bludiech*, rozšířená úprava původní latinské verze *De sex erroribus*. Praha: Knihovna Národního muzea, sign. IV C 18, 1414.

HusHříchB: HUS, Jan: *O hříechu*. Brno: Moravská zemská knihovna, sign. Mk 114, první polovina 15. století.

HusDcerkaH: HUS, Jan: [*Dcerka nebo O poznání cesty pravé k spasení*]. Praha: Knihovna Národního muzea, sign. IV C 18, 1414.

HusJádroV: HUS, Jan: [*Jádro učení křesťanského*]. Wien: Österreichische, sign. Cod. 4557, 1432/1433; <https://vokabular.ujc.cas.cz/module/edicni/edice/9cf43610-e9cf-400f-9e9a-b36db9bae362/plny-text/s-aparatem/folio/225r>.

HusKuch: HUS, Jan: [*Knížky proti knězi kuchmistrovi*]. Praha: Knihovna Národního muzea v Praze, sign. 25 E 16, 1509; <https://vokabular.ujc.cas.cz/module/edicni/edice/bob6fef9-fa7d-48b6-949d-831ca4a9819d/plny-text/s-aparatem/folio/A1r>.

HusManžV: HUS, Jan: [*O manželství*]. Wien: Österreichische Nationalbibliothek, sign. 4557, 1432/3.

HusMarnA: HUS, Jan: *O marnosti*. Praha: Národní knihovna České republiky, sign. XVII H 19, 1497; <https://vokabular.ujc.cas.cz/module/edicni/edice/60d3611c-1341-49fe-a20c-17b4383b12d3/plny-text/s-aparatem/folio/246v>.

HusProv: HUS, Jan: *Provázek třípramenný z víry, lásky naděje...* Praha: Knihovna Národního muzea v Praze, sign. 36 B 20, 1545; <https://vokabular.ujc.cas.cz/module/edicni/edice/047ce605-b123-41be-8657-ocb1663d2dfd/plny-text/s-aparatem/folio/A1r>.

HusZrcN: HUS, Jan: [*Zrcadlo člověka hříšného, tzv. větší*]. Praha: Národní knihovna České republiky, sign. XI C 3, polovina 15. století; <https://vokabular.ujc.cas.cz/module/edicni/edice/e3a330bb-e42f-4a58-89ff-52a73f2584ef/plny-text/s-aparatem/folio/101r>.

LITERATURA

BUCHTOVÁ, Markéta. 2018. *Slovosled zájmen v nominální frázi v Bibli svatováclavské* (bakalářská práce). Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.

BUCHTOVÁ, Markéta. 2020. *Slovosled adjektiv a zájmen ve vývoji českých biblických překladů* (bakalářská práce). Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.

- DAÑHELKA, Jiří. 1985. „Směrnice pro vydávání starších českých textů.“ *Husitský Tábor* 8, s. 285–301.
- FIDLEROVÁ, Alena A. et al. 2013. *Dějiny češtiny*. <https://ucjtk.ff.cuni.cz/wp-content/uploads/sites/57/2015/11/D%C4%Bjiny-%C4%8De%C5%A1tiny.pdf> (přístup 16. 4. 2024).
- GEBAUER, Jan. 1896. *Historická mluvnice jazyka českého III/1. Tvarosloví – skloňování*. Praha – Vídeň: F. Tempský.
- GRANÁTOVÁ, Kateřina. 2018. *Slovosled zájmen v Matoušově evangeliu Optátova Nového zákona* (bakalářská diplomová práce). Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.
- GRANÁTOVÁ, Kateřina. 2021. *Slovosled zájmen ve staročeském a středněčeském překladu Knihy Sirachovec* (magisterská diplomová práce). Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.
- GREPL, Miroslav a KARLÍK, Petr. 1998. *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia.
- HAVRÁNEK, Bohuslav. 1966. „Jazyk Jana Husa.“ *Slovo a slovesnost* 27(1), s. 1–16.
- HAVRÁNEK, Bohuslav (red.). 1968. *Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratk*. Praha: Academia.
- KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek a RUSÍNOVÁ, Zdenka. 2012. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN.
- KOMÁREK, Miroslav et al. 1986. *Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví*. Praha: Academia.
- LAICHTEROVÁ, Marta. 1985. „Vztahy staročeského zájmena jen k osobnímu zájmenu on, jeho a k vztažnému jenž.“ *Listy filologické* 108(2), s. 70–76.
- MACALÍK, Tomáš. 2020. *Slovosled adjektiv a zájmen v listech Karla staršího ze Žerotína* (bakalářská diplomová práce). Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.
- MODLÍKOVÁ, Klára. 2017. *Vliv latiny na slovosled zájmen v Bibli kladrubské* (bakalářská diplomová práce). Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.
- NAVRÁTILOVÁ, Olga. 2012. „Slovosled demonstrativních zájmen ve staré češtině.“ In *Sborník z 13. mezinárodního setkání mladých lingvistů*. Eds. Božena Bednaříková a Pavla Hernandezová. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 101–114.

- NAVRÁTILOVÁ, Olga. 2017. „Interpozice ve staré češtině.“ *Naše řeč* 100(3), s. 139–147.
- NAVRÁTILOVÁ, Olga. 2018. *Slovosled posesivních zájmen ve staré češtině*. Brno: Masarykova univerzita.
- NAVRÁTILOVÁ, Olga. 2024. „Slovosled adjektiv v nominální frázi v textech Jana Husa.“ In *Tuto čti pilně. Sborník příspěvků k 60. narozeninám Aleny M. Černé*. Eds. Jitka Filipová, Tereza Hejdová, Štěpán Šimek a Miloslava Vajdlová. Dolní Břežany: Scriptorium, s. 138–151.
- PANEVOVÁ, Jarmila et al. 2014. *Mluvnice současné češtiny 2. Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu*. Praha: Karolinum.
- RYŠKA, David. 2018. *Slovosled zájmen v Bibli kralické* (bakalářská diplomová práce). Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.
- SVOBODA, Aleš. 1989. *Kapitoly z funkční syntaxe*. Praha: SPN.
- UHLÍŘOVÁ, Ludmila. 1972. „On the non-projective constructions.“ In *Prague Studies in Mathematical Linguistics* 3. Eds. Petr Sgall, Marie Těšitelová et al. Praha: Academia, s. 171–181.
- VÁŽNÝ, Václav. 1964. *Historická mluvnice česká II. Tvarosloví 1. Skloňování*. Praha: SPN.

RŮZNÉ
BOHEMICA
OLOMUCENSIA
2/2025
LINGUISTICA

THE CONVERGING PARADIGMS OF SLAVIC LINGUISTICS: INSIGHTS FROM THE 20TH ANNUAL MEETING OF THE SLAVIC LINGUISTICS SOCIETY (SLS-20)

BOŽENA BEDNAŘÍKOVÁ

1 THE SLAVIC LINGUISTICS SOCIETY (SLS): MISSION, ACTIVITIES, AND HIGHLIGHTS OF THE 20TH ANNUAL MEETING (SLS-20)

The Slavic Linguistics Society (SLS) operates as a dedicated professional organization committed to the systematic and scholarly study of the Slavic languages, actively supporting the international community of scholars and students in the field. The society's inception traces back to a pivotal roundtable discussion held in December 2004 during the annual meeting of the American Association of Teachers of Slavic and East European Languages (AATSEEL), leading to its first official meeting in September 2006. The core activities of the SLS center on advancing research through various means: it publishes the *Journal of Slavic Linguistics* (JSL), a peer-reviewed academic journal covering all aspects of synchronic or diachronic Slavic linguistics; it organizes a major annual international scholarly meeting, with the conference location rotating between continents; and it actively supports emerging scholars by offering both Graduate Student Travel Awards and the prestigious Charles E. Townsend Memorial Award.

In line with its mission to promote the scholarly exchange of ideas, the SLS successfully executed its 20th Annual Meeting (SLS-20), which was held from September 10 to 12, 2025. The conference was hos-

ted at the University of Verona in Verona, Italy. This location marked a key instance of the Society's effort to rotate its meeting location and engage the broader European scholarly community. The event served as the principal international forum for the presentation and critical discussion of research across the entire spectrum of Slavic linguistics.

The scholarly focus of SLS-20 was defined by three significant plenary talks that addressed diverse areas of Slavic linguistics. Pavel Caha (Masaryk University) presented "Deadjectival Verbs in Slavic: the AAB pattern and its implications", where he analyzed patterns of stem allomorphy in Slavic, particularly focusing on adjectives with the augment *k* (e.g., Czech *slad-k-ý* "sweet"). His work explored how Bulgarian's "AAB pattern" of stem variation contrasts with the pattern found in Czech, raising important theoretical issues for the standard analysis of root suppletion and relating the difference to the type of comparative formation used in each language. In "Things that say -nie!", Ora Matushansky (CNRS/Université Paris-8/PLA) investigated the morphology of N/T action nominalizations across Slavic languages. She argued for a novel analysis where the Passive Past Participle (PPP) suffix combines with the suffix *-j-* before attaching to the lexical stem, providing a unified account for syntactic, semantic, and phonological evidence that has traditionally complicated their derivation from the PPP alone. Finally, Malinka Pila and Walter Breu (University of Konstanz) delivered "Mood and Modality in language contact: Resian and Molise Slavic in contrast". Their joint presentation focused on the profound effects of Romance (Italian) language contact on the categories of Mood and Modality in the endangered Slavic microlanguages of Resian and Molise Slavic. They explored how these languages handle the expression of counterfactuality and potentiality, and detailed the development of contact-induced analytical Future tenses that result in a new modal opposition within the Future systems of both vernaculars.

The scholarly focus of SLS-20, as evidenced by the General Session papers and posters, clearly demonstrates two major, interconnected

trends in contemporary Slavic linguistics: a strong focus on Usage-Based and Cognitive/Functional Linguistics and an equally robust interest in Formal/Generative and Computational Linguistics.

1.1 USAGE-BASED, COGNITIVE, AND FUNCTIONAL LINGUISTICS

A major trend is the application of Usage-Based and Cognitive frameworks to Slavic data, focusing heavily on meaning-form pairings as conventionalized units. This is prominently reflected in the push to develop a Slovak Construction based on Construction Grammar principles by scholars like Jakob Horsch and Laura A. Janda, aiming to model the entire language as a network of constructions. Researchers are analyzing how semantic and pragmatic factors drive linguistic choices and variation, moving beyond purely formal rules. Examples include Yanka Bezinska's study on conceptualizing causativity in Bulgarian child language, Filippo Bazzocchi's proposal for an "Integrated Approach" to the polysemy of Russian verbal prefixes, and Agnieszka Latos and Valentina Benigni's analysis of metaphorical binominal constructions across Slavic languages. Furthermore, functional analyses are being applied to discourse, such as the use of quotatives in Polish by Anna Kisiel, the procedural semantics of the discourse marker *tako da* in Serbian by Ivan Knjižar, and the competition of prepositions in Czech (e.g., Božena Bednaříková). A common thread in this work is the reliance on large-scale corpus data to ensure empirical grounding in actual language use.

1.2 FORMAL, GENERATIVE, AND COMPUTATIONAL LINGUISTICS

The second strong trend involves Formal, Generative, and Computational methods, often intersecting with high-level typological and interface phenomena. Generative studies explore minute structural differences, such as the re-examination of agreement properties of Polish copular clauses by Sebastian Zawada and Adam Przepiórkowski. In Russian, theoretical accounts are provided for the behavior of additive particles by Marco Biasio and Marco Magnani, linking

their focus properties to movement in the Left Periphery, and for paucal number using an “Insatiable Agree Account” to resolve long-standing typological problems (e.g., Adam Przepiórkowski). The Morphology-Phonology interface is addressed in studies of morphological overabundance in Czech/Slovak by Martin Aldrick.

2 BRIDGING THE DIVIDE: INTEGRATED FUNCTIONAL-FORMAL APPROACHES IN SLAVIC SECOND LANGUAGE ACQUISITION AND HERITAGE LINGUISTICS

The two major research paradigms—functional and formal—increasingly intersect in the field of Second Language Acquisition (SLA), demonstrating a crucial methodological and theoretical integration in contemporary Slavic studies. A notable example is the large-scale computational study by Nataliya Stoyanova, Ang-duc Vu, Jue Hou and Roman Yangarber focused on “Testing the natural order of acquisition of Russian case forms”. By utilizing quantitative data gathered from thousands of users on the Revita digital learning platform, their research employs powerful computational methods on a massive user base to test theories rooted in cognitive and usage-based ideas about the sequential acquisition of grammatical structures. This blend of quantitative corpus analysis with a core SLA/cognitive hypothesis is a critical methodological development, illustrating how computational power is now being effectively used to validate, refine, and generalize functional and usage-based theories of language learning across large L2 learner populations. Specifically, this study by addresses the long-standing hypothesis of a “natural order of acquisition” in Russian L2, which suggests that the sequence of learning depends more on typological markedness than on the order of instruction. By analyzing cross-sectional and longitudinal data from hundreds of students via the Revita AI-tutoring platform, they aim to determine the acquisition hierarchy of the complex Russian case system. This approach exemplifies the methodological intersection: it uses large-

-scale data (Computational Linguistics) to test a fundamental theory about cognitive processing and sequential development (SLA/Cognitive Linguistics) in a morphologically rich Slavic language. Another key intersection of the formal and functional trends is found in Heritage Language (HL) studies, where researchers use rigorous methods to diagnose subtle deviations in grammars that result from language contact and reduced input. A notable example is the work on the acquisition and processing of case alternations (Genitive/Accusative) in heritage Russian. Angelina Rubina uses psycholinguistic methods (Self-Paced Reading tasks) to test how HL speakers (reflecting a functional/sociolinguistic population) process subtle, grammatically constrained semantic distinctions (Specificity/Non-Specificity, a formal/semantic property) in Russian grammar. This demonstrates an integrated approach where the formal rules of case and reference are tested against the functional reality of bilingual speakers' cognitive processing.

3 CZECH CONTRIBUTIONS TO SLS-20: EXPERIMENTAL, CORPUS, AND THEORETICAL STUDIES ON CZECH PHENOMENA

Aside from keynote speaker Pavel Caha (Masaryk University), the Czech Republic was represented by two scholars from Charles University and one scholar from Palacký University, whose presentations spanned theoretical syntax, psycholinguistics, and corpus linguistics. The Czech presence at SLS-20 extended beyond the plenary address, with contributions from scholars whose work exemplified the conference's methodological diversity. Maria Onoeva and Anna Staňková (Charles University Prague) presented a psycholinguistic study titled "Interpreting negation in polar questions: a cross-Slavic naturalness rating study", which provided an experimental comparison of negation interpretation across three Slavic languages. Their results highlighted that Czech unambiguously links Outer Negation

to the overt interrogative strategy (verb-initial) and Inner Negation to the SVO declarative word order, contrasting with the ambiguity found in Polish and Russian. Concurrently, Božena Bednaříková (Palacký University Olomouc) employed a corpus-based methodology in her paper, “*Na* Expands? A Corpus-Based Study of Competing Prepositions in Contemporary Czech”, which analyzed the complex competition among the prepositions *do*, *v(e)*, and *na*. Her study, grounded in cognitive linguistics, did not uniformly support the hypothesis of *na* expansion, instead revealing dynamic usage patterns, notably showing an increase in *na* use even among older speakers in specific contexts. Together, these contributions demonstrated the Czech academic community’s active engagement with both theoretical-experimental and data-driven functional approaches to Slavic phenomena.

4 CONCLUDING REMARKS: SLS-20 AND THE CONVERGENCE OF FORMAL AND FUNCTIONAL FRAMEWORKS

The Slavic Linguistics Society (SLS) remains the vital professional nexus for the systematic study of Slavic languages, a role powerfully reaffirmed by its 20th Annual Meeting (SLS-20) in Verona. The conference demonstrated that contemporary Slavic linguistics is defined by a productive methodological convergence: rigorous formal/generative frameworks are increasingly integrated with data-driven functional/cognitive approaches. This blend-evident in the application of psycholinguistic and computational tools to complex problems in syntax, morphology, and Second Language Acquisition shows the field is rapidly advancing both its theoretical models and its empirical depth. Ultimately, the work presented at SLS-20 underscores the dynamism of Slavic linguistics, which is now well-equipped to tackle complex phenomena and contribute significantly to general linguistic theory.

Bohemica Olomucensia
Časopis pro bohemistická a mezioborová studia
Ročník 17 (2025)
Číslo 2 – Linguistica

Redakce:

prof. PhDr. Lubomír Machala, CSc. (vedoucí redaktor)
Mgr. Darina Hradilová, Ph.D.
Mgr. Jana Kolářová, Ph.D. (tajemnice redakce)

Redakční příprava a korektury:

Mgr. Jana Kolářová, Ph.D.
Mgr. Natálie Trojková
Mgr. Jindřiška Svobodová, Ph.D. (Linguistica)
doc. PhDr. Miroslava Gavurová, PhD., Veronika Horáčková
(anglické korektury)

Technická redakce, sazba:

Mgr. Tomáš Franta

Příspěvky prošly dvojím anonymním recenzním řízením.

Vydala Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Křížkovského 512/10
771 80 Olomouc

Adresa redakce:

Katedra bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci
Křížkovského 512/10, 771 80 Olomouc
e-mail: jana.kolarova@upol.cz

Olomouc 2025

MK ČR E 18600
ISSN 1803-876X
e-ISSN 2788-2632

Vychází dvakrát ročně.

Časopis je zařazen do databází DOAJ, CEEOL a EBSCO.
Digitální varianta je volně přístupná (open access).

www.bohemica.upol.cz

